

274

Irodalomtörténeti Közlemények

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

1958. LXII. évfolyam 1. szám

SZERKESZTIK:

TOLNAI GÁBOR, SÖTÉR ISTVÁN, KLANICZAY TIBOR

Az Irodalomtörténeti Közlemények 1958/1. számának munkatársai: Esze Tamás a Ref. Egyház Tudományos Gyűjteményének főigazgatója, a történettudomány kandidátusa, Csapodi Csaba levéltáros, Heckenast Gusztáv a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa, Kovács Győző tudományos kutató, Hernády Ferenc tudományos könyvtáros (Pécs), Hegedüs József tanár, Herepei János ny. múzeumigazgató (Kajdacs), Nagy Miklós egyetemi adjunktus, Mátyás Ferenc az Orsz. Széchenyi könyvtár tudományos munkatársa, Koltay-Kastner Jenő egyetemi tanár, az irodalomtudomány doktora (Szeged), László János az Eötvös Loránd Tudományegyetem Rectori Titkárságának munkatársa, Kovács Sándor egyetemi hallgató (Szeged), Kiss Sándor levéltárvezető (Debrecen), Gyallay Domokos ny. gimnáziumi tanár, Scheiber Sándor főiskolai igazgató, Temesváry Ferenc könyvtáros, Szekeres László tudományos kutató, Vargha Kálmán az Irodalomtörténeti Intézet tudományos munkatársa, Gergely Gergely egyetemi adjunktus, V. Kovács Sándor az Irodalomtörténeti Intézet tudományos munkatársa, Péter László tudományos kutató (Szeged).

Szerkesztőség : Budapest, XI, Ménesi út 11–13.

TECHNIKAI SZERKESZTŐ:

KOMLOVSZKI TIBOR

A Magyar Irodalomtörténeti Intézet Kosztolányi Dezső teljes levelezésének kiadására készül. Kérjük, hogy akinek birtokában Kosztolányi levél van, értesítse erről az Intézetet. (A borítékra kérjük ráírni *Kosztolányi-levelezés.*) Az MTA Irodalomtörténeti Intézete Bp. XI, Ménesi út 11–13.

Irodalomtörténeti Közlemények

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

SZERKESZTIK:
TOLNAI GÁBOR, SÖTÉR ISTVÁN, KLANICZAY TIBOR

A SZEMLE ROVATOT SZERKESZTI:
HORVÁTH KÁROLY

1958. LXII. ÉVFOLYAM

TECHNIKAI SZERKESZTŐ:
KOMLOVSZKI TIBOR

1958

TARTALOMJEGYZÉK

Tanulmányok

Csapodi Csaba: Zrínyi-levelek, amelyeket nem Zrínyi írt	19
Czine Mihály: Móricz Zsigmond szülőföldje és népköltési útjai	294
Fsze Tamás: A kurucok Mátyás-drámája	1
Fekete Sándor: Petőfi mint Nyesi Demeter táblabíró	208
Gerézi Rádn: Nagyszombati Márton	119
Heckenast Gusztáv: II. Rákóczi Ferenc könyvtára (1701)	25
Horváth Károly: Madách Imre I., II.	247, 462
Klaniczay Tibor: Újfalvi Imre és az 1602. évi énekeskönyv	152
Komlós Aladár: A Petőfieskedők	215
Kovács Győző: Az érzékenység poétája (Ányos Pál)	37
Kozoca Sándor: Újabb adalékok Horváth János irodalmi munkásságához	368
Nagy Miklós: A köszívű ember fiai	231
Nagy Péter: Szabó Dezső fiatalsága	330
Németh G. Béla: Egy elfelejtett századvégi folyóirat	279
Sötér István: Toldi és szerelme	222
Stoll Béla: Közösségi költészet — népköltészet	170
Szabó György: Komját Aladár költészete	345
Szabolcsi Miklós: József Attila, Derkovits Gyula, Bartók Béla	440
Szauder József: Génusz száll	187
Tarnai Andor: Egy tibetinek álcázott laikus erkölcsstan a XVIII. századi magyar irodalomban	177
Tóth Dezső: Irodalmi kritikánk kezdeteinek néhány kérdése	200
Varjas Béla: A sárvár-újszigeti nyomda betűtípusai	140
Tíz esztendő	437

Kisebb közlemények

Hegedűs József: Megjegyzések Szenczi Molnár Albert nyelvészeti munkásságához ...	45
Herepei János: Apáczai Csere, Nagyajtai Cserei	52
Hernády Ferenc: Petőfi Mohácson	44
Koltay-Kastner Jenő: „A néma levante” meséje	67
László János: A titokzatos sályi felirat megfejtése	57
Mátyás Ferenc: Ady és Csinszka a lőrinci Boncza-házban	65
Nagy Miklós: Jókai egy elbeszélésének párhuzama a népköltészetben	64
Nemeskürty István: Bornemisza Péter származása	503

Vita

Dienes András: Petőfi versének parafrázisa egy regensburgi példatárban	507
Dienes András: Egy adalék Petőfi „Nyesi” álneve feletti vitához	509

Adattár

Alszegehy Zsolt: A Rákóczi-eposz	517
Bóta László: Adalék Zrínyi Török áfium-jának bibliográfiájához	524
Ficzay Dénes: Ady Endre levelezőlapja Halmágyi Samuhoz	513
Ficzay Dénes: Tolnai Lajos levele az aradi Kölcsey Egyesülethez	513
Grosz Artúr: Balassi Bálint utolsó napjai	525
Gyallay Domokos: „István öcsém” levele	78

<i>H. Fekete Péter</i> : Arany János birtokvásárlása	514
<i>Kiss Sándor</i> : Egy vers 1701-ből	77
<i>Kovács Sándor</i> : Szepsi Csombor Márton versei	70
<i>Scheiber Sándor</i> : Arany János két levele Nagy Miklóshoz	80
<i>Szabó Györgyné</i> : Adalék Ady Endre és Balázs Béla kapcsolatához, 1913-ból	512
<i>Temesváry Ferenc</i> : Gyulai Pál ismeretlen kézírata	81
<i>Varga János</i> : A „Szilágyi és Hajmási” historiásének harmadik változatának töredéke	526
<i>Varga József</i> : Ady Endre elfelejtett vallomása kedves olvasmányairól és ismeretlen levele Kőhalmi Bélához	510

Szemle

<i>Bán Imre</i> : Zrínyi Miklós hadtudományi munkái	397
<i>Bán Imre</i> : Apáczai Csere János válogatott művei	397
<i>Beke Albert</i> : Csokonai Vitéz Mihály összes versei	402
<i>Bóta László</i> : Magyar költők, XVII. század	398
<i>Dienes András</i> : Szaltnai Rezső, Petőfi Pozsonyban	392
<i>Fenyő István</i> : Gergely Pál, Arany János és az Akadémia	403
<i>Gerézdí Rabán</i> : Kardos Tibor, A magyarországi humanizmus kora	544
<i>Gerézdí Rabán—Horváth Károly</i> : Waldapfel József, Irodalmi tanulmányok	371
<i>Gergely Gergely</i> : Komlós Aladár, Irodalmi ellenzéki mozgalmak a XIX. század második felében	93
<i>Jenei Ferenc</i> : Tolnai Gábor, Vázlatok és tanulmányok	375
<i>Jenei Ferenc</i> : Tinódi-kiadványok	578
<i>Kovács Győző</i> : Waldapfel József, A magyar irodalom a felvilágosodás korában (második kiadás)	405
<i>V. Kovács Sándor</i> : Mátvás a kortársak között	393
<i>V. Kovács Sándor</i> : Bakos József, A magyar Comenius (Komensky) irodalom II. ...	396
<i>V. Kovács Sándor</i> : Középkori magyar írások	97
<i>Nagy Miklós</i> : József Farkas, Rohanunk a forradalomba	383
<i>Péczy László</i> : Horváth János, Vítas verstani kérdések	530
<i>Péter László</i> : Kozocsa Sándor, A magyar irodalom bibliográfiája 1954	99
<i>Rónay György</i> : Sötér István, Romantika és realizmus	540
<i>Scheiber Sándor</i> : Hegedűs András, Arany János a katedrán	92
<i>Stoll Béla</i> : Balassi verseinek újabb kiadásai	580
<i>Szauder József</i> : Jancsó Elemér, Az Erdélyi Magyar Nyelveművelő Társaság iratai	378
<i>Szekeress László</i> : Nacsády József, Mikszáth szegedi éveiről	84
<i>Sziklay László</i> : Komorovsky, Ján, Král' Matej Korvín v P'udovej prozaickej slovesnosti	405
<i>Varga Imre</i> : A kuruckor költészete	399
<i>Varga Imre</i> : Őszi harmat után	401
<i>Varga József</i> : Bölöni György, Ady az újságíró; Lengyel Géza, Ady a műhelyben; Dénes Zsófia, Akkor a hársak épp szerettek; Az „Igaz Szó” és az „Utunk” Ady-emlékszáma; Ady Endre 1877—1919; Ady Endre, Novellák I—II.	561
<i>Vargha Balázs</i> : Gálos Rezső, Kármán József	577
<i>Vargha Kálmán</i> : Móra Ferenc, Véreim, parasztjaim	389
A szomszédos államok magyar irodalmi folyóiratainak 1957. évi magyar irodalomtörténeti repertórium (Szerkesztette: <i>Kemény G. Gábor és Szabó György</i>)	406
A rokottudományok folyóiratainak irodalomtörténeti vonatkozású írásai 1957-ben (Szerkesztette: <i>Szabó György</i>)	581

Az Intézet életéből

A Régi Magyar Költők Tára XVII. századi sorozata	423
A Tanácsköztársaság irodalmának kutatása az Irodalomtörténeti Intézetben	588
A XX. századi magyar irodalmi katalógus	425
Az Intézet egyes osztályainak vitái és értekezletei 1957-ben	103
Az Intézet külföldi vendégei 1957-ben	106
Az Intézet munkatársainak külföldi tanulmányútjai 1957-ben	107
Gyulai-kutatások	426
Intézeti hírek	428
Intézeti viták	589
József Attila-kutatások	427

NÉVMUTATÓ

- Abádi Benedek 140—141, 144, 147, 149—151, 579
 Abafáy Gusztáv 112—113
 Ábel Jenő 129, 137, 545, 553, 555
 d'Ablancourt, Perrot 29
 Abody Béla 101
 Abódy Nagy Béla 577
 Abonyi Lajos 245
 Ábrahám Dezső 317
 Ábrányi Emil 280—281, 293, 316, 593
 Ábrányi Kornél 109
 Achille Bocchi 551
 Áchim András 320
 Achmet pasa 30
 Aczél György 429
 Ács Lajos 306
 Acsády Ignác 303, 504, 506
 Adalbert püspök 130
 Adamova, Zuzana 107, 114, 433
 Ádám Ottó 410
 Addison 181, 185
 Adler Frigyes 352
 VI. Adorján pápa 123
 Ady Endre 65—66, 90—91, 100, 105—107, 112—113, 215, 293—294, 296, 303, 313—314, 317, 322, 324—325, 328, 339—340, 342, 347—348, 387—388, 408, 412—413, 428, 431, 437, 451, 453, 455, 459, 510—513, 533, 535—536, 541, 561—577, 583, 587, 589—590
 Ady Lajos 66, 313—314, 510, 512, 563, 565, 568
 Ady Lajosné 563, 565—566, 568
 Ady Lőrinc 313, 568—569
 Aeneas Sylvius Piccolomineus 73
 Aesopus 147, 372
 Ágost szász választófejedelem 47
 Ágoston, Szent, 1. Augustinus
 Agricola 34
 Albert magyar király 8
 Áldor Imre 233
 Aldus Manutius 124, 545, 550, 553, 557
 Alekszejev, M. P. 116
 Aleman, Mateo 30
 Alexander Bernát 335, 476
 Almási Miklós 584
 Alnoch ezredes 233
 Alsted Henrik 47, 51
 Alszegehy Zsolt 2—4, 6, 16—18, 180, 215 517—524
 Amadeo di Moisi (Jedidja ben Moseh) 59
 Amandus Polanus 46
 Amaseo, Romolo 554
 Ambrus Zoltán 385
 Anan David 58
 Andersen, Hans Christian 467, 470
 Andor József 510
 II. András magyar király 13
 Andrásfalvi Balázs 54
 Andrassy Gyula 249, 286
 Andrassy Gyula, ifj. 385
 Andreae, Hieronymus 148
 Anonymus 583—584
 Antal Árpád 407
 Antall József 587
 Antal Péter 409, 416, 419
 Antolik Károly 513
 Antonius de Benedictus, Joannes 556
 Anyiksz, A. A. 116
 Ányos Pál 37—43, 180, 186
 Apáczai János 55
 Apáczai Máté 54
 Apáczai Tamás 55
 Apáczai Csere János 52—57, 397—398, 413, 435, 585, 587
 Apáczai Cserei András 53
 Apáczai Cserei Márton 53
 Apafi Mihály 376, 523—524
 Apáti Ferenc 119, 130
 Apelles 557
 Apollinaire, Guillaume 92, 323
 Apor Péter 55
 Apponyi Albert 339
 Apponyi Sándor 137
 Áprily Lajos 407, 413
 Apuleius, Lucius A. 556
 Aranka György 378—383
 Arany János 80—81, 90—96, 104, 111, 196, 215, 217—230, 271, 273, 281, 285, 287—288, 294, 296, 302, 306, 326, 345, 368—369, 388, 403—404, 413—414, 427, 432, 465—467, 470, 476, 485, 492—494, 501, 511—512, 514—517, 530—531, 533—537, 539—542, 570—572, 582—584, 587, 589—590, 593
 Arany Juliska 514

- Arany László 96, 225, 292, 515—517, 532, 534, 586
 d'Arc, Jeanne 72
 Archias, Aulus Licinius 552
 Argay János 93
 Aristoteles 179, 423, 544, 593—594
 Arnauld, Antoine 33
 Ártinger Imre 448—449
 Árvay József 414
 Asbóth János 104, 283, 286,
 Aschbach, Joseph 122, 124
 Ascher Oszkár 417
 Asztalos András 50—52
 Asztalos István 409 414
 Athanasius 159, 164
 Attila 130, 135—136
 Auber Elma 44
 Aubery, Antoine 29
 Audiffret, Jean-Baptiste 29
 Augustinus, Antonius 26
 Augustinus, Aurelius (Szt. Ágoston) 34
 Augustus 31
 Avancinus, Nicolas 28

 Babits Mihály 91, 99, 105, 294, 326, 348, 350, 374, 384, 388, 409, 440, 510, 539, 588
 Bach Sándor 93, 462, 465, 493, 495—498
 Badics Ferenc 207
 Bagossy Bertalan 297
 Bajkó Elek 414
 Bajkó Mátyás 587
 Bajor Andor 414
 Bajor Gizi 67
 Bajza József irodalomtörténész 78
 Bajza József 97, 198, 200, 204—205, 207, 247, 249, 251, 268, 284, 473
 Bakay Nándor 89
 Bakócz Tamás 123, 129, 133, 135—136, 545 556
 Bakos Gábor 522
 Bakos József 396
 Baksay Sándor 95, 299, 307
 Balassa Antal 553
 Balassa László 583
 Balás Ádám 54
 Balás János 54
 Balási Sámuel 54
 Baláss Anna 431
 Balassi András 504—506
 Balassi Bálint 70—76, 103, 164, 166, 172, 372—373, 375—376, 398, 414, 424, 428, 504—505, 525—526, 529, 561, 580—581
 Balassi Imre 505
 Balassi Imréné Somi Anna 505
 Balassi István 505—506
 Balassi János 505
 Balassi Jánosné Sulyok Anna 505
 Balassi Margit 504—505
 Balassi Menyhért 504
 Balassi Menyhértné Thurzó Anna 505
 Balázs Béla 101, 410, 414, 510, 512—513
 H. Balázs Éva 393—395

 Balázs Ferenc 414
 Balázs János 582—583
 Balázsfy Rezső 57
 Balácsi József 54
 Balácsi Zsigmond 54
 Balbi Jeromos 132
 Bálint Alajos 102
 Bálint György 414, 437, 440, 450
 Bálint István 415, 422
 Bálint Lajos 102, 510
 Ballagi Aladár 1, 123, 503
 Baló József 55
 Balogh Ádám 408
 Balogh Alajos 215
 Balogh Albin 583
 Balogh Edgár 112, 305, 408—409, 428, 434
 Balogh István 123, 586
 Balogh Jolán 553, 561
 Balogh Károly 247, 249, 268—269, 464
 Balog László 520
 Balogh László 587
 Balta Mózes 111—112
 Balthazar Dezső 510
 Balugyánszky Mihály 585
 Balzac, Honoré de 427, 542
 Bán Imre 71—72, 103, 165, 396—398, 435, 544
 Bánfi Farkas 54
 Bánfi Gáspár 553
 Bánfi Jakab 123, 131
 Bánffy Lászlóné Somi Borbála 505
 Bánffy Miklós 414
 Bandello, Matteo 67—69
 Banik, August A. 114—115
 Banó István 175
 Bánóczy József 380—381, 383
 Bansell, Koloman 592
 Bányai László 440
 Barabás Mária 336
 Barabás Kun József 486
 Barabási Erzsébet 410, 415
 Barakonyi Ferenc 172
 Baránszky-Jób László 589
 Bárány Elek 79
 Barbier, Ant.—Alex. 29—31, 178, 180
 Barcsay Ábrahám 37—40, 42, 381
 Barcsai Ákos 24, 397, 523
 Barczafalvi Szabó Dávid 206
 Bárczi Géza 101, 583
 Bárczy István 65
 Bárdos B. Artúr 409
 Bárdosi Németh János 431
 Barkóczy Sándor 339—340
 Barnabás 120
 Barnabe, Stephanus 28
 Baróti Dezső 100
 Baróti Szabó Dávid 108, 114, 185, 202, 414
 Bárczi Sándor 37, 39, 41, 378, 405—406
 Barrès, Maurice 335, 590
 Barsi Imre 417
 Barta András 105
 Barta István 120, 584—585
 Barta János 104—105, 123, 241, 250, 252, 256, 462—463, 586—587, 589

Barta Sándor 354—355
 Bartalis Sándor 414
 Bártfay László 91
 Bartha Gábor 407
 Bartholomaeides, Ladislaus 5—7
 Bartók Béla 170, 174—175, 305, 308, 310,
 321, 323—324, 387—388, 440—442, 452—
 460, 537, 587
 Bartók Lajos 303
 Bartoniek Géza 334—336
 Bartucz Gyula 392
 Baryez, Henryk 122, 547
 Basch Lóránt 105
 Básta György 55, 108
 Báthori István nádor 127, 129—130, 135—
 136, 547
 Báthori István fejedelem 522
 Báthori Zsigmond 164
 Báthory Gábor 424
 Báthori Zsófia 522, 524
 Batizi András 303
 Batsányi János 37, 39—41, 178—179, 182,
 185—186, 201—205, 378—382, 404
 Batthyány Ádám 20—21
 Batthyány Orbán 554
 Batthyány Lajosné 211
 Bauch, Gustav 122
 Baudelaire, Charles 440, 485, 511—512
 Bauer Irén 409
 Bazarába Máté 519—520
 Bayer János 585
 Beatrix 69
 Becher, Johannes R. 362
 Beck András 440
 Beck Judit 440
 Bédy-Schwimmer Rózsa 510
 Beke Albert 101, 402—403
 Beke György 420
 Beke Ödön 582
 Beke Zoltán 408
 Bekényi Gáspár 553
 Bekényi Benedek 548—552
 Békés István 109, 420
 Békési Ágnes 420
 Beksics Gusztáv 319
 Bél Mátyás 7, 18, 286, 414, 584
 IV. Béla magyar király 136
 Béládi Miklós 105—108, 162, 420
 Béli Pál 521, 523
 Belia György 89, 105
 Bellarmin Robert 28—29, 33
 Benczel Béla 410
 Benczédi László 397
 Benczédi Székely István 49, 167, 405
 Bencsik 306
 Benda Kálmán 383, 585
 Benedek András 411
 Benedek Elek 415
 Benedek Marcell 510
 Benedek, nursiai 120
 Beniuc, Mihail 111
 Beniczkyne Bajza Lenke 291, 473
 Beniczky Gáspár 1
 Beniczky Péter 8, 33, 286, 399—400,
 Beniczky Xav. Ferenc 1
 Benkő László 102
 Benkő Loránd 583
 Benkő József 432
 Benkő Samu 409, 418
 Benőfi Soma 209, 215
 Benyák Bernát 286
 Beöthy Zolt 95, 117, 320—321, 325
 Bercsényi Miklós 13, 18, 25—26, 33
 Bercsényi Miklósné 25
 Bérczy Károly 249, 465, 473
 Berda József 431
 Berde Mária 415
 Berde Zoltán 415
 Berecz Dezső 585
 Berencz János 587
 Berei József 315
 Beregi Oszkár 510
 Beregszászi 49
 Berény Róbert 440, 455
 Béres András 101
 Béres János 515
 Berg, P. 163
 Beriszló Péter 131
 Bernád Ágoston 410
 Bernard, Petri 61
 Bernát István 510
 Bernáth Aurél 440, 450, 586
 Bernáth László 64—65
 Beroaldo, Filippo 545—547, 555—556
 Berrár Jolán 583
 Berta Katalin 409
 Berzsényi Dániel 37, 114, 188, 192—193,
 196—198, 202—203, 206, 382
 Besse, Pierre de 27
 Bessenyei György 37—41, 190, 192—193,
 201, 203, 205, 378—379, 381—382, 577,
 584
 Besztercei Lőrinc 560
 Bethlen Gábor 297, 322, 381, 424
 Bethlen János 110
 Bethlen Miklós 375—376
 Beu, Octavian 454
 Béza, Théodore de 27, 76
 Bézard, Lucien 335
 Bezerédy Amália 473
 Beythe István 154
 Bibliander 48
 Bielz, Julius 109
 Bihari Klára 434
 Bíró Lajos 510, 563—565, 576
 Bíró Miklós 510
 Bíró Sándor 585
 Bismark 88
 Biszkup Ferenc 393
 Bisztray Gyula 110—111, 424, 426, 583
 Blaui, Johann Wilh. 28
 Blanchard, P. 186
 Boccaccio, Giovanni 30, 34, 67—68
 Bocatius János 71
 Bocskai István 297, 399, 400, 424, 583
 Bod Péter 48, 152, 154, 169, 503, 506

- Boda Pál 77
 Boda Zsigmond 77
 Bóday Pál 100
 Bode, Johann Joachim Ephraim 178
 Bodmer, Johann Jacob 179, 185
 Bodor György 78
 Bodor Zsigmond 78
 Bodnár Béla 410
 Bodnár György 429, 431, 590
 Bodrog Tibor 586
 Boeckh, Joachim 107
 Bogáti Fazekas Miklós 158
 Bogdány Ferenc 587
 Bohatta, Hans 178
 Boileau—Despréaux, Nicolas 34
 Bóka László 106, 413, 428, 430, 531, 540, 565, 570, 572—573, 583
 Bóka Mária 409
 Bokányi Dezső 339
 Bokor László 105, 428, 431
 Bolgár Elek 489, 510
 Bolyai Farkas 67
 Bonavolia, Bernardinus 28
 Bonnac, Dusson Jean Louis 14
 Bonczos István 413
 Boncza Berta 65—66, 408, 413, 565—567, 569, 571, 573
 Boncza Miklós 65—66
 Bonfini, Antonio 9, 98, 394—395
 Bónis Sámuel 397
 Bor Kálmán 106, 429, 431
 Borbély Ferenc 308
 Bori Imre 407, 416, 420—421
 Bornemisza Benedek 503—506
 Bornemisza Benedekné Balassi Margit 504
 Bornemisza Gergely 506
 Bornemisza János 560
 Bornemisza Mihály 506
 Bornemisza Péter 67, 72, 75, 153—158, 164—165, 167, 503—506
 Bornemisza Tamás 503, 506
 Boromisza Jenő 340
 Boros János 518—521
 Borovszky Samu 297
 Borsa Gedeon 97, 104
 Bory István 431
 Bosnyák Zoltán 510
 Bóta László 398—399, 524—525, 579—581
 Both Ödön 584—585
 Bourget, Paul 285
 Bozio, Tommaso 26
 Boxhorn, Marcus Zuerius 29, 35
 Böeck Antal 79
 Bögi Irén 422
 Böhm József 101
 Bölöni György 112—113, 408, 412, 437, 561—563, 565, 568, 570
 Börne, Ludwig 267, 290
 Brábek 115
 Brandolini, Lippi 29
 Brant, Sebastianus 133
 Brassai Sámuel 415
 Brassai Viktor 411
 Braun Róbert 113, 415
 Braxatoris (Bánóczi) János 7
 Bredel, Willi 431
 Breitinger, Johann Jacob 179
 Breuer Lőrinc 154, 159
 Brewer Sámuel 77
 Breznyik János 7
 Brisits Frigyes 110
 Brodarich István 545—546, 550, 554
 Bródy Sándor 326, 384—385, 415, 576
 Brtán, Rudo 115, 434
 Brunet 26, 30
 Brutus 477
 La Bruyere, Jean de 35
 Brüll Adél 565—567, 569, 573
 Brüll Berta 563, 565—566
 Buchanan, George 162—163
 Bucholtzer, Abraham 28
 Buczy Emil 190
 Budai Nagy Antal 297
 Budai Ulrik 553
 Budai Ézsaiás 382
 Buday Dezső 348, 351
 Budenz József 582
 Bulcsu Károly 220
 Bulyovszky Ferenc 7
 Bunyitai Vince 109
 Burgo, Andrea da 123
 Busa Margit 435
 Busitia János 388
 Bustya Endre 108, 412, 570—572, 574—577
 Buttler Ervin 334
 Bürger, Gottfried August 188, 192, 197
 Byron, George Noel Gordon, lord 116, 259, 274—275, 467—468, 470, 475, 511—512
 Calepinus Ambrosius 25, 45—46
 Callimachus 394
 Calphurnius 546
 Calvin, Jean 27, 33, 296, 299
 Camers (Giovanni Ricuzzi da Camerino) 548—550
 Campistron, Jean Galbert de 29—30, 34
 Capesius, Bernhard 109, 407
 Capinius Márton 123
 Caplovic, Ján 114—115
 Caraffa 297
 Carlyle, Thomas 284
 O' Casey 116
 Castelletti 373
 Caesar, Caius Julius 30
 Ceglédi János 109
 Celtis Konrád 129—130, 132
 Cenner—Wilhelm Gizella 586
 Cervantes, Saavedra Miguel de 326
 Cesnakova, Milena 432
 Chamillard 13
 Chelidonium, Benedictus 120
 Chesterfield, lord 178
 Cholnoky Jenő 510
 Cholnoky László 510
 Cicero, Marcus Tullius 131, 544, 552—553
 Cillei Ulrik 10, 17

- Cimpianu, C. 422
 Ciuchindel, C. 111—112
 Clay, Johann 49
 Coccius, Jodocus 27
 Codarcea, Corneliu 412, 419, 570
 Coler Jakab 47
 Coligny, Mme de 31
 Colonia, Dominique de 179
 Colonna, Guido da 73
 Comenius 396
 Comte, Auguste 590
 Concha Károly 215
 Considérant, Victor 486
 Constanzi, Antonio 133
 Cora, Marcello 345
 Corneille, Pierre 470, 483
 Coronelli, Mario-Vincenzio 26
 Cortesius 394
 Couture, Jules César de la 28
 Crassus 30
 Croce, Benedetto 173
 Crosnensis, Paulus 546—547, 550
 Curtius, Quintus 35
 Cuspinianus 98, 124
 Csák Máté 260—262
 Csákány Béla 412
 Csáktornyai János 155
 Csáky Emánuel 62
 Csáky István 20, 22
 Csanádi Imre 583, 586
 Csanda Sándor 114, 420
 Csánki Dezső 57, 504, 506
 Csányi János 180—181
 Csapláros István 435
 Csapodi Csaba 19—24
 Császár Elemér 37, 180
 Császár György 165
 Császár Zoltán 133
 Csatkai Endre 22, 393, 585
 Csathó Kálmán 510
 Csató Ferenc 79
 Csefkó Gyula 100
 Cseh Zoltán 417
 Csehi Gyula 421
 Csekey István 585
 Csemegi József 586
 Csengery Antal 95, 286—287, 426, 590
 Csepregy Ferenc 110, 415
 Csépe Imre 415
 Csere-család 53—57
 Cserei Antal 53, 56
 Cserei Mihály 53, 55—56, 113
 Csergő Kocsi János 303
 Csermely Sándor 215
 Csernátó Lajos 231
 Csernisevszkij, Nyikoláj Gávrilovics 492, 584
 Csértői 587
 Cservény József 411
 Csiky Gábor 412, 571
 Csiky Gergely 291, 415, 513
 Csizmadia Sándor 312
 Csobádi Péter 101
 Csokonai Vitéz Mihály 42, 104, 187—192, 196—197, 202, 205—206, 326, 371, 373—374, 402—403, 511—512, 536, 583
 Csomasz Tóth Kálmán 153, 155
 Csomor Lajos 122
 Csongor Győző 100
 Csorba Géza 440, 573
 Csontos Gyula 411
 Csucs István 338
 Csulai Mór Fülöp 545, 553
 Csűry Bálint 303
 Czabán Izsák 585
 Czákó Zsigmond 249
 Czeplédi István 402
 Czerjék Judit 54
 Czigány Dezső 413, 573
 Czine Mihály 105, 112, 294—329, 428—429, 588, 591
 Czóbel Ernő 437
 Czombó Mózes 402
 Czuczor Gergely 90
 Dalos László 101
 Dallos Márton 585
 Dampier, William 31, 34
 Damjanich János 237
 Dán Endre 412, 570
 Danielisz Endre 413
 Dante, Alighieri 76, 423, 469
 Darnay Kálmán 44
 Darvas József 296, 415
 Darwin, Charles Robert 283, 404
 Dávid Gyula 399
 Dávid Sándor 79
 Dayka Gábor 191—192, 198, 406
 Deák Farkas 81
 Deák Ferenc (jugoszláviai költő) 409
 Deák Ferenc 95, 286, 404, 590
 Debreczeni József 417, 419
 Debreceni S. János 583
 Debreczeni Ember Pál 169
 Debreczeni György 505—506
 Debreczeni István 414
 Decsi István 168
 Deimel Anna 515
 Dembinszky Henrik 234
 Demény János 323, 442, 453—455, 458
 Derecskei Ambrus 168
 Derkovits Gyula 440, 442—452, 455, 459—460
 Derkovits Gyuláné 444
 Dersi Tamás 101
 Desalleurs 1
 Desormes 178
 Despréfays, Michel 178
 Dessewffy Emil 252
 Dessewffy József 197—198, 207
 Devecseri Gábor 106
 Dezsényi Béla 585
 Dégh Linda 64—65, 174, 586
 Dénes Szilárd 328, 583
 Dénes Zsófia 412, 565—567, 571
 Dési Huber István 440, 443, 446, 448, 450—452, 460

- Dési Huber Istvánné 440, 451
 Dévai Bíró Mátyás 103, 147—149, 303, 579—580
 Dézsi Lajos 2, 4, 17—18, 45—48, 50—51, 70, 154, 160 163, 168, 424, 503, 510, 513, 517, 525, 529
 Dickens, Charles 240, 285, 427, 488
 Didot, Firmin 25—27, 29
 Dienes András 45, 104, 392—393, 415, 420, 422, 430, 434—435, 507—509, 584—585, 587, 590
 Dienes I. 584
 Dienes László 410, 510
 Dienes Pál 510
 Diószegi András 106, 434, 591
 F. Diósszilágyi Ibolya 409, 417
 Djanokova, N. Ja. 116
 Dobner Ferdinánd 585
 Dobó Ferenc 409
 Dobó Istvánné 505
 Dobokai Mihály 158
 Dobokay Sándor 525
 Dobos László 421
 Dobos Zoltán 299
 Dobossy László 387, 487, 593
 Dobroljubov, Nyikoláj Alexandrovics 492
 Dobrovsky, Jozef 115
 Dóczy Ilona 158
 Dóczy Lajos 284
 Dodsley, Robert 178—180, 183—186
 Domahidy Sándor 314
 Domby Márton 187—189, 191
 Domján Elek 34
 Donatus, Aelius 7
 Doró Sándor 409
 Dosztojevszkij, Fedor Mihajlovics 104, 109, 216
 Douespe, M. S. de la 178, 180
 Dózsa György 103, 122—123, 126, 129, 131, 133, 136, 138, 296—297, 400, 405, 415, 544—545, 560
 Döbrentei Gábor 97, 108, 114, 189—195, 432, 594
 Dömötör Pál 215
 Dömötör Tekla 586, 592
 Drághi Tamás 548
 Drégely Ferenc 415
 Dreyfus, Alfréd 337—338
 Dsida Jenő 112, 407, 415, 417, 303
 Dugonics András 586, 594
 Dumas, Alexandre ifj. 292, 473, 494
 Durkó Mátyás 102
 Dusch, Joh. Jak. 41
 Dutka Ákos 387, 415 570
 Dutka Mária 101
 Eber, Paul 26
 Eckermann, Johann Peter 195, 543
 Eckhart Ferenc 585
 Eckhardt Sándor 67, 70, 72—76, 103, 171, 368, 372, 503—506, 525, 533, 580—581
 Edelmann Menyhért 279
 Egresi Béni 109
 Egri Gyula 279
 Egri Viktor 408, 411, 415—416, 420
 Egry József 451
 Eisemann Bernát 279
 Eisenhart, M. Melchior 123
 Eisler 193
 Ejzler József 409
 Elek Artúr 510
 Elek József 308
 Elekes Lajos 393—394
 Elekfi L. 530, 538, 540
 Elfriede, Rensing 123
 Endes Miklós 57
 Endre Károly 409, 415—416
 Endrefy Károly 79
 Endrődi Sándor 460
 Engels, Friedrich 458
 Enyedi M. János 52
 Eötvös Ignác 62—63
 Eötvös Ilona 63
 Eötvös János 63
 Eötvös József 57, 61—63, 115, 216, 218, 249, 264, 404, 415, 462, 484, 486, 488, 584, 587
 Eötvös Károly 236
 Eötvös Loránd 63
 Eötvös Mária 63
 Erasmus, Desiderius Rotterdamus 423, 551, 554, 557—559
 Ebermann, Vitus 29
 Ercsey János 514
 Ercsey Juliánna Arany Jánosné 514
 Ercsey Sándor 514—516
 Erdei Ferenc 296
 Erdei László 585
 Erdélyi Ilona 111, 427
 Erdélyi János 104, 111, 216, 401, 427, 466—468, 471—472, 478—479, 486, 489, 491, 543
 Erdélyi József 456
 Erdélyi Pál 152—153, 155, 399, 510
 Ergh Iván 409
 Erkel Ferenc 412
 Erlesbeck Kamilla 65—66
 Ernő, hesseni 33, 35
 Ernő főherceg 580
 Ernuszt Johanna 120, 123, 133
 Erzsébet királyné 339, 404
 Espersit János 102
 Estei Herkules 395
 Estei Hipolit 123
 Esze Tamás kuruc brigadéros 297
 Esze Tamás történész 1—18, 103, 172, 399
 Eszterházy Ferenc 505—506
 Eszterházy László 20
 Eszterházy Miklós 20
 Eszterházy Pál 20, 39
 Ete János 44—45
 Etthey Gyula 392
 Evremont 30
 Eysenhart Melchior 128

- Fabó András 22
 Fábián Dániel 441
 Fábián Geyza 279
 Fábián Sándor 300
 Fabri, Ulrich 124, 133, 552—553
 Fábry Zoltán 108, 412, 415, 437, 571,
 Faider, Paul 554
 Falk Miksa 513
 Falussy Árpád 311
 Faludi Ferenc 180, 183—186, 530, 533
 Falvy Zoltán 104, 585
 Fandly Mátyás 25, 32
 Faragó András 519
 Faragó József 412, 414
 Farczády Elek 154, 167
 Farczádi Ferenc 77
 Farczádi György 77
 Farkas Gyula 280
 Farkas György 8
 Farkas Jenő 415
 Farkas Tibor 408
 Fáskerthy György 407
 Faulmann, Karl 59—61
 Fazekas Anna 440—441
 Fazekas József 140
 Fazekas Mihály 415, 586
 Fáy András 205, 332
 Fehér Dezsőné 565—567
 Fehér Ede 102
 Fehér Ferenc 409, 415—416, 419, 421
 Fehér Kálmán 409
 Féja Géza 138
 Fejér Ignác 55
 Fejér Judit 585
 Fekete Erzsébet 321
 Fekete István 587
 H. Fekete Péter 514—517
 Fekete Sándor 105, 208—214, 427, 430,
 433—435, 509, 580
 Fellegi István 411
 Felgárti Lipót 5
 Fénelon, François de Salignac de la Mothe
 F. 35, 186
 Fenyő István 403—404, 585
 Fenyő Miksa 343, 510, 574
 Fényi András 587
 Fényes Elek 57
 Ferber József 509
 I. Ferdinánd magyar király 11, 123—124,
 127—128, 131
 II. Ferdinánd magyar király 16
 III. Ferdinánd magyar király 16
 Ferenc, Borgia 28
 I. Ferenc francia király 127
 Ferencz Mihály 54
 Ferenczi Ferenc 54
 Ferenczy Géza 583
 Ferenczi János 54
 Ferenczi Zoltán 44, 62—63, 393, 509—510
 Fest Sándor 182
 Festus János 70
 Feszty István 108
 Féval, Paul 332
 Fichte, Johann Gottlieb 192
 Ficzy Dénes 112, 412, 415, 418—419, 421,
 513—514, 570
 Figuli, Andreas 160
 Finna Rózsa 411
 Fiók Károly 303
 Fitz József 140—141, 146—147
 Flaubert, Gustave 63, 494
 Flavius, Josephus 28, 35, 164
 Fleischer Miklós 412
 Fleischl Dániel 514, 516
 Flora, Francesco 68
 Fodor Ernő 414
 Fodor József 459
 Fodor Sándor 416
 Fodorik Menyhárt 163
 Fogarasi János 534
 Fögel József 548, 555—556
 Fögel Sándor 129
 Foky István 409
 Fontane, Theodor 285
 Fontenelle, Bernard Le Bovier, sieur de 30
 Forbáth Imre 420
 Forgách Ferenc 586
 Forgách Simon 1, 3, 506, 525
 Forgács László 584
 Fóris Lajos 301, 306, 315
 Fossius, Ferdinandus 555
 Fortunatus, Mathaeus 553—555
 Fournier, George 30
 Fourrier, Charles 486—487
 Földes Anna 429
 Földes László 112, 415—417, 421
 Földes Ferenc 113
 Földes Péter 587
 Földessy Gyula 106, 413, 511, 570, 572, 574,
 576
 Földi Lajos 408
 Förster Aurél 531
 Fraknói Vilmos 81, 127, 137—138, 395
 France, Anatole 385, 562
 di Francia 68
 Frangepán 524
 Frank, Anna 416
 Frankfordinus, Bartholomaeus 120
 Franyó Zoltán 113, 412, 416—417, 569—571
 Fráter Erzsébet 256—258, 268, 462—463, 473
 Fráter György 240
 Fráter Lóránt 173, 311
 Freher 26
 Frenlinck, Jo. 27
 Freud Géza 279
 Freud, Sigmund 458
 Freund 280
 Freytag, Friedrich Gotthelf 178
 Frick József 166
 III. Frigyes német császár 9, 18, 395
 IV. Frigyes pfalzi választó 163
 Frisius, Rudolphus Agricola 551
 Frobenius, Joannes 551
 Frölich Izidor 285
 Fuchs Simon 407, 420
 Fulgositus, Baptista 74, 76

Fülep Lajos 443, 510
Füsi József 89, 91
Füst Milán 449
Füzesséry István 15

Gaal László 403
Gaál Gábor 113, 414, 416, 437
Gaál Gáborné 112, 416
Gaál László 583
Gábor Andor 99, 384, 434
Gábor Ferenc 416
Gábor Ignác 531
Gadótzi Róth Klára 40
Gagyi László 409, 412, 414, 416, 418, 570—571
Gáldi László 428, 530—531, 533, 536—538, 540, 583
Galeotto Marzio 98, 395, 561, 586
Galgóczy György, álnév: I. Horváth János
Gál József 303
Gáll Ernő 112, 407
Gallilei, Gallileo 498
Gály Olga 411
Gálos Rezső 577—578
Gálfalvi Zsolt 112, 412, 417—421, 570
Gálszécsi István 147, 154
Gams 556
Garami Ernő 574
Garay Ákos 411, 419
Garázda Péter 553
Gard, Roger Martin du 455
Gárdonyi Albert 510
Gárdonyi Géza 58, 325—326, 384—385, 416, 510, 587
Gárdonyi Jenő 101
Gárdonyi József 416
Garibaldi, Giuseppe 331, 386, 495
Gáspár Endre 440
Gasparik, Mikulás 114
Gaudi András 520—523
Gauthier Margit 292
Gazda József 420
Gedő Simon 268
Gellert, Christian Fürchlegott 201
Gellért püspök 130
Gellért Oszkár 99, 385, 412, 419, 568
Gellért Sándor 303, 416
Geleji Katona István 48, 299
Gercke, Alfred 554
Gere Józsefné 321
Geréb László 123, 135—136, 395
Gerencsér István 16
Gerézi Rabán 103, 119—139, 371—375, 405, 428, 544—561, 591
Gerelyes Endre 433
Gerevich Lászlóné 586
Gergely apát 122
Gergely deák 103
Gergely Gergely 93—97
Gergely Pál 305, 403—404, 582
Gergely Sándor 99, 108
Gergice Stefán 519
Gesenius, Wilhelm 59

Geserik, Ingeborg 107
Gessner, Salamon 186
Gesztli László 127, 131
I. Géza magyar király 12
Geyer, Rudolf 514—516
Giesswein Sándor 510
Gink Károly 89, 92
Godwin, William 116
Goethe, Johann Wolfgang 188, 190, 193, 197, 280, 285, 467—468, 475, 511, 543, 594
Goga, Octavian 113, 342, 570
Gogh, Vincent van 448
Gogol, Nyikoláj Vasziljevics 216, 542
Goldoni, Carlo 583
Goluchowski 498
Gombocz Zoltán 334
Gombos Imre 594
Gombos Károly 412
Gorkij, Makszim 170, 371, 374, 435
Goropius Becanus 46, 48
Gottlieb Sándor 101
Gottsched, Johann Christoph 179, 185
Gozsdu Elek 113
Göllner, Karl 109
Gömöry János 15
Gönczi Aszalós Mihály 71
Gönczi Éva 586
Gönczi György 152—157, 166
Gönczi Szabó Zsigmond 71
Görgey Artúr 234—235, 238
Gracian, Balthasar 179, 183, 185
Granatensis, Ludovicus 28
Gréda József 408, 422
Greguss Ágost 109, 427
Gretser Jakab 77
Grétsy László 583
Gritti, Luigi 556
Grondzki Sámuel 522
Grosz Artúr 525—526
Grotius, Hugo 17
Groza, Petru 414
Gualdo, Galeazzo Priorato 26
Guarino, Battista 551
Guarino da Verona 546—547, 551
Guichard, Etienne 48
Gulyás József jugoszláviai magyar költő 102, 409
Gulyás József irodalomtörténész 403
Gulyás Pál 71, 140—141, 153, 454, 511
Gunda Béla 416, 441
Gunkel 158
Gurszky István 102
Gusztáv Adolf 16
Guthi Országh Borbála 505
Gutzkov, Karl Ferdinánd 267
Guyau, J. M. 590
Gvadányi József 212—213
Gvevara, Antonio de 103
Gündisch, Gustav 109
Gyallay Domokos 78—80
Gyalui Farkas 510
Gyárfás Endre 410, 587
Gyarmathi Miklós 168

Gyarmathi Sámuel 382, 115
 Gyergyai Albert 106, 116
 Gyótay Erzsébet 503
 Gyöngyösi István 33, 37, 424, 524, 530
 Györfy Pető 79
 György János 416
 György Lajos 178, 180
 György Mátyás 354—355
 Győri Sándorné 302
 Győry Dezső 416
 Győry János 581, 587
 Győry Vilmos 332
 Gyulai Elemér 458
 Gyulai Ferenc (az RNK Akadémiája temesvári kirendeltségének titkára) 114
 Gyulai Ferenc (XVII. sz.) 523
 Gyulai Pál 81—83, 90, 94—97, 109—110, 117, 215—216, 219—220, 223, 262, 283—288, 290, 304, 334, 374, 381, 426—427, 473, 501, 542, 590, 593—594
 Gyulay Lajos 111
 Gyűszű László 304

 Haas Pálné 431
 Hadrovics László 98
 Hagymási András 15
 Hagymásky Bálint 557—561
 Hagymási Máté 120
 Háhn Adolf 93
 Haidemann, Christoph 27
 Hain Ludovicus 555
 Hajdu Győző 112, 412, 416, 418, 421, 570
 Hajdu Zoltán 409, 416
 Halász Gábor 247, 249
 Halász Gyula 412
 Halits Mihály 583
 Hallai Sándor 409
 Haller István 522
 Haller János 191
 Halmágyi Samu 513, 572
 Hanák Péter 312
 Hanka, Václav 115
 Happel, Eberhard Werner 25
 Harag György 411
 Harrer Ferenc 510
 Harsányi István 26—27, 70, 403
 Harsányi Kálmán 510
 Harsányi Zoltán 587
 Hársfalvi Péter 312
 Hársing Lajos 587
 Hartmann János I. Keményffy János
 Hatos Gusztáv 44
 Hatvány István 109
 Hatvány Lajos 44, 89—92, 113, 187, 208, 509—510
 Hauptmann, Helmuth 431
 Haynau, Julius Jakob 233
 Hayneuve, Julien 26
 Hazarenyko, I. 434
 Hazart, Corneille 28
 Hebbel, Johann Peter 285
 Heckenast Gusztáv 25—36
 Héderfáji Barnabás 54

Hegedűs András 92—93
 Hegedűs Géza 384, 416
 Hegedűs István 137, 395, 397, 555
 Hegedűs József 45—52
 Hegedűs Lóránt 310, 510
 Hegedűs Nándor 106, 413, 466
 Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 284, 458, 467, 497
 Hégrová, Elena 115
 Heine, Heinrich 267, 285, 290—293 487,
 Heller Ágnes 105, 584
 Heltai Gáspár 73, 146—147, 164, 372, 394, 405, 437, 586
 Heltai Jenő 67—69, 292, 416, 510
 Hentzi tábornok 231, 233, 238, 241
 IV. Henrik, francia király 35
 Herceg János 414
 Herczeg Ferenc 384—385
 Herczeg Gyula 583
 Herder, Joh. Gottfried 178—179
 Herédi Gusztáv 410
 Herepei János 52—57, 159
 Hériza 520—521
 Herman János 236
 Herman Ottó 283, 585, 591
 Hermann István 104, 469, 476, 484, 492
 Hermann Rennecher 47
 Hermányi Dienes József 108
 Hernády Ferenc 44—45
 Herodotos 25, 35
 Herwegh, Georg 250, 267
 Heuss Károly 51
 Heywood, Thomas 594
 Hevesi Gyula 354, 357, 450, 510
 Hidas Antal 362, 416, 419
 Hitel Dénes 431
 Hodászi Katalin 168
 Hodászi Lukács 163, 168
 Hodászi S. Miklós 303
 Hoffer Endre 93
 Hoitsy Pál 319
 Holbach, Paul Henri Dietrich d' 177
 Holéczy Miklós 108—109
 Holtzmann, Michael 178
 Holtzträger, Fritz 109
 Homeros 179, 188—190, 196—197, 199, 473
 Homolay Endre 7—8
 Hopp Lajos 103, 432, 591
 Horányi Elek 38, 179—186, 555
 Horatius Flaccus, Quintus 157, 188, 192, 423
 Horlai Györgyné 590
 Horger Antal 102
 Hornyák József 416—417
 Horvát Henrik 510
 Horvát István 382
 Horváth Antal 79
 Horváth Cyrill 97—98, 130—131, 166, 215, 424
 Horváth Gyula 88
 Horváth Imre 417, 421, 571
 Horváth István 409
 Horváth István Károly 578—579

- Horváth János 93, 98, 100, 117, 119, 126,
 133, 137, 140, 150, 152, 157, 160, 174,
 182, 191, 193—194, 334—335, 368—369,
 372, 438, 453, 528, 530—540, 553
 ifj. Horváth János 369
 Horváth Károly 104, 111, 247—278, 371—
 375, 427, 429—431, 434, 462—502, 590
 Horváth Magda 137
 Horváth Mária 583
 Horváth Márton 374
 Horváth Mihály 231—232, 236—238, 473
 Horváth Miklós 584
 Horváth Tibor 584
 Horváth Zsigmond 587
 Houssaye, Amelot de la, Abraham-Nicolas
 30
 Hölderlin, Friedrich 192
 Hörk József 4, 15
 Hrubin, Frantisek 430
 Hubay Ilona 145
 Hugo, Victor 248, 251—253, 259, 285, 335,
 466—467, 469—470, 474, 481, 483, 485,
 494
 Huillard-Bréholles, I. L. 404
 Hunfalvy Pál 81
 Hunyadi János 9—10, 130, 132, 135, 477,
 585, 587
 Hunyadi László 9—11, 16—18
 Hunyady Jenő 285
 Hunyady Sándor 433
 Hurban, Jozef Miloslav 593
 Hurter 27
 Hus, Jan 559
 Huszár Gál 141, 154, 156—157
 Huszár Sándor 409, 416—417
 Huszti József 544
 R. Hutás Magdolna 583
 Hutten, Ulbrich 133
 Hutter Ilyés 47
 Hviezdoslav, Pavel 106, 115, 592—593

 Ibsen, Henrik 285
 Ignác Rózsa 587
 Ignotus 105, 322, 342, 385—386, 388, 510
 Ila Bálint 5
 Illés Béla 101, 386, 417
 Illés Endre 89, 91, 106, 237, 587
 Illésy János 553
 Illyés Gyula 99, 102, 106, 108, 245, 296,
 417, 451
 Ilosvai Selymes Péter 164
 Imre herceg 130, 338—339
 Imre Samu 369, 583
 Institoris Mihály 114, 383
 Isac, Emil 413, 570, 572
 Isokrates 555, 557
 I. István magyar király 49, 130, 136,
 338
 Iványi Béla 20, 504—505
 Ivasova, V. V. 116
 Izsák József 407—409, 412, 414, 416—420,
 570
 Izsák László 407

 Jablonkai Gábor 2, 18
 Jagamas Ilona 415
 Jagamas János 101
 Jakab János 215
 Jalsith János 545
 Jákó Elemér 412, 571
 Jakó Zsigmond 53
 Jaksics Demeter 103
 Jakubovich Emil 60
 Jancsó Benedek 48
 Jancsó Elemér 112—113, 378—383, 408, 410,
 412, 418—419, 570—571, 583
 Jankovich Miklós 137, 153, 527
 Jánoky Zsigmond 7
 János apát 122
 János király 506
 Jánosi János 407—408
 Jánosházy György 408, 410—412, 416—417,
 419, 421—422, 570
 Jansenius püspök 29, 33
 Janus Pannonius 132—133, 372, 394, 544—
 553, 555
 Járαι Rezső 411
 Járdán József 63
 Járkány Imre 8
 Jászai Andor 412, 570
 Jászi Oszkár 113, 303, 343, 417,
 510
 Jebeleanu, Eugen 111—112
 Jékely Zoltán 586
 Jelisztratova, A. A.
 Jellaschich, Joseph 393
 Jenei Ferenc 103, 173, 375—377, 398—399,
 424, 430, 578—580, 592
 Jensen, Hans 60
 Jeszenszky Dánó 465—467, 480
 Jobert, Louis 31
 Jordáky Lajos 418, 421
 Jordanus 545
 Jókai Mór 64—65, 84, 90, 92—93, 95, 101,
 108, 226, 231—246, 249, 267, 284, 328,
 332, 373, 375, 389, 417, 427, 471, 511—
 513, 541—542
 Jósika Miklós 332, 473
 Józsa Béla 417
 I. József magyar király 3
 II. József magyar király 38, 42
 József Áron 112
 József Attila 89, 91, 101—102, 105—106,
 111—113, 323, 361, 371, 375, 392, 410,
 415, 417, 427—428, 435, 437, 440—460,
 533, 535—537, 540, 587
 József Farkas 105, 351, 383, 389—431, 585,
 588, 591
 Jöcher 25, 28—29
 Juhász Ferenc 300
 Juhász Géza 402, 415, 420
 Juhász Gyula 101—102, 105, 294, 340, 384,
 387—388, 417, 434, 440, 570
 Juhász László 103, 125, 133
 Julow Viktor 586
 Justh Zsigmond 113, 291
 Juvancy, Joseph de 179, 186

- Kabos Ede 279, 291—292, 303, 511
 Kacsir Mária 417, 421
 Kacsó Sándor 408—410, 412, 414, 417, 420—421, 569
 Kacziány Géza 510
 Kadocsa Elek 280
 Kadosa Pál 441, 455
 Kaffka Margit 90—91, 301, 303, 316, 342—343, 384, 388, 429
 Kahána 362
 Kaiss 79
 Kakassy Endre 421
 II. Kákay Aranyos, álnév, I. Mikszáth Kálmán
 Kállay Ferenc 193—196, 199
 Kálmán Béla 583
 Kálmán László 101
 Kálmáncsehi Sánta Márton 154
 Kálmány Lajos 173—175, 392, 401
 Kallós Miklós 408
 Kálvin I. Calvin
 Kamarás Béla 248
 Kampmann 109
 Kanizsay-Nagy Antal 232, 587
 Kant, Immanuel 187, 192—193, 388
 Kanyó János 79
 Kapy András 505
 Kapy Ferenc 504—506
 Kapy Sándor 505
 Kapisztrán János 10
 Kaposi József 76, 510
 Kapufélfássy Félix 408
 Karácsony Benő 417
 Karácsony György 416
 Kardecán Károly 486
 Kardos Albert 280
 Kardos László 66, 112, 384, 388
 Kardos Tibor 138, 405, 407, 544—561, 581
 Karinthy Frigyes 91, 105, 384, 388, 417, 434, 510
 Kármán József 205—206, 378—379, 381—382, 577—578, 594
 V. Károly német császár 127
 VII. Károly francia király 68
 I. Károly (Róbert) magyar király 261
 Károly Sándor 409, 583
 Károlyi Dénes 409
 Károlyi Gáspár 49, 303
 Károlyi Georgia Pireth Lajosné 314
 Károlyi Györgyné 211
 Károlyi Gyula 314
 Károlyi Klára Zselinszky Róbertné 314
 Károlyi István 311, 314
 Károlyi Istvánné 311
 Károlyi Lajos 314
 Károlyi Mihály 385, 387, 417
 Károlyi Sándor 297, 315
 Kárpáti Aurél 246, 510
 Karthausi Névtelen 97
 Kassai Béla 300
 Kassák Lajos 106, 343—344, 348—350, 352, 354—355, 365, 367, 384, 388, 442, 446, 449—450, 510, 588, 591
 Katona Imre 174, 586
 Katona József 110, 225—226, 371, 373—374, 412, 417, 594
 Katona Katalin 584
 Katona Lajos 98, 117, 372
 Katona Szabó István 415, 419—420
 Kaunitz 508
 Kayser, Christian Gottlob 178, 184
 Kazinczy Ferenc 37, 45, 61, 90, 108, 111, 113, 186, 188—198, 202, 205—206, 375—383, 405—406, 427, 465, 578, 583, 586, 594
 Keckermann Bertalan 46—47, 51
 Kedd, Josse 27
 Kelemen Béla 412
 Kelemen János 101
 Kellér Andor 89, 91
 Keller, Gottfried 285
 Kemény Boldizsár 522
 Kemény Gábor 113
 Kemény G. Gábor 405—422, 430, 433, 593
 Kemény János 113, 519—520, 522—524
 Kemény János erdélyi író, irod.-történész 413, 418
 Kemény József 108
 Kemény Zsigmond 91, 93, 95, 104, 110, 216, 222—224, 226, 234, 239, 286, 290, 381, 426—427, 466, 501, 541
 Keményffy János, álnév I. Hartmann János
 Kempelen Farkas 421
 Kenedi Géza 219
 Kendy Gáborné, Balassi Margit 504—505
 Kepler János 51
 Képes Géza 106, 303, 594
 Kerecsényi Dezső 71, 372, 544, 551
 Kerecsényi Judit 504
 Kerecsényi László 504
 Kerekes Ferenc 587
 Kereszty István 510
 Keresztury Dezső 93, 418, 586
 Keresztury József 252
 Kéri József 411, 421
 Kernstok Károly 445
 Kertbeny Károly 507
 Kertész Ödön 587
 Kertész Pál 414
 Kéry László 586
 Keserű Bálint 103, 108—109, 424
 Kesserű István 556
 Kesserű Mihály 547, 555—557
 Kestlerus Alsata, Joannes Stephanus 28
 Keszthelyi Zoltán 434
 Keyserling, Eduard von 280
 Khuen-Héderváry 341
 Kien, O. de 27
 Kinizsi Pál 130
 Király Balázs 79
 Király István 85—88
 Király János 79
 Király Péter 584
 Kircher, Athanase 26, 28
 Kis Ernő 297
 Kis János 114, 195, 202
 Kis József 345

- Kis Péter 408
 Kisfaludy Károly 67, 90, 205—206, 260, 369, 430, 594
 Kisfaludy Sándor 37, 188—189, 205, 511, 594
 Kispéter András 105, 384, 388, 429, 434, 591
 Kiss Áron 303
 Kiss Béla 393
 Kiss Ferenc 535—537, 540
 Kiss Géza 422
 Kiss Jenő 409, 411, 418
 Kiss József 280, 384,—385 417
 Kiss József irodalomtörténész 212, 399, 430, 434
 H. Kiss Kálmán 299
 Kiss Lajos 410, 459
 Kiss Sándor 77
 Klajnik Ferenc 408
 Klanicza, Martinus 5
 Klaniczay Tibor 8, 19, 22, 70, 72, 76, 101, 103, 123, 138, 152—169, 175, 397, 399—400, 424, 428, 432—433, 578, 581, 591
 Klein, Johann Samuel 1, 8
 Klementis, Eugén 109—110
 Klimenko, Je. I. 116
 Klimes Péter 137
 Klopstock, Friedrich Gottlieb 179, 183
 Kner Imre 510
 Knézy Zsigmond 79
 Knieszsa István 98, 142, 145, 148
 Koch, Hans 431
 Kochanowski, Jan 164
 Kochol, Viktor 114
 Kocziány László 108, 401—402, 418, 420
 Kockás Sándor 101, 428, 431
 Kodály Zoltán 175, 304—305, 308, 310, 321, 323—324, 334—335, 368, 418, 441, 453, 533, 537—538
 Kodolányi János 108
 Koháry István 587
 Köhn Hillel 416
 Komáromi Csipkés György 48—49
 Komensky I. Comenius
 Komját Aladár 345—367, 431, 588
 Komját Irén 345, 349, 357, 365
 Komját Juliska 345
 Komját Margit 345
 Komját Márton I. Cora, Marcello
 Komjáti Benedek 147
 Komjáthy Jenő 96, 279, 283—284, 287—289, 291, 342, 434
 Komlós Aladár 89, 91, 93—97, 215—221, 283, 426, 429, 431, 589—590
 Komlóssyné 204
 Komlovski Tibor 424
 Komorovsky, Ján 405
 Koncz István 409
 Kónya Lajos 587
 Kónyi János 406
 Kont, I. 30
 Köhalmi Béla 510—512
 Kolczava, 17
 Kollár, Ján 115
 Koller, Josephus 125
 Kolosvári Sándor 128
 Kolozsvári Grandpierre Emil 105, 434
 Koltay-Kastner Jenő 67—70, 503
 Kolumbán Ferenc 55
 Korach Fülöp 345
 Koraljov, Ju. V.
 Korda István 407, 410, 418
 Korff, H. A. 193
 Korizmic László 219
 Kormos Gyula 408, 411
 Kordecki, Augusti 27
 Kornis Ferenc 522—523
 Kornyejsuk 375
 Korompay Bertalan 584
 Korompai Lajos 509
 Korvin Ottó 354
 Korvin Sándor 407
 Kós Károly 413
 Kosáry Domokos 26, 235
 Kossuth Lajos 90, 93, 111, 114, 231—234, 238—239, 241, 245, 247, 252, 285, 311, 331, 377, 393, 462, 493, 495
 Kosztolányi Dezső 89, 105, 241, 294, 342, 348, 377, 384, 387—388, 409, 411, 418—419, 431, 510, 563, 583, 587
 Kosztolányi Dezsőné 89
 Kovács Dezső 399, 418
 Kovács Endre 585
 Kovács Ferenc 411
 Kovács Gergely 523
 Kovács György 418
 Kovács Győző 37—43, 104, 405—406
 Kovács István 114
 Kovács Katona Jenő 418
 Kovács László 302
 Kovács Máté 582
 Kovács Sándor 70—76, 327
 V. Kovács Sándor 97—99, 103, 393—396
 Kovalovszky Miklós 89, 91, 106, 431, 583
 Kováts József 418, 424
 Kozma Andor 304, 326, 510
 Kozma József 441
 Kozocsa Sándor 99—102 368—369, 430
 Kozocsa Sándor, ifj. 433
 Kölcsey Ferenc 37, 111, 114, 187—199, 202—203, 204—206, 248, 250—251, 284, 298, 303, 518, 422, 437, 473 536, 541
 König György 510
 König Gyula 285
 Könyves László, álnév I. Péter László
 Köpeczi Béla 35
 Körner Éva 443—445
 Körösfői-Kriesch Aladár 510
 Körösi Csoma Sándor 418
 Köröspataky János 524
 Kőszegh Sándor 506
 Krajcár Gábor 308
 Krammer Jenő 593
 Krasinski 467
 Krasser 109
 Kraszewski, Jozef Ignacy 435
 Krejci, Karel 114—115

- Kremmer Dezső 510
 Kreskay Imre 37, 180
 Kresling János 125
 Kretschmayer Henrik 556
 Kristóf Károly 101
 Kristóffy József 311
 Kriza János 306, 327, 404, 412, 418
 Krizosztomusz 559
 Krleza, Miroszláv 413
 Krman Dániel 106, 115
 Krosna, z Pawel I. Crosnensis Paulus
 Krucsay Miklós 25
 Krúdy Gyula 90—92, 105, 108, 418—419, 540—541
 Krúdy Zsuzsa 431
 Kryzanowski, Julian 164
 Kubán Endre, id. 415, 419
 Kujáni Gábor 545
 Kun Ágnes 416, 419
 Kun Béla 437, 588
 Kun-Szabó Sándor 594
 Kuncz Aladár 336, 342, 407, 418—419, 433
 Kuncz Elek 343
 Kunfi Zsigmond 574
 Kung Mu 431
 Kunszery Gyula 507—509
 Kusy, Ivan 114
 Kuthy Lajos 240
 Kuzmik, József 585
 Kürthy György 510
 Kürtös György 408
 Kürtös József 414

 Labata, Francois 26
 Laborfalvy Róza 92, 244
 Laczkó Géza 334—336
 Laczkóné Kiss Ibolya 101, 414
 Ladiver Illés 18
 Ladoni Sára 158
 II. Lajos magyar király 123—124, 127, 131—132, 524, 548, 556
 XI. Lajos francia király 68
 XIV. Lajos francia király 3, 26
 Lajtha László 401
 Lakatos Mihály 213
 Lakó György 583
 Lamennais, Hugues Félicité Robert de 264
 Lampe 169
 Lancelot, Cl. 30
 Lányi Margit 558
 Lányi Márton 101
 Laskai János 108
 Laskai Osvát 98
 I. László magyar király 130
 IV. László magyar király 7
 V. László magyar király 9—11, 17
 László János 57—63
 Laták István 411, 418—419
 Látó Anna 112, 416
 Latsny Adamus 584
 Lauret, Dom Jerome 27
 Lazar, Ervin 115

 Lázár András 77
 Lázár Béla 3
 Lázár Ferenc 77
 Leclerc, Jean 31, 35
 Lefebvre, H. 105
 Legányi Dezső 579
 Legény Endréné 431
 Legrand, Emile 58
 Leibniz 382
 Lécai János 353
 Lemaire 186
 Lendvay Márton 303
 Lengyel Géza 106, 413, 563—565, 570
 Lengyel József 352, 354, 585
 Lengyel Menyhért 510
 Lenin, Vlagyimir Iljics 175
 Leonidas 477
 Lepidus 31
 Lescallier 178
 Lessing, Gotthold Ephraim 179, 205, 423, 584, 593—594
 Lesznai Anna 449, 510
 Létay Lajos 419
 Leti, Gregorio 32—33
 Lévy József 219, 427, 434, 510
 Levin, Ju. D. 116
 Libera, Zdislav 115
 I. Lipót magyar király 3—4, 13, 16, 25, 35
 Lippay György 5, 20—21, 33
 Lippus Brandolinus 29, 35
 Lipsiai Pál 156
 Lipsius, Justus 27, 29, 34
 Lisznyai Kálmán 215—216, 218—220
 Liszt Ferenc 90, 456.
 Lobwasser, Ambrosius 159
 Longfellow, Henry Wadsworth 582
 Longinus 423
 Lontay László 101
 Lónyai Etelka 250, 258
 Lónyai Menyhért 81, 249, 260, 493
 Lorca, Garcia 377
 Losonczy Anna 505
 Lovag Ádám 387
 T. Lovas Rózsa 583
 Lovassy Andor 517
 Lovik Károly 587
 Loyola, Ignatius de 2, 16
 Löbl Mária 23
 Lődi Ferenc 102
 Lönnrot Illés 584
 Lőrincz Gyula 408, 413
 Lőrinczy László 111
 Lövey Klára 109
 Löw Immanuel 392
 Lucanus, Marcus Annaeus 133
 Lucretius, Titus L. Carus 544, 546
 Lugossy József 303
 Lukács György 179, 185, 193, 272, 386, 437, 466, 472, 476, 492—493, 497, 510, 562, 584, 589
 Lukács Mária 486
 Lukácsiu Konstantin 319
 Lukácsiu László 319—320

- Lukácsy Sándor 104, 245, 427, 435
 Lukianos 34
 Lukinich Imre 25, 504—506, 517
 Lully, Jean Baptiste 30, 34
 Lupuj vajda 518—520, 524
 Luther, Martin 127, 130, 158, 166—167, 477, 509
 Lutter Tibor 582
 Lyka Károly 510

 Macedonai László 129, 557—559
 Macchianti, Jacobi 26
 Machiavelli, Nicolo 30, 34, 397
 Macpherson, James 179, 185—186, 196—197, 198
 Mács József 415
 Mácsa János 343
 Madácsy László 100, 389
 Madarász József 233
 Máday Mihály 164
 Madách Aladár 279, 281, 293
 Madách Gáspár 398—399
 Madách Imre 93, 247—278, 281, 371, 374, 419, 429, 434—435, 462—502, 541—543
 Madách Károly 272
 Madách Krisztina 399
 Madách Mária 272, 276
 Madách Pál 272, 275, 463
 Madách Péter 6
 Madzsar József 303
 Magyar László 101
 Magyar István 167, 579—580
 Magyar Vilmos 101
 Magyi Pál 547
 Magyi Sebestyén 547—549, 551
 Maimbourg, Louis 31
 Maimonides Mózes 59
 Maintenon, Madame de 31
 Majakovszkij, Vladimir Vladimirovics 352
 Majláth Béla 81
 Major Nándor 419
 Majtényi Erik 409, 419
 Majtényi Mihály 416, 419
 Makai Mária-584
 Mályusz Elemér 585
 Mandlius, Georgius 121
 Mann, Heinrich 385
 Mann, Thomas 385, 455, 459
 Manojlovic, Tódor 413, 417, 569—570
 Mao Ce-tung 431
 Márai Sándor 102
 Marcellus Dávid 46, 51
 Marczali Henrik 510
 Márffy Ödön 413, 569
 Marguerite, Reine de la 30—31
 Mária (II. Lajos m. kir. felesége) 124
 Mária Krisztina 280
 Mária Terézia 53
 Máriássy István, Márkusfalvi 503
 Máriássy Margit 503
 Máriássy Pál 503—506
 Marinetti, Francesco Tommaso 352
 Márk Adolf 79

 Márki Sándor 1, 5, 123, 419, 510
 Márki Zoltán 409, 413, 421
 Markó Árpád 23, 397, 524, 585
 gr. Markovics Miklósné 578
 Markovits Rodion 407
 Markovits Tibor 101
 Marmontel, Jean Francois 196
 Marosi Péter 112, 407—408, 411, 414, 416, 420—421
 Marót Károly 172—174
 Maróti Nagy Mihály 583
 Masen, Jacques 28
 Masenius 33
 Marteau, Pierre 30
 Martinez, Matthias de Waucquier 27, 29
 Martinovics Ignác 247, 371
 Márton Gyula 421
 Marton Lili 419
 Mártonvölgyi László 411
 Marx, Karl 458
 Marullus 76, 551
 Máté Károly 71
 Mátrai László 585
 Matthieu, Pierre 29
 Mátyás Ferenc 65—66
 Mátyás herceg 525
 I. Mátyás, magyar király 1—4, 9—14, 16—18, 69, 103, 126, 130—133, 165, 393—395, 405, 518, 524, 544, 546, 548, 550
 Mayer, Anton 123
 Mayer, Hans 179
 Mayer Imre 421
 Mazarin bíboros 29, 31, 35
 Medici Lajos 123
 Mednyánszky Jónás 20
 Mednyánszky László 387
 Megyer Szabolcs 587
 Megyericsi János 553
 Méhes György 418—419, 421—422
 Mehring, Franz 179, 185
 Meister, Aloys 58
 Melanchton, Fülöp 141, 580
 Melich János 163, 335
 Melichercik, Jozef 591
 Melius Juhász Péter 156, 158, 166
 Meliusz József 407—408, 410, 414—415, 421
 Mendelssohn, Felix Bartholdy 290
 Menges 114
 Mentovich Ferenc 220, 426
 Mesterházi Lajos 434, 459
 Mészáros Lázár 237
 Mészáros Ignác 406
 Mészáros Tamás 72
 Mészáros Károly 312
 Mészáros Vilma 584
 Meszlényi Antal 3
 Meyer, Rudolf 30
 Meyer, Conrad Ferdinand 285
 Mezey László 97—99, 594
 Mezősi Károly 584—585
 Michalcová, Milena 591—592
 Michelet 480

- Mickiewicz, Adam 107, 115, 467
 Mises, Matthias 58—59
 Mihajlov 116
 Mikes György 412, 418
 Mikes Kelemen (zágoni) 67, 103, 273, 381, 432, 577
 Mikes Kelemen (II. Rákóczi György küldönce) 519
 Mikes Mihály 523
 Miklós Jenő 510
 Miklós Pál 594
 Mikó Imre 415
 Mikola Zsigmond 523
 Miksa herceg 123
 Mikszáth Kálmán 84—89, 91, 100, 108—109, 241—242, 286, 389, 419, 428, 511—513, 542, 583, 586
 Mikulik József 5, 7
 Mikus Sándor 410
 Milisavac, B. 432
 Milkó Izidor 435
 Mille János 331
 Mille Mária 330—332
 Millerand 337
 Milotai Nyilas István 303
 Milton, John 179, 185, 470
 Minárik, Jozef 432, 591—592
 Mirabaud, Gabriel Honore Riquetti 177
 Mircea, Avram 411
 Mišanik, Ján 104, 107, 591
 Missovicz Mihály 1, 6—9, 11—13, 15—18
 Misch, Orend 109
 Miskolczy Csulyak István 424
 Mitorovics Gyula 426
 Mocsáry Lajos 283
 Mogyoróssy Győző 411
 Mohler, L. 132
 Mohr Gedeon 415
 Moleschott 464
 Molnár Antal 343
 Molnár Ferenc 90—91, 351, 419
 Molnár György 431
 Molnár Mátyás 299
 Molnár Pál 585
 Molnár Tibor 111—112
 Molter Károly 112—113, 413, 416—419, 421—422, 569
 Momsen, Theodor 553
 Montaigne, Michel Eyquem de 26, 35
 Montépin 332
 Móra Ferenc 100, 102, 389—392, 419, 429, 587
 Móra István 102
 Morawski, Casimir 122
 More, Thomas 116
 Morhof 29
 Móricz, hesseni 47, 163
 Móricz Bálint 295, 303
 Móricz Emil 431
 Móricz Miklós 306, 316
 Móricz Virág 89, 91, 304—305
 Móricz Zsigmond 91, 100, 105, 229, 245, 294—329, 331, 342, 384, 387—389, 392, 419—420, 428—429, 435, 453, 510, 541, 588
 Morvay Gyula 409
 Sz. Morvay Judit 586
 Mossóczi Mihály 114, 383
 Mózer István 112, 114
 Mózes Sándor 411
 Mráz, Andrej 114
 Mudrony Pál 515
 Murat szultán 521
 Mussolini, Benito 363
 Müller Borbála 473
 Mynsicht, Hadrian 28
 Nacsády József 84—89, 586
 Nádas Sándor 511
 Nádasdy Ferenc 505—506, 580
 Nádasdy Tamás 140—146, 149—150, 506, 580
 Nagy Dezső 100
 Nagy Dorkó 155
 Nagy Frigyes 38
 Nagy Gusztáv 586
 Nagy Ignác 240, 248, 393
 Nagy Irén 420
 Nagy István 112, 407—408, 414—415, 420, 451
 Nagy Iván 53, 62, 463, 505
 Nagy Jakab 521
 Nagy Lajos 89, 100, 389, 420
 Nagy Lajos (irodalomtörténész) 424
 Nagy László 311, 580—581
 Nagy Lukács 409
 Nagy Mihály 413
 Nagy Miklós (a VU szerkesztője) 80—81
 Nagy Miklós (irodalomtörténész) 64—65, 96, 231—246, 383—389, 590
 Nagy Miklós (erdélyi tisztjelölt) 422
 Nagy Olga 410
 Nagy Pál 112, 409, 413, 416, 418, 422, 571
 Nagy Péter 105—106, 113, 330—344, 384, 388, 428, 431, 434, 588, 590—591
 Nagy Piroska 587
 Nagy Sándor (irodalomtörténész) 1
 Nagy Sándor (festő) 573
 Nagy Tamás 523
 Nagy Vazul 552
 Nagyvidai Ernő 108
 Nagyszombati Márton 103, 119—139
 Naldius 394
 Nánási Miklós 587
 Napoleon, Bonaparte 333, 462, 477
 III. Napoleon 462, 465, 494
 Naszádos István 578—579
 Navarrai Margit 34
 Naxera, Emanuel de 25
 Négyesy László 524
 Nejdí, Karel 419
 Némédi Lajos 577—578, 583—584
 Nemes Menyhért 279
 Nemes Tamás 522
 Nemeskürty István 503—506, 587
 Németh Andor 449, 455, 457

- Németh Böske 343
 Németh G. Béla 101, 104, 106, 279—293,
 427—428, 434, 583, 589, 593
 Németh Imre 584
 Németh Lajos 459
 Németh László 102, 106, 193, 237, 288, 303,
 420, 449, 531—532, 536, 538—539, 584,
 587
 Németh Sámuel 585
 Nendtvich Károly 488
 Neudörfer, Johann 148
 Neugebauer László 507, 513
 Newton 382
 Niederhauser Emil 585
 Nieremberg, Jean Eusebe 28
 Nietzsche, Friedrich Wilhelm 284, 533,
 590
 Nieuhoff, Jean 25, 34
 Noge, Julius 114
 Nolhac, Pierre d'Ambroise 545
 Novalis 192
 de la Nuza, Hieronymus Babtista de Sellan 27
 Nyárády László 315
 Nyári Pál 234
 Nyéki Vörös Mátyás 70, 103, 424
 Nyesi Demeter, álnév I. Petőfi Sándor
 Nyeverov, A. 362
 Nyikolenko, A. T. 116
 Nyikoljukin, A. N. 116
 Nyilas Kati 306
 Nyilassy Vilma 93, 430
 Nyíri Antal 586
 Nyírő Gyula 106
 Nyírő József 420
 Nyírő Lajos 106, 116
 Nysztor György 303, 312

 Obál Béla 18
 Oberon 279
 Ocskay László 307
 Oelmacher Anna 452
 Oestreich, Gerhard 34
 Oláh Gábor 102, 294, 510
 Oláh Sándor 109
 Oláh Tibor 411, 413, 417, 419—422
 Oltványi Ambrus 99, 104, 430, 534—536, 590
 Omaszta Szilárd 79
 Opalinski, Lucas 28, 35
 Opitz 507
 Oppert, Julius 404
 Orbán Balázs 53, 55, 332
 Orbán Gábor 414
 Orbán Lajos 419
 Orczy Lőrinc 37, 40
 Ormándy Demeter 505
 Ormis, Ján V. 115
 Ormódi Bertalan 97, 585
 Orosz Lajos 397, 398
 Orosz László 84
 Ország Pál 592
 Ortigue, Pierre d 29
 Ortutay Gyula 89, 91, 170, 405, 586
 Ortvyar Tivadar 124

 Osvát Ernő 89, 342
 Osváth Gedeon 393
 Osváth Jenőné 431
 Oszlányi Ferenc 7
 Osszián, I. Macpherson
 Ottlyk András 6
 Ovidius Naso, Publius 26, 34, 73, 137, 165,
 518, 547, 550, 584
 Ozorai Imre 147
 Ozsváld Árpád 414
 Örvös Lajos 101
 Ötvös Béla 413, 568

 Pachler Károlyné 569
 Pais Dezső 334, 369, 536, 583, 586
 Pajor Gáspár 382
 Pákh Albert 368, 427
 Pákolitz István 101
 III. Pál pápa 140
 IV. Pál pápa 59
 Palacky 115
 Palágyi Lajos 97, 279, 281—282, 289, 292—
 293, 346
 Palágyi Menyhért 247, 268, 279—280, 283—
 285, 289, 464—465, 470, 498
 Palatich György 158
 Pálffy Albert 95
 Pálffy Miklós 525
 Pallagi Erzs 308
 Pallagi Gyula 308
 Pallagi József 307
 Paleologus 103
 Pálmai Kálmán 587
 Palocsay György 586
 Palotai Boris 587
 Panek Zoltán 409, 419—422
 Pándi Pál 101, 384, 389, 434
 Pannóniai István 546
 Pannonius, Ambrosius 120
 Pap Gábor 232
 Pap Károly 587
 Papadina, Ovidiu 111
 Papp Aurél 413, 568—569
 Papp Ferenc 420, 426, 473
 Papp György 306
 Papp József 109
 Papp László 583
 Papp Zoltán 101
 Pap Zoltán 279
 Pappus János 47
 Paragh László 587
 Parfjonov, A. T. 116
 Páriz-Pápai Ferenc 583—584
 Pasor György 29, 47
 Pásztor Árpád 510
 Pásztor Bertalan 567
 Pásztor Dániel 569
 Pásztor József 89
 Pásztor Mária 569
 Patakfalvi Ferenc 54
 Pataki Bálint 112, 409, 417
 Pataky László 587
 Patin, Charles 27—28, 34

Pátzay Pál 440
 Pauler Gyula 81
 Pauliny László 413, 570
 Pázmándi Horvát 114
 Pázmány Péter 27, 33, 51, 586
 Pecchinoli 395
 Péchy Blanka 431
 Pécseli Király Imre 424
 Pécsi György 587
 Péczeli József 378, 380, 382
 Péczely Béla 585
 Péczely László 530—540
 Peéry Rezső 583
 Pelsőczy Márton 6
 Perényi Ferenc 558
 Perényi Gábor 546—547, 550
 Perényi Imre 123, 547
 Pereszlényi Pál 48
 Perjés Géza 397
 Perneszieh György 505
 Perrault, Claude 31, 34—35
 Perrier, François 26, 34
 Persius 547
 Pesovár Ferenc 301—302
 Pesti Gábor 147, 372, 583
 Pesti Mátyás 579
 Pesti Péter I. Bornemisza Péter
 Petelei István 113
 Péter magyar király 14
 Péter László 99—102
 Péterfi Gabriella 414
 Péterfy Jenő 117, 244, 284, 288
 Pethő Sándor 387
 Petki István 519
 Petki János 108
 Petőfi István 78—80
 Petőfi Sándor 44—45, 90, 92, 95—96, 102,
 104, 109, 116, 172—173, 208—221, 239,
 244, 268—270, 272, 274, 294—295, 306,
 313, 325, 332, 373, 375, 392—393, 404,
 415, 420, 428, 430, 432—435, 437, 458,
 500, 507—509, 511—512, 530, 533, 535—
 537, 540, 542, 562, 571—572, 584—585,
 587, 589—590
 Petőfi Zoltán 78
 Petrarca, Francesco 423
 Petrovic, Bosko 407
 Petrőczy Bálint 420
 Petrőczy Kata Szidónia 398, 400
 Pétzeli József 185
 Pilch Jenő 58
 Pilisi István 319
 Pintér Jenő 137, 510, 554, 556, 577—578
 Pintér Lajos 112
 Pintye Gligor 400
 Pio, Giovanbattista 560
 Piovene, Guido 429
 Pireth Lajosné Károlyi Georgia 314
 Pirnát Antal 103, 580
 Piscator János 50
 Pišút, Milan 114
 Platon, 50, 423
 Plinius Secundus, Caius 544, 557—558

Podjebrád György 10, 17
 Pogány Gusztáv 15
 Pogány Péter 101
 Pogány Ö. Gábor 440, 443, 450
 Pók Lajos 105
 Pomogáts Béla 433
 Ponson du Terrail, Pierre-Alexis 331—332
 Pontano 551
 Pope, Alexander 178, 181
 Popov, Nyil 404
 Popovic, Jovan Sterija 584
 Popovitsné Rozvány Gabriella 414
 Porges Zsuzsanna 514
 Porumbacu, V. 570
 Pósa Lajos 325
 Pósaaházi János 585
 Póth István 584
 Pölöskei Ferenc 299, 312
 Pölöskei Ferencné 572, 574
 Prágai András 103
 Prasnocki 522
 Prileszky Tádé 241
 Prohászka Ottokár 338—339, 510
 Propertius, Sextus 185
 Pruzsinszky József 62
 Pulszky Ferenc 483, 487
 Pyrker László 202, 507—508

Quérard, I. M. 178
 Quinet, Edgar 467, 470
 Quintilianus, Marcus Fabius 28, 35, 423

Rába György 106
 Racine, Jean 31, 34
 Rácz Győző 409
 Rácz István 324, 585
 Rácz Olivér 420
 Radák Imre 521
 Ráday Geőeon 201, 537
 Ráday Gáspár 7
 Ráday Pál 7, 18
 Radnóti Miklós 90—91, 100, 365, 377, 440,
 540, 542
 Radó György 430
 Radó Polikárp 101
 Radó Sámuel 510
 Radocsay Dénes 586
 Radvánszky Béla 399
 Radvánszky János 70
 Rájnis József 183, 185, 201—202, 204—205
 II. Rákóczi Ferenc I, 3—8, 11—16, 18, 25—
 36, 114, 196, 297, 338, 375, 377, 399—401,
 517—525
 I. Rákóczi György 26
 II. Rákóczi György 20—21
 Rákóczi Zsigmond 26, 47
 Rákóczy János 272
 Rakodczay Pál 215
 Rákos Péter 114
 Rákosi Jenő 235, 284, 319, 384
 Rákosi Viktor 235, 238, 384—385
 Ramler 196
 Ranzano 560

- Rapaics Raymund 61—62
 Rapin, René 186
 Rappaport Ottó 411
 Ráskai Lea 98
 Ráth Károly 19, 88
 Ráth Mátyás 174, 201
 Rátkay György 51
 Ratzivil herceg 523
 Rausch János 79
 Ravasz János 585, 587
 Réder Dezső 45
 Réder János 45
 Régeni András 415
 Reggianus, Johannes Baptista 29
 Regiomontanus, Joannes 551
 Reguly Antal 584
 Reichart Piroska 348
 Reichlinger Ede 279
 Reinitz Béla 441, 573
 Reisig Ede 297, 311
 Rejtő István 104—105, 109—110, 115, 428, 430, 433—434, 590
 Rem György 46, 50—51
 Rembrandt, Harmensz van Rijn 448
 Remenyik Sándor 113
 Renan 289
 Retzer, Ed. J. 132
 Reuchlin, Johannes 551
 Reusens 61
 Révai József 354—356, 373, 428, 437, 452, 459, 462, 561—562, 570
 Révai József 587
 Révai Miklós 378, 380, 583
 Révai Mór 510
 Révész Béla 466, 510, 576
 Révész Imre 167—168, 307
 Révész Mária 546
 Reviczky Gyula 89, 95—96, 281, 287, 293, 306, 325
 Reviczky József 79
 Rezik János 1, 14—15
 Rhenanus, Beatus 551
 Richelieu, Armand Jean du Plessis 31, 35
 Rideg Sándor 587
 Riedl Frigyes 117, 223—225, 399, 404, 498, 510, 587
 Riencourt, Simon de 29
 Rilke, Rainer Maria 325
 Rimanóczy Kálmán 420
 Rimay János 70, 76, 109, 153, 158, 164, 166—167, 398—400, 424, 529, 581, 587
 Rioiani, Georges 27
 Ríppel-Rónai József 573
 Rittershausen Konrád 47, 50—51
 Robotos Imre 111, 409, 413—415, 417, 421
 Rohan herceg 34—35
 Rohonyi Gábor 397
 Román Edith 409
 Román István 521
 Rónai Mihály András 101
 Rónay György 106, 540—543
 Rosenberg Ede 279
 Rosmer, Paul 29
 Rosty Ágnes 63
 Rosty Kálmán 525
 Rosszijanov, Oleg 107
 Rousseau, Jean-Jacques 371, 587
 Rozenbaum, Karol 114, 430
 Rozmán Erik 133, 138
 Roznay Samuel 115
 Rózsa György 586
 Rózsa Sándor 306
 Rózsavölgyi Márk 212
 Rubinyi Mózes 88, 109, 583—584
 Ruchich János 23
 Rudnay Gyula 387
 II. Rudolf császár 50
 Rudnyánszky Gyula 281, 287, 293
 Rue, Charles de la 186
 Rugó Vilma 318
 Rumel János 51
 Rusu, A. 114
 Ruttkay Kálmán 245—246
 Ruzsiczy Éva 583
 Saffer Pál 416
 Sáfrány Györgyi 109, 111
 Saint-Évremond 30, 35
 Sajnovits János 583
 Salagianu, Rodica 571
 Salamon Ernő 407, 420
 Salamon Ferenc 95, 220, 287, 427, 590
 Sallustius, Caius Crispus 137
 Salnove, Robert de 26
 Salvátor főherceg 280
 Sand, George 494
 Sándor Gáspár 25
 Sándor István 153, 201
 Sanningswäm 279
 Saphir, M. G. 241
 Sára Péter 572, 574
 Sárkány Imre 7
 Sarlai Imre 411
 Sárosi Károly 409
 Sárosy Gyula 219
 Sas Andor 410, 420
 Sasu, Dorothea 429
 Saur, Jozefa 179—181
 Scarron, Paul 31, 34
 Scaevola, Mucius 129
 Schambogen, Joh. Christoph 26
 Schedel I. Toldy Ferenc
 Scheiber Sándor 80—81, 92—93, 431, 435, 583—584
 Schelling, Friedrich Wilhelm 192
 Schiller, Friedrich 67, 106, 190, 192—193, 197, 251, 543, 594
 Schlegel, August Wilhelm 192
 Schlegel, Karl Wilhelm Friedrich 192
 Schmal András 1, 7—8
 Schmerling 231, 498
 Schmidt Hugó 413, 570
 Schopenhauer, Arthur 283—285
 Schott, Gaspar 27
 Schott, Peter 551
 Schrauf Károly 120

- Schulek Tibor 153, 156, 164—165, 169, 430, 503—506
 Schwartz János 4, 14—15
 Schöpflin Aladár 67, 69, 105, 510, 590
 Scipio Sgambata S. J. 28
 Scott, Walter 116, 240, 245
 Scribani, Charles 28
 Scultetus Ábrahám 50
 Shaw, George Bernard 116
 Sebestyén György 101, 304—305
 Sebestyén Gyula 172, 321, 441
 Sebestyén Mátyás 421
 Seidner Imre 572
 Seivert János 397
 Seneca, Lucius Annaeus 31, 35, 554
 Senffleben, Jean 29
 Sennyei 286
 Sepi, George de 26
 Seps Miklós 408
 Sepsy Károly 44
 Serédi Gáspár 504, 553
 Serédi György 552—553
 Serestély Béla 417
 Shakespeare, William 67, 116, 179, 188, 190, 197, 222—224, 226, 248, 251, 267, 285, 326, 473, 511—512, 594
 Sikabonyi Antal 510
 Silberstein Lajos I. Palágyi Lajos
 Simándi Béla 101
 Simándi János 71
 Simkovics Gyula 585
 Simon Erzsébet 433
 Simon István 101
 Simon Magda 408, 413, 421, 571
 Simonyi Zsigmond 100, 336
 Sinai Miklós 153
 Singer Henrik 345, 349
 Singenius 122, 124, 141, 146, 546—547, 549
 Sinka István 296
 Sinka Zoltán 413
 Sinkó Ervin 413, 417, 571
 Sinkovics István 241
 Sinor Dénes 107, 434
 Sipos Bella 410, 413
 Sipos Domokos 421
 Sipos József 299, 301, 307
 Sipos Józsefné 307—308
 Sipos Juliska 308
 Sipos Károly 307
 Sipos Pál 190
 Sipos Zsigmond 327
 Siposs István 57
 V. Sixtus pápa 33
 Skaricza Máté 153, 158—160, 165
 Sládkovič, Andrej 405
 Slowacki, Julius 467
 Smatlák, Stanislav 114—115
 Smrek, Ján 115
 Sobieski, Jan 30, 36
 Sófalvi József 179—183, 186
 Solinus 556
 Solt Andor 432, 594
 J. Soltész Katalin 583
 Soltész Zoltánné 140—141, 146, 586
 Solvirogram Pannonius 70, 72
 Solymai László 417
 Solyom László 420
 Somi Anna Balassi Imréné 505
 Somi Borbála Bánffy Lászlóné 505
 Sombori Sándor 410
 Somló Bódog 563—565
 M. Somlyai 312
 Somlyai László 410
 Somlyó György 89
 Sommer János 103
 Sommervogel 25, 28, 30
 Somodi Zoltán 409, 415, 417
 Somogyi Sándor 104—105, 110—111, 426—427
 Somos Lajos 587
 Sontermann, Mathias 28
 Soós Gyula 586
 Soós János 505
 Sophokles 257, 473
 Sorbait, Pauli de 26
 Söni Pál 418
 Sötér István 93, 110, 222—230, 232, 234, 243—244, 247, 261—262, 264, 269—274, 277—278, 431—433, 462—463, 467—469, 474—475, 477—478, 481, 486—488, 493, 497—498, 500, 540—543, 589
 Spethe András 163
 Spetykó Gáspár 215
 Spielhagen, Friedrich 291
 Spitzer, Juraj 114
 Sponagel, Ludwig 129
 Sponde, Henri de 25
 Sréter János 6
 Stáremberg 522
 Starowolski, Simon 26
 Steele, Richard 181
 Steier Lajos 238
 Steinitz Tibor 410
 Steinschneider Mór 58
 Stella Adorján 89
 Stieröchsel István I. Taurinus
 Stoll Béla 103, 160, 170—176, 424, 430, 580—581, 584
 Storm, Theodor 285
 Straka, A. 133
 Stréter István 252
 Strittmatter, Edwin 431
 Strnadél 109
 Strutius 141—150
 Štúr, L'udovit 114, 592
 Sturm, Jacob 551
 Sue, Eugene 248, 263, 332
 Sulhóf József 407
 Sulzer, Johann Georg 181—182
 Sulyok Anna Balassi Jánosné 505
 Sulyok Sára 505
 Supka Géza 510, 584
 Suri Orvos Mihály 51
 Sűkei Károly 426
 Sűkösd Mihály 435
 Süle Sándor 100

- Süpek Ottó 432
 Sütő András 112, 409, 421
 Sydlowiczky Kristóf 124
 Sylvester János 48, 140—150, 303, 368,
 550—551, 579—580, 583
 Swift, Jonathan 178
- Szabad György 585
 Szabédi László 112, 421, 531, 583
 Szabó Árpád 331—332
 Szabó Béla 410, 421
 Szabó Dezső 91, 105, 113, 124, 128, 330—
 344, 453, 510, 584, 588, 590—591
 Szabó Ervin 350, 389, 510
 Szabó Erzsébet 331
 B. Szabó Erzsébet 586
 Szabó Ferenc 441, 453, 455
 Szabó György 99, 106, 345—367, 406—422,
 431, 433—434, 582—588, 591
 Szabó Györgyné 512—513
 Szabó Gyula 112, 409, 421
 Szabó Ilona 331
 Szabó István 555
 Szabó István, nagyatádi 320
 Szabó Jenő 331—332, 336
 Szabó József 330—331
 Szabó Károly 1, 8, 77, 111, 152—153
 Szabó Katalin 332
 Szabó Lajos 411, 421
 Szabó Lőrinc 421
 Szabó Margit 72
 Szabó Pál 295—296
 Szabó T. Attila 583
 Szabolcsi Bence 163, 441, 452, 454, 457,
 533—534
 Szabolcsi Gábor 101, 441, 459
 Szabolcsi Miklós 104—106, 111—114, 417,
 427—429, 431, 433—435, 440—461, 591
 Szabolcska Mihály 306, 325—326, 574
 Szacsavay Imre 245
 Szádeczky Lajos 53, 55—56
 Szaitz 382
 Szakács Kálmán 312
 Szalatnai Rezső 392—393, 421
 Szalay László 249, 404, 484
 Szalkay László 123—125, 127—128
 Szamarin, R. M. 116
 Szamota István 71
 Szántó György 409
 Szántó Judit 440—441
 Szapolyai János 121, 556
 Szárazberky Nagy József 298
 Szarvas Gábor 583
 Szász Domokos 333
 Szász János 421
 Szász Károly 81, 95, 220, 287, 304, 421,
 426—427, 466, 469, 473
 Szász Károly (a nagybányai levéltár igaz-
 gatója) 109
 Szász Márton 112, 413
 Szász-Schwarcz Gusztáv 510
 Szász Zoltán 510
 Szathmáry József 156
- P. Szathmáry Károly 245, 332
 Szathmáry László 58
 Szatmári György 123, 125, 545—546, 548—
 549, 555—557, 560—561
 Szauder József 40, 104—105, 110—111,
 114—115, 187—199, 378—383, 430—431,
 433—434, 589
 Szebenyi Géza 101
 Szeberényi Lajos 44
 Széchenyi György 27
 Széchenyi István 81—83, 111, 114, 182,
 240—241, 249, 393, 404, 496
 Széchy-család 19, 22
 Széchy Dénes 19
 Széchy Károly 23—24
 Széchy Tamás 19
 Szegedi András 164
 Szegedi Erzsébet 410
 Szegedi Gergely 152, 154—156, 160, 166
 Szegedi Lőrinc 159
 Szegedi Kis István 157
 Szegi Pál 441
 Szegő Julia 413, 570
 Szejdi 523
 Székely György 126, 405, 560, 585
 Székely István 147
 Székely János 414, 420, 422, 580
 Székely József 215
 Székely Sándor 585
 Szekeres László 84—89, 105, 232
 Szekfű Gyula 5, 334—335, 383, 533
 Szelestey László 215—216
 Szeli István 419
 Széll Farkas 162—163
 Széll Kálmán 514
 Széll Zsuzsa 413
 Szélpál Árpád 350, 355, 450
 Szemlér Ferenc 112, 414, 421
 Szemere Bertalan 473
 Szemere Pál 190, 192—193, 195, 197—198
 D. Szemző Piroska 99, 587
 Szenczi Csene Péter 52
 Szenczi Miklós 106, 116, 694
 Szenczi Molnár Albert 45—52, 72, 74—76,
 154, 159—160, 163, 166—168, 375—376,
 421, 424, 533, 551
 Szende Aladár 583—584
 Szendrey Julia 408
 Szentimrei Jenő 410—411, 413—416, 418,
 420—422, 572
 Szentirmay Elemér 308
 Szentiványi László 25
 Szentiványi Márton 585
 Szentjóbi Szabó László 39—40
 Szentkirályi Tamás 54
 Szentkuthy Miklós 453
 Szentkuthy Pál 140, 147—148
 Szentmártoni Bodó 402
 Szép Ernő 387—388, 587
 Szepessy Pál 12
 Szepsi Csombor Márton 70—76
 Szepsi Laczkó Máté 164
 Szerb Antal 431

- Szerémi György 138
 Szeremlei László 71
 Szigeti József 418
 Szigligeti Ede 231, 262, 584
 Sziggyártó Lukács 52, 168
 Sziggyártó Márta 431
 Sziklay László 106, 110, 114—115, 392, 405,
 433—434, 592—594
 Szikszai Fabricius Balázs 162—163, 165, 168
 Szikszai Péter 121
 Szilády Áron 93, 98, 152, 166—167, 424, 579
 Szilágyi András 112, 408, 410, 413, 416—
 417, 419—420
 Szilágyi Benjamin István 163, 169
 Szilágyi Ferenc 111
 Szilágyi Géza 510, 568
 Szilágyi János György 174
 Szilágyi Julia 414
 Szilágyi Loránd 548
 Szilágyi Sámuel 185
 Szilágyi Sándor 109, 426—427
 Szilasi Mór 335
 Szilvásújfalvi Imre I. Újfalvi Imre
 Szimonidesz Lajos 505
 Szini Gyula 344, 510
 Szini Károly 175
 Szinnyi József 8, 15, 29, 62—63, 71, 153,
 179, 336, 509, 583
 Szirmai Károly 419
 Szirmay Antal 377
 Szirmay István 25
 Szirmay Miklós 25
 Szivy Zsuzsanna 7
 Szkalos Emil 5
 Szkhárosi Horvát András 157, 161, 164
 Szmirnov, A. A. 116
 Szomorj Dezső 92, 348, 351
 Szontágh Pál 248—254, 267, 270, 464—465,
 467, 471
 Szőcs István 410, 418—419, 421—422
 Szőcs Mózes 513
 Szőke Sándor 433
 Szöllősi Zsigmond 510
 Szöllősy András 454
 Szőnyi István 451
 Sztárai Mihály 158, 161, 164
 Szulejmán 126
 Szun Jung 431
 Szüdi György 360
 Tabéry Géza 407—408, 410, 413—414, 569,
 572
 Taine, Hippolyte Adolphe 477
 Takács József 1—3, 16
 Takács Lajos 586
 H. Takács Marianna 580
 Takács Sándor 233
 Takáts Sándor 581
 Taksonyi Péter 51
 Tamás, Aquinoi 26
 Tamás Attila 105
 Tamás Gáspár 409—411, 417, 422
 Tamási Áron 91, 294, 296, 327
 Táncsics Mihály 89—90
 Tarczy Lajos 212
 Tárkányi Béla 507
 Tarnai Andor 177—186, 592
 Tarr József, id. 64
 Tasnádi Péter 157
 Tasso, Torquato 493, 511
 Tatár János 319
 Tátray Barna 420
 Taurinus 103, 119, 124—125, 129, 131,
 133—137, 553
 Tedeschi Mária 587
 Telegi Kata 371, 373
 Telekesi Török Bálint 6, 8
 Teleki Domokos 426
 Teleki József 185
 Teleki Pál 319
 Teleki Sámuel 547, 550
 Temesváry Ferenc 81—83
 Temesvári Pelbárt 98, 584
 Temple, sir William 30
 Teniers 507
 Terentius, Publius T. Afer 547
 Terestyéni Ferenc 583—584
 Tersánszky Józsi Jenő 303
 Tessedik Sámuel 585
 Tevan Andor 510
 Thackeray, William Makepiece 280, 427
 Thaisz Elek, álnév I. Mikszáth Kálmán
 Thaly Kálmán 14, 17, 19, 31, 70, 170, 173,
 399, 401
 Thán Károly 285
 Tharaud, Jerome 335
 Thebaldeus 394
 Thiery Agoston 480
 Thiers 333
 Thomasius, Christian 185
 Thököly Imre 4, 6, 12, 15—16, 30, 35, 376
 Thököly István 23—24
 Thuróczi János 548
 Thury György 47
 Thury Zoltán 576
 Thurzó Anna Balassi Menyhértné 505
 Thurzó Erzsébet 505
 Thurzó Zsigmond 545
 Tinódi Sebestyén 154, 164, 422, 578—580
 Timár György 459, 587
 Tirinus, Jacques 25
 Tisza Domokos 92
 Tisza István 65, 310, 334, 336, 342, 352—
 353, 563—565, 574
 Tisza Kálmán 85—86, 386—387, 404, 564
 Tisza Lajos 85, 89, 245—246
 Tisza László 246
 Toldalagi Mihály 519
 Toldy Ferenc 48—49, 51, 90, 98, 104, 115,
 180, 202, 247, 249, 332, 374, 402—403,
 525, 577
 Tolnai Fabricius Tamás 50
 Tolnai Gábor 45, 375—377, 414, 428
 Tolnai Lajos 94—96, 280, 285, 287, 419,
 511—514
 Tolnai Máté 120—122, 127

- Tolnai Simon 510
 Tolnai Vilmos 399
 Tolosan, Pinus 545
 Tolsztoj, Lev 384
 Tomán László 416, 419
 Tomcsa Sándor 422
 Tomiczki Péter 554
 Tomiš, Karel 110, 114
 Tompa László 413, 418, 569
 Tompa Mihály 96, 108, 110—111, 222, 273—274, 306, 325, 422, 427, 541
 Tompa Miklós 411
 Tordai János 108—109, 424
 Tordai Zádor 399—400, 419
 Torkos L. 531
 Tormay Cecil 510
 Tóth Aladár 456
 Tótfalusi Kis Miklós 303
 Tóth Árpád 91, 384, 388, 510, 539
 Tóth Béla 327, 422, 586
 Tóth Dezső 104—105, 115, 200—207, 373—374, 430—431, 433, 435, 589
 Tóth Endre 216
 Tóth Eszter 89, 91
 Tóth Gyula 397
 Tóth István 413, 422
 Tóth Kálmán 215—218, 409
 Tóth Lajos 442, 453, 457
 Tóth Lőrincz 248, 516
 Tóth Sándor 112
 Tóth-Szabó Pál 123, 556
 Tóth Tibor 410, 420
 Tömörkény István 105, 113, 384—385, 389, 512, 586
 Törő Györgyi 104, 427, 434
 Török Bálint 579
 Török Berta 65
 Török Gyula 331, 422
 Török István 6, 505
 Török József 79, 307
 Török Pál 53, 127
 Törökné Erdélyi Ilona 104, 427
 Törökné 566—567
 Törzs Jenő 67
 Tranquillus 133
 Trefort Ágoston 480
 Trencsényi-Waldapfel Imre 173, 470, 544, 554
 Treugutt, Stefan 115
 Trócsányi Zoltán 148
 Trócsányi Zsolt 422, 585
 Turczel Lajos 409, 412, 414—416, 422
 Turgenyev, Ivan Szergejevics 285
 Turnowsky Sándor 112—113, 408, 413, 415—416, 569
 Turóczi-Trostler József 46, 159, 168, 185, 561
 Turpásztói László 215
 Türr István 493
 Ugron Gábor 316
 Uitz Béla 357
 Újfalvy Imre 152, 169
 Újfalvy Sándor 586
 Újvári Lajos 584
 II. Ulászló magyar király 120, 132, 550, 555—556
 Ungvári Tamás 105, 588, 591
 Urházy György 426
 Urnov, D. 116
 Ursinus Velius 552
 Vadianus 120, 124
 Vadnay Károly 215, 245
 Vadnay Tibor 510
 Vág Sándor 100
 Vágó Márta 453, 459
 Vahot Imre 208—209, 313, 509
 Vajda Endre 123, 131
 Vajda György Mihály 106, 193, 423, 432, 434, 593—594
 Vajda János 89, 91—93, 95, 97, 215, 219, 238, 280, 284—285, 287, 293, 373, 435, 511, 541—542, 590, 594
 Vajda László (irodalomtörténész) 102, 389, 391, 429
 Vajda László (néprajztudós) 102
 Vajda Sándor 569
 Vajda-Vojvod Sándor 319
 Vajtai István 100
 Valerius Maximus 130
 Valois, Marguerita de 29
 Vályi András 380
 Vámbéry Ármin 57, 71
 Vámbéry Rusztem 510
 Vanier, Jaques 186
 Vanszlov, V. V. 407
 Ványi Ferenc 2, 513
 Váradi Péter 125, 394, 546, 550, 556
 Váradi Kis Gáspárné 155
 Várady Zsigmond 565
 Várdai Ferenc 122, 133
 Varga Domokos 101
 Varga Ervin 106, 428
 Varga Imre 399—402, 424
 Varga István 585
 Varga János 245, 526—529
 Varga József 510—512, 561—577
 F. Varga Lajos 299
 Vargha Balázs 104, 187, 403, 577—578
 Vargha Gyula 304—305, 313, 321, 434, 460, 510
 Vargha Kálmán 89—92, 105, 389—392, 429, 435
 Vargha Sándor 431
 Vargyas Lajos 530—540, 586
 Vári (Weiss) Rezső 554
 Varjas Béla 140—151, 424, 592
 Varjas Béláné 434
 Várkonyi Ágnes 113
 Várkonyi István 316, 320
 Várkonyi Nándor 44, 415, 420, 422, 587
 Varró János 408
 Varsányi Gyula 279, 291—292
 Vas István 34, 89, 106, 374, 587
 Vas Istvánné 91
 Vásári Miklós 586

- Vásárhelyi József 299
 Vásárhelyi Julia 431
 Vass Balázs 279
 Vasseur, Jac. 27
 Vass József 339
 Vasvári Pál 90, 303
 Vaumelas, Claude Favre 29, 34
 Vaumoriere 30
 Vay Ádám 25
 Vázsonyi Jenő 279, 282, 289—290, 316
 Veégh Sándor 420
 Végh Ferenc 503
 Végh Lajos 409
 Végkecskeméti Mihály 158
 Vén Emil 440
 Vende Ernő 303
 Verbőczy István 90, 124, 128, 548—552, 556
 Du Verdier, Gilbert Saulnier 31, 35
 Veres Gyula 271
 Veres Pálné 274
 Veres Péter 99, 102, 108, 113, 296, 313, 583
 Veress Dániel 414, 416—418
 Veress Endre 505, 547, 555—556, 561
 Veress Istvánné 111
 Vergilius Maro, Publius 31, 129, 135, 137, 179, 185, 202, 523, 549—550
 Verhaeren, Emile 387
 Verinus, Uginus 394
 Verne, Jules 332
 Veronai Gábor 395
 Verseghy Ferenc 90, 182, 196, 583
 Vértesi Arnold 245
 Vértessy Gyula 279, 282, 291—292
 Vészi Endre 410
 Vészi József 65, 563
 Vetési László 132
 Vezsenyi László 395
 Viard generális 7
 Vietor Jeromos 149, 546—547, 552
 Vigh Rudolf 409
 Vignola, Jacomo Baroccio da 32, 34
 Vigny, Alfred de 268, 274—275
 Vigyázó Sándor 112
 Viktorin herceg 395
 II. Vilmos német császár 385—386
 Virág Benedek 37, 65, 90, 371, 382, 583, 585
 Virozsil 248, 252
 Viszota Gyula 241
 Vita Zsigmond 413—414, 418, 422
 Vitányi János 101
 Vitéz János 132, 394, 585.
 Vitruvius 34
 Vizi Albert 441
 Voinovich Géza 62—63, 247, 251, 267—268, 271, 404, 467, 498
 Volaterranus 76
 Volf György 97
 Volphardus, Adrianus 120, 133, 552—553
 Voltaire, Francois-Marie Arouet de 38, 116, 177, 185, 189, 196
 Vörös János 45
 Vörös Károly 586
 Vörösmarty Mihály 40, 90, 93, 104, 110—111, 115, 202, 204—205, 222, 247—248, 250, 268, 273, 278, 373—374, 422, 473, 484, 486, 489, 494, 536, 539, 541—542, 585
 Wacha Imre 428
 Waddingus 28
 Waldapfel József 74, 110, 247, 265, 271—272, 371—375, 383, 405—406, 429, 435, 464, 467, 469, 475, 477, 481, 483, 485, 487, 491, 498
 Walenburch, Adrian de 27
 Walla Lajos 79
 Wallaszky Pál 8
 Wattenbach, Wilhelm 61
 Wathay Ferenc 398, 587
 de Waucquier (Martinez) 35
 Weber, Johann Adam 27
 Weiss Manfréd 385
 Weisse, Christian Felix 594
 Weissfeld Jenő I. 279
 Wekerle Sándor 338
 Wellmann Imre 26, 585
 Weöres Sándor 106, 323, 454
 Werner Gyula 279
 Wesselényi István 3
 Wesselényi Ferenc 20, 22
 Wesselényi Miklós 110, 114, 240, 247
 Weszprémi István 435
 Weydemeyer, J. 458
 Whitman, Walt 348
 Wickliff 559
 Wiczay Mihály 137
 Wiesner J. Emil 510
 V. Windisch Éva 586
 Windischgrätz Alfred 231
 Witold, Billip 115
 Wittmann Tibor 71
 Wittnyédy István 20—24
 Wolff, H. 193
 Wolpe, Henryk 115
 Wolphius János 71
 Wyka, Kazimierz 104, 106—107, 115.
 Ybl Ervin 586
 Ybl Miklós 586
 Young, Edward 192
 Zaborsky, Jonas 115, 594
 Zaicic, Olga 111
 Zala Béla 112
 Zákány Antal 416
 Zakariás G. Sándor 586
 Zalár 216
 Zalka Máté 303
 Zalkán László 137
 Zbigniew, Zabicki 115
 Zemplén Árpád 323, 327
 Zichy Antal 81—83
 Zichy János 341
 Zilahi Kiss Béla 334

Zilahy Károly 95—96, 592

Zilinszky Aladár 215—216

Zolnai Béla 25, 33—35

Zola, Emile 285, 292

Zoltán Aladár 418

Zoltvány Irén 119—121, 137

Zoványi Jenő 152, 168

Zöldhelyi Zsuzsanna 584

Zrínyi Miklós hadvezér 39—40, 55—56

Zrínyi Miklós költő 19—24, 28, 56, 98, 103,

165, 192, 377, 382, 397—398, 400, 424,

428, 493, 524,—525, 535, 537—538, 585—
587

Zsadányi Ede 102

Zscharnak 158

Zselinszky Róbertné Károlyi Klára 314

Zsigmond magyar király 9, 55, 544

Zsigmond Ferenc 84, 232, 239

Zsoldos Jenő 431, 435

Zsombori József 190

Zsuravljova, N. A. 116

ESZE TAMÁS

A KURUCOK MÁTYÁS-DRÁMÁJA

A Rákóczi-szabadságharc idején Rozsnyón, az evangélikusok iskolájában négy latin nyelvű színjátékot adtak elő: 1705-ben a *Fata Ungariae*, 1706-ban az *Europa Comico-Tragica*, 1707-ben a *Palladium Sacrum*, 1708-ban a *Cyrus* című darabot. Szövegük nem ismeretes, talán nem is maradt fenn korunkra, tartalmukról csak nyomtatott programjukból tájékozódhatunk.¹ De ezek is értékes emlékei a nagy kuruc szabadságharc irodalmának, mert e négyen kívül csak még két nyomtatott iskoladráma programot ismerünk: 1705-ből a Beniczky Xav. Ferenc jezsuita atya szerzette *Laureatus Joannes Hunyadi*, 1707-ből Rezik János eperjesi professzor *Pigrītius scholarum* című darabját,² szöveget pedig még kéziratban sem. A háború, amely nyolc esztendő alatt az ország mindegyik tájékát végigpusztította, megzavarta az iskolák működését is, nem mindig volt lehetőségük színjátékok előkészítésére és bemutatására.

Néhány apró adat azt bizonyítja, hogy az iskolai színjátszás mégis élt a kurucok által birtokolt országrészek iskoláiban. Beniczky Gáspár, II. Rákóczi Ferenc *intimus secretarius*a feljegyezte, hogy a fejedelem 1707 és 1710 között két ízben is nézett meg *comediat*: 1707. december 28-án Kassán a jezsuitáknál, akik „régí Mátyás király cselekedetét” mutatták be az ő tiszteletére, 1709. augusztus 5-én pedig Sárospatakon a katolikus iskolában.³ 1705-ben az egri jezsuiták nagypénteki drámáját látták.⁴ Ami kevés adatunk még van a kurucorból az iskolai színjátszásról, a rozsnyói kivül, az mind Egerből, Nagyszombatból és Sárospatakról való.⁵ Erdélyből csak egy adat került elő, ez azonban igen érdekes: a kolozsvári jezsuiták 1705. február 14-én Desalleurs francia követ és Forgách Simon kuruc generális tiszteletére egy kis iskolai komédiát adattak elő a tanulókkal.⁶ Ez a rövid szemle a Rákóczi-kor iskoladramáiról már maga is figyelmezteti a kutatót a rozsnyói darabok fontos voltára: Rozsnyón az evangélikus diákok évenként adtak elő — a programok bizonyossága szerint — egészen szabványos drámákat.

¹ A rozsnyói programok könyvészeti leírása: RMK II. 2230., 2252., 2287., 2333. SZABÓ KÁROLY a *Fata Ungariae*-nak egyetlen példányát sem ismerte s Klein után (Johann Samuel Klein, Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften evangelischer Prediger in allen Gemeinden des Königreichs Ungarn. Lipcse és Pest, 1789. II. 131.) vette fel. Kleinre hivatkozva mondja, hogy a programokat Missowicz Mihály készítette. A *Fata Ungariae*-t és a *Cyrus*-t 1751-ben SCHMAL is említi Brevi de vita superintendentium evangelicorum in Hungaria commentatio című művében. (Monumenta Evangelicorum Aug. Conf. in Hungaria Historica. I. 116.) — Mind a négy programnak az Országos Széchényi Könyvtárban levő példányait NAGY SÁNDOR írta le Hazai tanodai drámák című bibliográfiái összeállításában. (Magyar Könyvszemle, 1883. 32. és 1884. 32–33.) — A *Fata Ungariae* és a *Palladium Sacrum* megvan az Országos Levéltárban is: a Radványky-család radványi levéltárában.

² BENICZKY darabjai: RMK II. 2231. — REZIKÉ: RMK II. 2282. — Nagy Sándor felvette még az iskoladrama-programok sorozatába Rezik két másik művét is, az 1708-ban kiadott Themistocles iudicum imago-t (RMK II. 2322.) és a Salvianus Massiliensis redivivus-t (RMK II. 2324), de tévesen, mert mind a kettő köszöntővers.

³ BENICZKY GÁSPÁR Diarium-ában (Rákóczi Tár, I. Pest, 1866.) így emlékezik meg a kassai esetről: „Ebéd után kevés ideig maga hálózobájában contineálván magát, conflualván oda némely Senátor Urak és Méltóságos Fő-Generális is, a' Jesuitákhoz Comédiára ment eő Felsőge, az kik is régi Mátyás Király dicső cselekedetét producálván, tovább három óránál ott mulatott eő Felsőge.” (81.) A darabról (Martis Gloria juris mortalitatis a Pallade exempta, Sive Mathiae Corvini Regis quondam Hungariae fortitudo Bellica Septemtrinae posteriorum memoriae a vectigalibus Literis transcript) és előadásának körülményeiről részletesen megemlékezik a kassai jezsuiták Historia Domus-a is (Bpi Egyetemi Könyvtár: Ab. 87. sz. kézirat), s megemlíti, hogy Rákóczi az előadás előtt bekérte a Periochát átnézésre. — A pataki előadásról ezt írja BENICZKY: „Déltűn a' Seminariumban Comediára ment eő Felsőge.” (210.)

⁴ „Exornavit etiam sua praesentia processionem diei Parasceues, cui in pergula theatri spectator aderat.” (Kivonatok az egri Jézustársaság Háztörténetéből az 1699–1707. között lefolyt közérdekű eseményekről.) Adatok az Egri Egyházmegye Történelméhez. IV/1908. 540.

⁵ Az egri és a nagyszombati jezsuita darabokra nézve I. TAKÁCS JÓZSEF összeállítását: A jezsuita iskoladráma (1581–1773). II. k. Bp. 1937. (Kiadványok Jézustársasága Magyarországi Történetéhez. 3.) Kérdés, hogy a nagyszombati darabokat a kuruc uralom idejében adták-e elő? — Az 1705. február 24-én előadott pataki iskoladramára nézve I. Ballagi Aladár, Nagy Sándor közlését helyreigazító, cikkét: Ez világ hívságos szereteti. Jezuista iskolai dráma tervezet 1705-ből. (Irodalomtörténeti Közlemények. 1892. 108–109.)

⁶ Chamillard, Mémoire sur un voyage fait en Hongrie en 1704 et 1705. (Országos Széchényi Könyvtár, Föl. Gall. 35. 30/b. 1.) vö.: MÁRKI SÁNDOR, Desalleurs altábornagy Rákóczinál. (Hadtörténelmi Közlemények. 1917. 10.)

A magyar iskolai színjátszás gazdag, nagy érdeklődésre és gondos kutatásra valló irodalmában mégis alig találjuk valami nyomát a rozsnói daraboknak. Csúpnán Dézsi Lajos egyik publikációjának bevezetésében⁸ találunk említést és rövid méltatást a *Fata Ungariae*-ről és a *Palladium Sacrum*-ról. Ez a hiányosság részben azzal is magyarázható, hogy a protestánsok korántsem fordítottak akkora gondot iskolai színjátszásuk múltjának felderítésére, mint amilyen buzgósággal azt a katolikusok cselekedték.

Iskoladráma-kutatásunk legjellemzőbb vonása az, hogy a kutatók az anyagot felekezetenként, s ezeken belül szerzetesrendek, illetve iskolaként csoportosították. Így, a *Magyar irodalmi lexikon* címszavai: *Iskolai drámák, Jezsuita iskolai drámák, Piarista iskolai drámák, Protestáns iskolai drámák*, s mondanivalójának lényege: „A magyar iskolai dráma nyomait a református és unitárius magyarság körében kell keresnünk. Művelése azonban a jezsuiták kezébe ment át, akik oly sikerrel művelték, hogy az iskolai drámát jezsuita drámának szokták nevezni.” Valóban, az irodalomtörténeti kutatás főként a jezsuita színjátékokkal foglalkozott, s munkáira ezen a téren többnyire egyházi emberek vagy egyházas nevelésű és szemléletű szakemberek. Munkásságuk terjedelme és eredménye tiszteletre méltó, de — akarva, akaratlanul — apologetikus célzatú. Mindnyájan kitértek e fontos kérdés következetes és őszinte megvitatására elől: mire nevelték iskoladramáikkal a szerzetesrendek, különösen a jezsuiták tanítványait és nézőközönségüket?

A magyar iskoladráma múltjának igen érdemes kutatója, Alszegehy Zsolt a *Magyar tárgyú latin jezsuitadramák* című tanulmányában⁹ látszólag alaposan foglalkozik ezzel a kérdéssel. A jezsuita drámairodalom német kutatóit idézve elmondja: mimindent akartak és tudtak „Loyola Ignác fiai” elérni azzal, hogy iskoláikban otthonossá, nevelési rendszerük egyik fontos, hatásos eszközévé tették a színjátszást.¹⁰ Jó, biztos és hatásos fellépésre nevelni, hogy „a tanuló állni, járni és beszélni tudjon” — ez volt az egyik fő céljuk, a másik: az erkölcsi nevelés. Drámáik hőse „mindig az ethicus moralis Heros”, akiben „az erény nagysága minden bűnt kizár”. „Lelkesíteni akartak drámáikkal a jezsuiták — írja Alszegehy — nemcsak előadást tanítani, hanem nevelni is, épp ezért a darabok tárgyának megválasztásánál is a biblia mellé odaállították a történelmet, s hogy közvetlenebb legyen a hatás, sokszor a hazai történetet is.”

Valóban meglepő, milyen sokat merítettek a jezsuiták a magyar történelemből! Ha csak a darabok tárgyát tekintjük, de tendenciájukra nem gondolunk, s arról is megelégedzünk, hogy a nemzeti téma nem szükségképpen jár együtt a nemzeti tartalommal, könnyen igazat adhatunk Alszegehynek: hazafiságra neveltek a jezsuiták darabjai, mert „fenntartották a tanulóknak és a nézőknek a rögös múltú, de dicsőséges nemzethez való tartozás érzését”. Dézsi cikke azonban arra figyelmezteti a kutatást, hogy a történeti tárgyú iskoladramáknak rendszerint van valami időszerű politikai mondanivalójuk is. A múlt eseményeit ábrázolják, de a jelen igazolása, az éppen aktuális politikai cél támogatása érdekében. Például: a színpadon Mátyás király ágál, de az aktor is, a néző is jól tudja a szerző szándékát, a darab célját: nem a történet fontos a darabban, a múlt csak képe a jelenvalónak, a hajdani király ösképe az élő vezérnek, az élő uralkodónak. A régmúlt dolgok arra valók a darabban, hogy hitelesítsék az újakat a múlt bizonyosságtételével. A múlt dicsősége annak a hőnek az arcán ragyog, akinek tiszteletére történelmi színjátékot ad elő a poézis professzorának kezdeményezésére az iskola ifjúsága.

Ha a kutatás a Dézsi jelölté úton halad, a jezsuita iskoladramák vizsgálata során arra az eredményre jutott volna, hogy a jezsuiták, s általában a szerzetesrendek hazafias darabjai — hazafiatlanok: nem a szabadságért, függetlenségért harcoló nemzet érdekét szolgálták, hanem a szabadságunkat eltipró, hazánkat dúló, népünket pusztító Habsburg-uralkodóházat. Mikor az atyák Mátyás királyt vitték a színpadra, a nagy nemzeti király nimbuszát akarták felhasználni a Habsburg-uralkodóház dicsőítésére. Arra törekedtek, hogy diákjaikból és híveikből kiöljék a kuruc ellenállás szellemét, s a Habsburg-ház látásra, vak, szolgálatra engedelmes alattvalóivá formálják őket. S ezen nem is kell csodálkoznunk. A jezsuita — s általában a katolikus — történet szemléletben a haza érdeke azonos az uralkodóház érdekével; Magyar-

⁸ A magyar iskoladráma-irodalom legalaposabb kutatója ALSZEZGHEGY ZSOLT. A tizenhetedik század című könyvének (Bp. 1935.) jegyzeteiben felsorolja a tárgyra vonatkozó egész irodalmat. Szövegkiadása: Magyar drámai emlékek a középkortól Bessenyeiig. (XVI—XVIII. sz.) Bp. 1914. (A Kisfaludy Társaság Nemzeti Könyvtára. 9.) — 1935. óta megjelent legfontosabb munka TAKÁCS JÓZSEF említett könyve, mely a címűk és tárgyk szerinti említett jezsuita színjátékokat felsorolja s adatait évek és ezeken belül rendházak szerint csoportosítja. — L. még a VÁNYI FERENC szerkesztette Magyar Irodalmi Lexikon (Bp. 1926.) címszavait.

⁹ Egy magyar nyelvű történeti iskoladráma töredéke a XVII. századból. (Irodalomtörténeti Közlemények, 1906. 46.)

¹⁰ Egyetemes Philológiai Közöny. 1911. 99—114.

¹¹ A kérdés tanulságos, jezsuita érdekű fejtegetését L.: JABLONKAY GÁBOR, Az iskoladramák a jezsuiták iskoláiban. Kalocsa 1927. (Különnyomat a kalocsai Jézus-társasági érseki főgimnázium 1926—1927-ik évi értesítőjéből.) Vö. Alszegehy imént idézett tanulmányával.

ország megerősödését, felvirágzását, régi dicsőségének megújulását csak királyától várhatja, legyen hát minden magyar ember hű, jó, áldozatkész alattvaló, a királyáért való hűség és hősiesség példája. Nem kell bizonyítanunk, a történelem mennyire nem igazolta ezt a tanítást. A múlt képeit felvonultató, ragyogó képekkel kápráztató, hazafiasan deklamáló darabok nem a magyarság javát, hanem az uralkodóház, s a vele szövetségben élő katolikus egyház hatalmi érdekét szolgálták.

Hadd szolgáljunk példákkal is, a sok közül egy-két igen jellemző példával. 1689. szeptember 19-én Pozsonyban a jezsuiták egy ilyen című darabot adták elő: *Princeps Ambidexter seu Mathias Corvinus Hungariae Rex, duorum eodem tempore hostium Victor, Hussitarum et Turcorum*.¹¹ Már címéből is kiténik, a dráma nem a magyar Mátyás-hagyomány fel-elevenítése, hanem a Habsburg-ház magasztalása. A *Princeps Ambidexter*: I. Lipót. Magasztalja a darab, mert legyőzte a törököt: 1689-ben már javában folyt és a császár számára nagy diadalokat hozott a „felszabadító” háború, és azért is, mert irtja Magyarországon a protestánsokat: az 1687. évi országgyűlés vallásügyi határozatai értelmében javában folyt az eretnek-üldözés. 1698-ban a jezsuiták Mátyás alakját I. József magasztalására használták fel, és pedig az *Ungaria olim sub Matthia Corvino, iam sub Josepho Austriaco fortunata* című darabban.¹² Ezt a színjátékot Paderbornban adták elő, 1702-ben Münchenben hozták színre Mátyás királlyá választásának történetét, amelyet 1687-ben már Augsburgban is bemutattak.¹³ A hazai és a külföldi Mátyás-darabok összevetése jól mutatja: a jezsuita színjátszás mennyire nem a hazafias nevelést szolgálta, mennyire nem volt magyar. A Mátyás-hagyomány éppen olyan nemzetközi téma volt számukra, mint Ábrahám és Izák bibliai története, a keleti eredetű Cyrus-hősmonda vagy az antik mitológia. A Habsburg-propaganda annyira általános és elsődleges volt a jezsuita színjátszásban, hogy még a nagypénteki drámát is erre használták fel: Trencsénben, tehát abban a kollégiumban, ahol a noviciátusuk volt, Jézus halála napján 1688-ban ilyen jelenetet mutattak be: Hungaria Andromeda képeben, hasonlatosságára láncokkal oda van kötözve a török félholdat jelképező kösziklához (*ad Scopulum Lunatum*), de jön Lipót császár *genius*-a, a Fájdalmas Szűz, Magyarország Patrónája egy kardot nyújt át neki, ő elvágja a láncokat és Hungáriát városaival és váraival odafűzi Magyarországot apostoli keresztjéhez.¹⁴

Ha szakítani fogunk az iskoladrámák vizsgálatában a kutatás során szükséges, de az értékelésben egyoldalú egyházi szemléletmóddal és vizsgáljuk a darabok politikai tendenciáit is: mi bennük a valóságos nemzeti tartalom, igen sok színjátékban — még az egészen vallási tárgyúakban is — felismerjük az időszerű mondanivalót. Futólagos vizsgálódással is megállapítható: a katolikus eredetű iskoladrámák között elvétve akad olyan, amely a Habsburg-ellenes nemzeti küzdelmek világában mozog, vagy amelyet a függetlenségi harc valamelyik hősének tiszteletére adtak elő. A jezsuita színjátszás politikai szándékát a *Certamen Belli et Pacis* című bécsi darabja fejezi ki egészen sommásan: *Miles*, a császár katonai hatalmát jelképező katona így kiált rá „a vele tartani nem akaró” rebellis *Hungarus*-ra: *Sede ergo, et sine perfidia iam tumultu tandem quiesce*!¹⁵

A kurucorkból csak két olyan katolikus színjátékot ismerünk, amelyet kuruc főemberek tiszteletére mutattak be: az egyik az az 1707-ben Kassán színrehozott Mátyás-darab, amely Mátyás király vitézségét magasztalta a kuruc Magyarország katona-fejedelme tiszteletére, a másik a már szintén említett kolozsvári darab, amellyel XIV. Lajos francia király Rákóczihoz küldött követének és a fejedelem erdélyi vezénylő-generálisának, gr. Forgách Simonnak akartak tiszteletet adni. E két előadást a jezsuiták kényszerhelyzete magyarázza: a kassai kollégium volt a Magyarországból száműzött jezsuitarend végső menedékhelye,¹⁶ s Rákóczi múltot, meddig marad az, viszonzni és biztosítaniok kellett a fejedelem meg nem érdemelt jóindulatát; Forgách Simon pedig, bár a kurucok teljhatalmú marsallja volt a fejedelemségben, mégis — olykor a felkelés érdekeit is veszélyeztetve — támogatta a jezsuiták törekvéseit,¹⁷ s ezért a jezsuiták, akik ugyanakkor Szebenben labancok voltak, Kolozsvárra egy időre kuruc orcát öltöttek magukra.¹⁸

A nemzet függetlenségi harcát iskoladrámákkal csak a protestánsok szolgálták. A protestáns színjátszásban az volt a kivétel, mikor a darab a Habsburg-uralkodót, nem pedig a

¹¹ TAKÁCS említi műve 35. lapján.

¹² ALSZEGHY foglalkozik vele, említett dolgozatában, a 100. lapon.

¹³ LÁZAR BÉLA, Tanulmányok a jezsuita drámák köréből. Egyetemes Philológiai Közlöny. XV. (1891. 733–734.)

¹⁴ L. TAKÁCSnál a 35. lapon.

¹⁵ L. ALSZEGHY tanulmányában a 109. lapon.

¹⁶ L.: MESZLÉNYI ANTAL. II. Rákóczi Ferenc felkelésének valláspolitikája és a jezsuiták. (Különlenyomat a Regnum Egyháztörténeti Évkönyvből.) 74. l.

¹⁷ L. ESZE TAMÁS, A kolozsvári nyomda II. Rákóczi Ferenc szolgálatában. (Magyar Könyvszemle. 1955. 286.)

¹⁸ Magartartásukra nézve I. WESSELÉNYI ISTVÁN kiadatlan naplóját. Kiadásra előkészített másolata megvan a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában.

szabadságharc vezérét magasztalta. Erre is találunk példát, de nem ez a protestánsokra jellemző példa. A kurucvilág évtizedeiben a magyar evangéliumi egyházak szinte összeötvöződtek a nemzeti mozgalmakkal, mert egyedül ezek győzelmétől remélhették fennmaradásukat, s a jezsuitarend vezette ellenreformációs harc megszűnését. Viszont a jezsuiták a Habsburg-ház támogatásától várták, s nem is hiába, a protestáns egyházak megtörését, térítő missziójuk politikai és katonai támogatását. A jezsuita és a protestáns drámaírásban a vallási ellentétek mögött a kor nagy politikai ellentéte feszül. Ha az iskoladramák kutatói — Dézsi példája szerint — a darabok politikai tartalmát és funkcióját is vizsgálták volna, csak erre az eredményre juthattak volna el. Érthető, hogy a szerzetesi és egyházi érdeklődésű vagy érdekelt-ségű kutatók nem is akartak eljutni erre az eredményre.

Ha a protestáns iskolai színjátszás politikai tartalmát ismerni akarjuk, tekintsük meg az eperjesi evangélikus kollégiumban az első kuruc szabadságharc idején játszott darabokat. 1682-ben az eperjesi ifjúság egy *Hungaria respirans* című darabot adott elő abból az alkalomból, hogy Thököly Imre fejedelem a hadakozásból megtérve, a városban szállott meg. Hőse: Constantius gróf maga Thököly, a színjáték az ő sorsát ábrázolja: „Constantius gróf a harci riadó hallatára abba hagyja tanulmányait s vallása miatt tíz évi száműzetésbe megy. Míg távol van, Furentius büntetlenül dühöng a népen. Constantius ez alatt erőt gyűjtve, visszatér s megszabadítja a hazát Furentius és az idegen nemzet igájától, visszaadja a vallás, a haza szabadságát, s a szerence kedvezésével fejedelmi rangot nyer.” Íme, e darabban I. Lipót császár-király Furentius — népen dühöngő. A színjáték különös érdekessége a második felvonás zárójelenete: a török és a magyar gyalogosok táncá (*saltus Turcorum et Peditum Hungaricorum vulgo Talpassonum*). Az eperjesi iskola nagy színjátszó kedvét mutatja, hogy még ebben a hónapban új darabot ad elő: a *Decennale Expirum et Primum Respirationis Status Evangelici* főhőse az *Evangélikus rendek Geniusa*, aki megsíratja a haza és az egyház tíz esztendő sanyargatását. Fellépnek benne a földművelő- és pásztornép megszemélyesítői is: Mopsus és Tityrus, s ez annak a jele, hogy a kuruc küzdelmekben jelen van, s egyre nagyobb jelentőségre emelkedik a nép. Mind a két darab Schwartz János eperjesi professzor műve, nyilván ő írta a kollégium Habsburg-dicsőítő darabját is Thököly bukása idején, 1685-ben. A *Helena Menelao reddita* vagyis az *Ottoman Parisnak igájából való szerencsés kiszabadulás után királyának visszaadott Magyarország* nem mentette meg szerzőjét a császár büntönétől. E színjátékban *Discordia* a kuruc háborút (*Bellum intestinum Hungariae*), illetve Thökölyt jelenti. Világos, hogy nem ez a félelemszült darab fejezte ki a protestánsok meggyőződését, hanem a *Hungaria respirans*, amelyben a gályarab prédikátorok szabadulásán üjjonganak.¹⁹

Itt kell helyreigazítanunk, — mert szorosan tárgyunkhoz tartozik, — Alszeghy Zsolt tévedését: a *Palladium Sacrum*-ot jezsuita darabnak mondja,²⁰ s azt írja, hogy e darab, bár jezsuita, „nemzeti, sőt egyenesen hazafias”, „gyökeres ellenkezője az előbb idézett — *Certamen Belli et Pacis* című — bécsi darabnak, mely Lipót király dicsőítésére készült”. Láttuk: a *Palladium Sacrum*-ot rozsnyói evangélikus diákok adták elő, a színjáték egyik tagja a rozsnyói kuruc iskoladramák sorozatának, ezért amit Alszeghy róla ír, az nem a jezsuita, hanem a rozsnyói evangélikus darabokra jellemző.

Az evangélikusok javarésze lelkes kurucságának a rozsnyói drámák szép bizonyítékai. Ez a négy színjáték II. Rákóczi Ferenc szabadságharcát erősítette. Szerzőjük mélyen átértette a felkelés közjogi alapvetésének igazságát, felismerte, hogy a nagy nemzeti küzdelem legnemesebb történelmi hagyományaink méltó folytatása, s vezérét világjáró mondák nagy hőseihez hasonlította darabjaiban: Rákóczi az indogermán hősmonda diadalmas Cyrus-a, ő az új Mátyás király. Mindegyik darabjának programja odanyomatta a kuruc szabadságharc jelmondatára emlékeztető mottóját: *Deo et Patriae*. Elég olvasni a programokon levő évjelző mondatokat (*chronosticon*), mindjárt következtethetünk belőlük a darabok szellemére és céljára. Az 1705-ben előadott *Fata Ungariae* címlapján ez áll: *Anno quo spe aCCenDaMvR!* — Az 1706-os *Europa Comico-Tragica* *chronosticonja*: *Anno aerae Christianae Quo Libertas DVLce noMen est!* — Az 1707-ben játszott *Palladium Sacrum*-é: *DVLce est pro Libertate MorI* — Az 1708-as *Cyrus* évjelzése talán már a kurucok trencsényi csatavesztésére utal: *Dum curubat Annus CaLLIDIssIMVS* — a legválságosabb évben.

Az iskoladrama-kutatás régi adósságát rójuk le most, mikor beszámolunk a rozsnyói kuruc iskoladramákra vonatkozó kutatásunk eddigi eredményéről. Főként a darabok politikai tartalmát fogjuk vizsgálni, mert csak így tudjuk megérteni mondanivalójukat, megmérni jelentőségüket. Részletes irodalmi és színi-történeti vizsgálatunk csak akkor lenne lehetséges, ha a színjátékok szövege is előkerülne, de amit felettébb vázlatos programjuk alapján e két vonatkozásban is mondani tudunk róluk, azt nem fogjuk elhallgatni.

¹⁹ L. Dézsi idézett közleményét, a 43–46. lapon. — Schwartz esetét említi: HÖRK JÓZSEF, Az eperjesi ev. ker. collegium története. Kassa, 1896. 338.

²⁰ Idézett tanulmányában a 109–111. lapon.

Nincs elegendő helyünk arra, hogy a folyóirat hasábjain egyszerre mind a négy rozsnýói drámáról szóljunk, most csak a *Fata Ungariae* tanulmányunk tárgya, de sort fogunk keríteni a másik háromra is.

A *Fata Ungariae*-t 1705-ben játszották a rozsnýói diákok. 1705 a szécsényi országgyűlés éve. A darabot szerzője 1705 nyarán írta, mikor már készülöben volt a nagy esemény: a kurucok alkotmányozó és fejedelemválasztó tábori gyűlése.²¹ A színjáték várakozással teli forró napok hangulatát őrizte meg, ezért mint történeti forrás is jelentős.

Tanulmányunkban szólni fogunk:

- I. A rozsnýói evangélikus iskoláról és színjátékainak szerzőjéről,
- II. a *Fata Ungariae* meséjéről,
- III. a darab politikai jelentéséről,
- IV. irodalom- és színjátszás-történeti értékéről.

I.

Rozsnýó a küzdelmek idején erősen magyarosodó német város.²² 1655-ben a németiség már méltatlankodva emlegette, hogy „Rozsnýon emberemlékezet óta a németeké volt az elsőség és ezért nem is értik, hogy a magyarok velük teljesen egyenlővé akarnak lenni”. A „magyarok” nem a városba beköltöző magyar lakosságot jelentik itt, hanem a mindjobban elmagyarosodó németeket. A magyarosodás folyamatát a nemzetiségükhöz ragaszkodó német polgárok nem tudták megakadályozni, mert a változásnak főként gazdasági okai voltak: a bányászat lehanyaglott, a Lengyelországgal való külső kereskedelem sorradóban volt, Rozsnýó ipara és kereskedelme egyre inkább a város magyar környékének dolgozott. A magyar környezet, a magyar életstílus formáló hatása az eredetileg tiszta német helyet előbb két-nyelvűvé, majd felerészében magyarrá formálta. Mindjobban növekszik a német családi nevet magyar névvel felcserélő lakosok száma: a *Goldschmid* Eötvös-sé, a *Pinder* Bodnár-rá lesz. A magyarosodást nyilván az is elősegítette, hogy a XVII. századbeli nagy pestisjárvány (1644–1645) nagyon megapasztotta Rozsnýó német törzslakosságát, s a veszteséget német táplálóterület híján nem lehetett többé pótolni. A Rákóczi-szabadságharc idejére, a XVIII. század elején, már annyira előrehaladt a magyarráadás folyamata, hogy midőn a fejedelem vallásügyi biztosai 1705-ben számbavették a város lakosságát, többsége a magyar evangélikus egyházhoz tartozónak vallotta magát.

Rozsnýó még ebben az időben, jó néhány évtizedes jezsuita térítőmunka után is, túlnyomó többségében evangélikus. Egyházi életének legjellegzetesebb vonása: a német és a magyar egyház harca az elsőségért. E háborúság azonban egyáltalán nem mondható nemzetiségi harcnak, s teljesen félreértenénk a rozsnýói helyzetet, ha azt gondolnánk, hogy a város német lakossága Bécshez húzott és csak a magyar volt kuruc érzésű. Éppen az evangélikus iskolai színjátékok bizonyítják, mennyire nem így áll a dolog: a kuruc drámák a „német” iskolarektor művei. A német evangélikusok is a függetlenségi háború oldalán vannak, mert csak ennek diadalától várhatják a Rákóczi jóvoltából visszanyert vallásszabadság: vallásuk szabad gyakorlásának megmaradását, teljes és végleges megszabadulásukat a jezsuita misszió lelki-tesztí gyötrelmeitől. Valóságos fellelegzés volt számukra is az új helyzet. Nincs bennük nemzetiségi elzárkózásra való törekvés sem, szívesen sajátítják el a magyar nyelvet. Német vidékekről, különösen a Szepességről, azért küldik fiaikat a német családok Rozsnýóra, hogy itt megtanuljanak magyarul a „német rektor” keze alatt. Viszont a diákok névsorában fel-felbukkanó magyar református fiúkat bizonyosan a német szó kedvéért írták be a rozsnýói iskolába, mikor az iskola a Rákóczi-szabadságharc idején felvirágozott. Rozsnýó ebben az időben két nép, két kultúra találkozó helye.

A város német és magyar egyházának közös nagy szenvedése az évtizedeken át tartó jezsuita ellenreformáció. Rozsnýó az esztergomi érsek földesúri joghatósága alá tartozó hely,

²¹ A gyűlés lefolyására nézve I. MÁRKI SÁNDOR összefoglalását: II. Rákóczi Ferenc. I. k. (Bp. 1907.) 437–449. (Magyar Történeti Ekeajzok. XXIII.) – A szécsényi kuruc jogalkotás kedvezőtlen bírálatát SZEKÉFÜNÉ: Magyar történet. IV. k. (Bp. 1935.) 299–302. Vö. ESZE TAMÁSNAK az országgyűlés 250. évfordulójára készített előadásával: A kurucok első országgyűlése. (Református Egyház. 1955. 442–444.)

²² Rozsnýó városa, evangélikus egyháza és jezsuita missziója történetére I. a következő munkákat: MARTINUS KLANICZA, *Fata aug. conf. ecclesiarum a tempore reformationis ad synodum Pestensem*. (Monumenta Evangelicorum Aug. Conf. in Hungaria Historica. III. Pest, 1865. 22–24.) – LADISLAVS BARTHOLOMAEIDES, *Comitatus Gömöriensis notitia*. Lőcse, 1806–1808. 670–687. – MIKULIK JÓZSEF, *Egy németajkú város megmagyarosodása a XVII. században*. Századok. 1883. 688–693. – MIKULIK JÓZSEF, *Magyar kisvárosi élet 1526–1715*. Rozsnýó, 1885. – MIKULIK JÓZSEF, *Rozsnýó város 1703. évi számadása*. Történelmi Társ. 1886. 388–395, 585–598. – ILA BALINT, *Gömör megye*. III. k. (Bp., 1946.) 323–345. (Magyarság és Nemzetiség. I. 2.) – TELGÁRTI LIPÓT, Lippay György jezsuitákat hoz Rozsnýóra 1659-ben. Magyar Sion. 1865. 306–310. – SZKALOS EMIL, *A rozsnýói evang. egyház története 1525–1930*. Rozsnýó, 1931.

s jogi helyzete kaput nyitott a jezsuiták betelepedésének. 1659-től kezdve mesterkedtek a lakosság térítésén. A Wesselenyi-összeesküvést követő Habsburg-megtorlás idején, 1670 végén császári katonaság segítségével elűzték a két evangélikus egyház prédikátorait és tanítóit, s betiltották a protestáns vallásgyakorlatot is. Tizenkét esztendeig tartó „árvaság” után 1682. június 25-én Thököly főembere, Madách Péter állította vissza az evangélikusokat régi jogaikba, még templomaikat is visszanyerték. A kurucok elől a jezsuita atyák lengyel földre futottak, de Thököly bukása után visszatértek, s 1687-ben újra elkergették a prédikátorokat, elvették a templomokat, iskolát, s még a magános protestáns kultuszt is tilalmazták súlyos büntetés terhe alatt. A térítés eredményével nem voltak megelégedve, mert a rozsnói evangélikusok „megfeledkezvén földesurukról és atyai intelmeiről, nemcsak vonakodnak a róm. kath. templomokba járni, hanem ezenfelül még messze földről prédikátorokat hozatni, imaházakat berendezni vagy magánházaikban eretnek szertartásokban résztvenni, hasonló célból távoli prédikátorokhoz utazgatni, gyermekeiket messze vidékre eretnek tanítókhoz küldeni és más több, a róm. kath. hitre nézve sérelmes és vele ellenkező dolgot cselekedni nem átallanak”.

Úgy látszik, nem volt elég tanulója a megszüntetett evangélikus iskola helyett működő négy osztályos jezsuita gimnáziumnak sem. Pedig itt is éltek a propaganda bevált eszközével, mely másutt tanulókat csalogatott az iskolába, protestánsokat az egyházba: itt is adtak elő a jezsuiták iskolai színjátékokat. Sőt „az első emlék, mely a jezsuita-drámák magyar terméséből reánk maradt”, Rozsnyóról maradt fenn: egy drámakivonat 1668-ból.²³ Tárnya az őstestamentomi frigyváda története. „A darab a jezsuita iskolai dráma legkezdetlegesebb fokát tükrözi, ...egyszerű dialógusokba törése a bibliai históriának.” Térítő szándékú úrnapi játék, de a „csalogató is nagyon kezdetleges”. „A növendékek némely évben kétszer is adtak elő színarabot, melyeken (pl. 1696-ban) több protestáns polgár is megjelent.”²⁴ Ez utóbbi adatot a jezsuita iskoladráma kutatói figyelmen kívül hagyták. Számunkra különösen érdekes azért, mert a rozsnói kuruc színjátszás helyi előzményeire figyelmeztet.

A rozsnói evangélikus egyházak hosszas elnyomás után a Rákóczi-szabadságharc kitörésekor keltek megint életre. A hívek a fejedelem engedélyével mindjárt 1703 őszén prédikátort hoztak Pelsőczy Márton magyar pap személyében, rövidesen betöltötték a német prédikátor helyét is. A szécsényi országgyűlés határozatából egy vallásügyi vegyes bizottság, útján 1706. október 28-án visszakapták templomaikat is. A restitúciót betetőzte a jezsuita atyák eltávolítása a városból.

A változás legjelentősebb, mert hatásában maradandó eredménye a rozsnói evangélikus iskola²⁵ újjászervezése. 1705-ben, még a szécsényi országgyűlés előtt, állították helyre, a *Fata Ungariae* allegóriája és chronostikonja ugyanis csak mint reménybeli dologról beszél a gyűlésről és Rákóczi fejedelemmé választásáról. Az iskola élete csak néhány esztendeig tartott, 1709-ben már meg is szűnt a császári hadsereggel visszatérő jezsuiták nyomására. E néhány év alatt azonban csodálatosan felvirágozott, kitűnő tanítási és nevelési eredményeket ért el. Híre messze földet bejárt, s falai közé gyűjtötte az evangélikus ifjúság színe-javát. Diákjai között kuruc főemberek fiaival találkozunk: itt tanul Ottlyk András, a fejedelem főudvarmesterének, Telekesi Török Bálint, a szenátor és ezereskapitány Török Istvánnak, Sréter Jánosnak, a kurucok tüzérségi főfelügyelőjének fia s még hány ilyen nevet lehetne említeni. Az iskola életrealizálásának szép és fontos dokumentuma az a négy színjáték is, amelyet 1705 és 1708 között, a kuruc szabadságharc fénykorában adott elő.

Osztályairól, tanulóinak számáról — egyéb forrás híján — éppen e színjátékok szereplőinek névsorából (*Actorum ordo*, *Actorum series*, *Praecipuum agentium series*) tájékozódhatunk. Egy teljes iskola ebben a korban két részből állott: az alsóbb (*studia inferiora*), és a felsőbb (*studia superiora*) évfolyamokból. A rozsnói evangélikus iskolában nem csupán az alsóbb évfolyamok (*rudimenta*, *grammatica*, *syntactica*, *poetica* és *rethorica*) működtek, de volt két felső osztály is (*classis oratorum* és *classis logicorum*). A *Fata Ungariae*-ban 89, az *Europa Comico-Tragica*-ban 84, a *Palladium Sacrum*-ban 103, a *Cyrus*-ban 84 diák játszott. 1708-ban a logikai osztályból 4, az orátoriból 7, a rhétoriból 11, a poétaiból 7, a syntaxisták közül 11, a grammaticisták közül 23, a nagyobb principalisták közül 21 diák kapott szerepet a darabban. 1707-ben Eperjesen a *Pigrítius scholarum* előadásában 77 diák vett részt. Ez az adat is sejteti, hogy a rozsnói iskola megközelítette vagy el is érte az evangélikusok nagyhírű eperjesi kollégiumának színvonalát.

Felelmeskedését és tekintélyét az iskola igazgatójának, Missovitz Mihálynak köszönhetette. Az utókor méltatlanul feledte el a Rákóczi-kor e kitűnő pedagógusának nevét. Életről,

²³ ALSZEGHY, Magyar drámai emlékek.

²⁴ Historia annua Residentiae Societatis Jesu Rosnaviensis ab Anno Domini 1656. continuata. (Bpi Egyetemi Könyvtár: Ab. 100. sz. kézirat.)

²⁵ Rövid történetét l.: Bartholomaeides, 458–463.

munkásságáról ma is alig tudunk többet, mint amennyit kétszáz esztendővel ezelőtt az öt követő nemzedék egyik tudós tagja feljegyzett róla.²⁶ Ősei horvátok voltak, maga Liptóban egy Szmracsány nevű faluban született nemesi családból. Apját még gyermekkorában elvesztette, nevelését mostohaatyja a rozsnói jezsuitákra bízta. Mikor azonban Rozsnyón az evangélikus iskolát helyreállították, az evangélikus rektor, Braxatoris (Bánóczi) János keze alá került. 1683-ban már nagy diák volt a hírneves Braxatoris rektorsága alatt. Braxatoris tanította Jánoky Zsigmondot is, akiből később II. Rákóczi Ferenc kancellárja lett. Missovitz 1687-ben átélte a rozsnói evangélikus egyházak tragédiáját s neki is el kellett távoznia a városból. Iskolájának összeomlásából, maga és mestere sorsának szomorú változásából személyes élményként tapasztalta meg: mennyire a függetlenségi harcokkal áll vagy bukik a magyar protestantizmus. Mikor mesterét meghívták a rahói iskolához, ő is vele ment, innen vitték fiaik mellé tanítónak a Losoncon lakó evangélikus és református nemes urak, közöttük Nógrád vármegye evangélikus alispánja, Bulyovszky Ferenc és a református Ráday Gáspár. Tanítványai között volt a fiatal Bél Mátyás és Ráday Pál.²⁷ Losoncon a reformátusok rossz szemmel nézték működését, mert attól tartottak, hogy a körje gyülekező evangélikus diákságból evangélikus iskola, s az itt lakó evangélikusokból evangélikus gyülekezet fog kialakulni, s megszűnik a város féltékenyen őrzött református jellege.²⁸ Losoncra Óztorára, az Ottlyk-családdhoz ment tanítónak, majd Trencsénben, az evangélikusok iskolájában tanított, s itt készítette sajtó alá a *Rudimenta*-t, Donatus nyomán készített latin grammatikáját.²⁹ Itt nősült meg, egy nemrégiben nemesített magyar család leányát, Szivy Zsuzsannát vette feleségül. Házasélete — úgy látszik — nem volt boldog, mert így irt egyik epigrammájában az asszonyokról: „Ki új lovat vásárol, három napig kipróbálhatja, miért nem lehet kipróbálni a feleséget is? A feleség örökös börtön és eleven sírbolt, ettől a királyt is csak a halál szabadíthatja meg”.³⁰ 1699-ben Trencsént is el kellett hagynia, az oszgyáni iskolában vállalt rektori állást.³¹ 1701-ben előadatta tanítványaival *A kimúlt század* című — nyilván latin nyelvű — színjátékát, melyben a XVII. századot búcsúztatta. Mikor kitört a Rákóczi-felkelés, tanítványai szétszéledtek, de nem sokára meghívta konrektorának az evangélikusok selmeci iskolája.³² Selmeccről Korponára ment át rektorának. 1705-ben elfogadta a rozsnóiak hívását, a rozsnói iskolában működött 1710-ben bekövetkezett haláláig: Nagy temetése volt, végső tisztességtelételen megjelent tisztjeivel együtt Viard generális, a császári kézre került Rozsnyó parancsnoka is.

A források rendszerint „német” praeceptornak mondják Missovitzot, s valóban a német gyülekezet pártján állott. Már említettük hogy a rozsnói német és magyar egyház viszálya éppen a nagy kuruc szabadságharc idején mérgesedett el legjobban, s ebben neki is része volt. A két egyház viszályának az 1709. június 12-én létesített egyezség vetett véget. Az egyezséglevelet Missovitz Mihály is aláírta. Egyszerűen csak *praeceptor*-nak mondja magát.³³

²⁶ SCHMAL ANDRÁS a *Brevis commentatio* egyik jegyzetében: Monumenta, III. 115–116.

²⁷ „Matthias Belius, anno aetatis suae septimo, i. e. 1690. Losonczini Michaelis Missovitz discipulus fere est occisus.” (Glossza Schmal szövege mellett.) — Ráday Pál ezt írja önéletrajzában: „Missovitz Mihályt hoztatván Atyám-Uram másokkal együtt Losoncra: annak Paedagogiája alatt tanultam egész a Logicaig; kinek is főképpen tulajdoníthatom a Tudományban való előmeneteletem.” (Ráday Pál napló-írása. 1677–1720. Rákóczi Tár. I. 399.)

²⁸ A losonci reformátusok és evangélikusok viszályára nézve l.: ESZE TAMÁS, Az eperjesi református egyházközség 1705–1710. (Bevezető tanulmány A Reformáció és Ellenreformáció Korának Evangéliumi Keresztény Egyházi Írói című sorozat XVII. kötetéhez. Bp., 1944.)

²⁹ RMK II. 1913. Csak egy csonka példánya ismeretes. „Az ajánlás” kelte: 'Dabam Trenchini 20. Martii Anno 1697. Vestri Studiosissimus Michael Missovicz'. Az ajánlásban mondja Missovicz, hogy a gyermekek gyakran panaszkodtak, hogy szüleik nekik nem magyar, hanem cseh Donatus vettek. De ilyen nem volt; azért 'pueris unice profuturus haec Rudimenta sub praelum nisi puerilia'. A szöveg latin; a példák magyar nyelven vannak magyarázva.

³⁰ IV. László királyról szól.

³¹ Oszgyáni működéséről megemlékezik HOMOLAY ENDRE is Oszgyánban kétszázados iskola ünnepély című cikkében: Protestáns Egyházi és Iskolai Lap. IV/1845. 1196–1198. — Részletesebben pedig — valószínűleg a kishonti ág. hitv. evangélikus egyházmegye levéltárában található adatok alapján: SÁRKÁNY IMRE, Az oszgyáni ágost. hitv. ev. egyházmegyei nemzeti gymnasium. (1645–1853.) (A rimaszombati egyesült protestáns főgymnasium XLIV. Értéslője az 1896–97-ik tanévről. Rimaszombat, 1897. 10.)

³² BREZNYIK JÁNOS szerint (A selmeczibányi ágost. hitv. evang. egyház és lyceum története. II–III. füz. Selmeczibánya, 1889. 202.) Selmeccről két esztendő működés után Korponára ment iskolaigazgatónak. Ha ez valóban így van, korponai működése igen rövid volt.

³³ A rozsnói iskoláról BARTHOLOMAEIDES ezt írja: „Quas ante an. 1710. Evangelici Rosnaviae habebant scholas, pro ratione Nationum differebant. Nam aliae erant Germanorum, Hungarorum aliae... Sed id praeterea exinde dicas, Scholas Hungarorum teutonicis frequentiores fuisse. Scilicet linguae Hungaricae addidenda causa, copiosa huc confluebat Juventus. Sub Johane Braxatore, et Michaelis Missovicz Ludus Hungaricus frequentissimus fuit”. (461–462. l.) Viszont A gömöri ág. evang. esperesség történetében azt olvassuk, hogy az 1708. április 24-én tartott jolsvai egyházmegyei gyűlésen elmondott: „Missovitz Mihály német tanító Oszlányi Ferenc magyar kántor ellen még a tanuló ifjúságot is feltűzte”. (122.) A rozsnói német és a magyar egyház a Rákóczi-szabadságharc idején közös iskolát tartott fenn, de igazgatója: Missovitz Mihály a német egyház szolgálatában állott. — A kövi egység szövegét kiadta Mikulík a *M gyar kisvárosi élet* című munkája 293–294. lapján. E megállapodásban nincs szó az iskola életéről, csupán a német és a magyar kántor mellé rendelt deákok enkló szolgálatát szabályozza.

Hogy ezeket az adatokat helyesen tudjuk értékelni, állítsuk velük szembe azt a feljegyzést, hogy Missovitz „az akkori tudós világban a *Praeceptor Hungariae* címet viselte”.³⁴

Valóban, kitűnő iskolaszervező és pedagógus volt és egyben érdemes munkása a magyar művelődésnek is. Diákjai következetes, erőskezű mesternek ismerték őt. „Nevének pusztá emléltésére is páni félelem tört ki diákjai között”, mondották róla,³⁵ ez talán túlzás, de az bizonyos, hogy szigorúan bánt tanítványaival. A szigorúság azonban csak egyik oldala volt erős hatású nevelő egyéniségének. Jobban jellemezte őt az a képesség, hogy meg tudta mozgatni diákjait, foglalkoztatta és önálló tevékenységre nevelte őket, elő tudta hozni a bennük levő képességeket. Nem nehéz elgondolni, mekkora nevelő hatást gyakorolt rájuk mélységes hazafias tartalmú hordozó, sokszor történetietlen és mégis történelmi levegőt árasztó, nagy történelmi igazságokat hirdető darabjaival. Diákjait mozgósító, foglalkoztató, fejlesztő szellemének szép emléke az iskola 1708-ban kiadott versgyűjteménye, a *Flores Verni*,³⁶ („A fájdalom meleg könnyeivel megöntözött tavaszi virágok, midőn a Thelekessi nárcisz, Telekessi Török Bálint nemes ifjú az égbe ültetettik át”), amelyben diáktársai latin versekben búcsúztatták el a hirtelen elhalt Telekesi Török Bálintot, s ezzel vigasztalták „e jó hírű és ditséretes emlékezetű Roznyai Skolának kegyesen és szorgalmatosan Historiát, Geographiát és Oratoriát tanuló Deákja” megkeseredett szüleit. Missovitz „jó híre már az első hónapokban bejárta nemcsak Gömört, hanem az egész országot”. Iskolájából derék emberek kerültek ki. Végso akaratá szerint egyik deákja, a jeles pedagógus Farkas György temette; *Imitator Missowiczii* — a kortársak ezzel a megtisztelő elnevezéssel becsülték meg a mester legkedvesebb tanítványát.³⁷

A rozsnói evangélikus iskola „német” igazgatója legbensőbb meggyőződése szerint magyar ember volt, s iskolai és irodalmi tevékenységével a magyar művelődést szolgálta. Kiadta Beniczky Péter *Magyar rithmusait*.³⁸ Egyik méltatója szerint „ő volt az első, aki magyar jogot adott első gimnáziumi oktatás keretében”. Kéziratban maradt műve: a *Delineatio Logico-Juridica Operis Tripartiti Verbóciáni* nyilván előadásainak anyagát ölelte fel.³⁹ Drámái is bizonyítják, milyen erős történelmi érzéke volt, s milyen józan, egészséges a történetiszemlélete. Nagy kár, hogy nem ismerjük magyar történetét⁴⁰ (*Rerum patriae libri tres*). Csak történelmi tárgyú latin epigrammái kerültek elő⁴¹, s ezek némileg pótolják elvesztett történelmi munkáját.

A történelmi eseményeket, magyar vezérek, fejedelmek, királyok alakját és tetteit, miként kortársai, ő is erkölcsi, történetfilozófiai megjegyzésekkel kíséri. Meglepő milyen eredeti, okos, bátor, néha szinte demokratikus gondolatai vannak.

Ez a jelmondata:

*Prima suae quis sit, qui nescit Gentis origo
Ingignus Patria, nomine, gente sua.*

De mindjárt hozzá is teszi:

*Quisquis amat veterum perquirere quae sit origo,
Ruricolis ortum se sciat esse prius.*

Gyűlöli a Habsburg-uralmat, mert a háza minden baját a német uralom okozta, s vágyva-vágyik a nemzeti királyság megvalósulása után. Albertről, első Habsburg királyunkról így énekel:

³⁴ HOMOLAY írja, nyilván Schmal után.

³⁵ „Rektor Mischowicz, dessen blosser Name schon ein pannisches Schrecken unter seinen Schülern ausbreitete...” (KLEIN, II. 449.)

³⁶ RMK II. 2332. Flores verni in calidas doloris destillati lacrymas. Szabó Károly nem ismerte, csak Schmal és Klein után említi. Megvan az Országos Széchényi Könyvtárban.

³⁷ Farkas Andrásra és György nevű testvérére nézve I. KLEIN, III. (Pest, 1873.) 194–195.

³⁸ SCHMAL írja: „Reliquit praeter Donatum Rhythmos Beniczkyi Hungaricos et comoedias.” Ezt a tudósítást talán úgy kell értenünk, hogy Missovitz készítette sajtó alá Beniczky Péter *Magyar rithmusok* című kötetének valamelyik löcsei ismert (1692: RMK I. 1427., 1696: RMK I. 1491.) vagy ismeretlen kiadását. De az is lehet, hogy Missovitz fordította latinra a *Magyar rithmusokat*. Lásd: KLANICZAY TIBOR: Magyar nyelvű verses kéziratok Csehszlovákia könyvtáraiban és levéltáraiban. Magy. Tud. Akad. Nyelv és Irodalomtud. Oszt. Közleményei. VII. 3–4. 438.

³⁹ WALLASZKY PÁL, *Conspicuum republicae litterariae in Hungaria ab initii regni ad nostra usque tempora delineatus*. Pozsony és Lipcse, 1785. I. — L. még: SZYNYEI, IX. 34–36. Járkány Imre szerint Losoncon „a hazai jogban oly sikerrel tanított, hogy az irigységet felkeltette maga ellen.”

⁴⁰ Csak Homolay említi.

⁴¹ Ex *Historia Hungarica Michaelis Misovicii Epigrammata decerpta*. Egy II. Rákóczi Ferenc-korabeli, főként evangélikus iratokat tartalmazó kódexben maradt fenn. (32–39.) A kódexet az Országos Széchényi Könyvtár kéziratára őrzi: Keszthelyi kéziratok.

⁴² Midőn arról elmélkedik, hogy a székeltek született nemesek (*Siculi orti Nobiles*), így versel: *Cuncta licet veteris exornent undique Cerae Atria nobilitas sola est at ue unica virtus.*

*Aer, lingua, solum, sol, fontes, flumina, mores,
Teutonico stomacho causa fuere necis.
Attamen Hungaricos praeter tot funera colles
Sanguine cum multo gens malisana gerit.*

A Zsigmond császárról szóló epigrammában, de nemcsak itt, megszólal Missovitz szavával a kuruckor nemzedékeinek vágyódása a nemzeti királyság után :

*Ludit in Hungaricis Divina Potentia rebus
Externi Reges Hunnica sceptrum tenent.
Obsunt quam prosunt plus hi Reges Peregrini
Discite Pannonidae querere sceptrum Domi.*

Egyik epigramma a szigetvári hős Zrínyi Miklósról szól. Idéznünk kell azért is, mert a szigeti hős alakját sokszor színpadra vitték a jezsuiták, de esetébből nem azt a tanulságot vonták le, mint Missovitz. A jezsuitáknál *gloriosa pro Patria victima* — a hazáért, azaz a Habsburg-Magyarorszáért, való véresáldozat,⁴³ Missovitznál *Allude ad Res Patriae* — utalás a haza állapotára :

*Auxilium tibi cur non fert Teuto bone Zrínyi
Indicet et noscat posteritas misera.
Ferre nequit magnos proceres Gens aemula regni,
Contemptum Gens haec libera ferre nequit.
Exurgat tandem. seris ex ossibus ultor,
Qui gentis nostrae vindicet excidium.*

E sorokat olvasva, benne vagyunk a kuruc történet szemlélet világában. Ebből a szemléletből születtek meg a rozsnói kuruc iskoladramák.

II.

Az első színjáték, amelyet az újjászervezett rozsnói evangélikus iskola diákjai előadtak, ezt a latin címet viseli : *Fata Ungariae sub memorabilibus Ladislai et Mathiae Corvinarum vicissitudinibus*. A szintén latin szövegű program elején közölt néhány soros *Historiarum* magá mondja a darab szerzője, hogy Bonfiniből merített. (Dec. III. lib. 10.)

A 6 színből, összesen 18 jelenetből álló *scena* Hunyadi János halálától Mátyás fel-emelkedéséig, Frigyes császáron aratott győzelméig jeleníti meg az eseményeket, tárgya tehát a Hunyadi-ház László erőszakos halálában teljesedő hirtelen bukása, majd Mátyás magyar királyságában történt váratlan felemelkedése. Szerzője voltaképpen két esemény-sorozatra bontja szét darabját, s azt akarja ábrázolni, hogy a haza sorsa a Hunyadiak sorsával együtt bukott el és emelkedett fel. Az 1—4. szín a bukás rajza, az 5—6. szín a felemelkedése.

A darabban szereplő két kórus is jól intonálja, osztja két hangulati egységre és zárja be a sirásban és az örvendezésben kihangzó Hunyadi-dramát. Midőn Hunyadi János meghal, a *nymphák* kórusa, *Istriades Nymphae flet fata Herois*. Mikor Posthumus László : V. László király lefejezteti Hunyadi Lászlót és Mátyást rabként Bécsbe hurcolja, megint felhangzik a sirató kórus : *Chorus Hungaricum deflentium Fata Heroum*. Majd midőn Mátyást hazahozzák prágai rabságából, s felkel a nemesség, hogy visszaszerezze számára III. Frigyes császár kezéből a koronát, a hadiszemle zajába belevegyül a férfiakat sirató asszonyok éneke : *Fit armilustrium nobilium, deflentium matronarum viros immisto choro*.

A darabot *prologus* vezette be, az öröm és a bánat szavai készítették benne elő a közönséget a tragikus szomorúságra és a szörnyű fátum alól felszabaduló örvendezésre. *Fatum Inclytae vicissitudines Gentis patrio carmine ridet, miratur, gemit*.

Az első szín első jelenetében mindjárt Hunyadi Jánossal találkozunk. A hős Szkander bég követét fogadja, leteszi kormányzói tisztét. Belép a színjátékba a csodás elem : az első és a második jelenet között jövődőlés történik Hunyadi haláláról : *Intercedunt praesagia mortis ejus*. A második jelenetben a halálra készülő hős könnyek között inti fiait az atyai hagyományok követésére. Mikor meghal (3. jelenet), felújjonganak a színpadon a nagy török-
verő hadvezér halálán vigadó, a török birodalmat jelképező fúriák, négyen. (*Furiae Othomanicae*). Viszont a negyedik jelenetben a dunai nimfák (*Istriades Nymphae*) 9 tagú kara

⁴³ A Kassán 1750-ben előadott Zrínyi-darab címe : Nicolaus Zrínius ad Szigethum gloriosa pro Patria victima. (TAKÁCS, 93.)

síratja az *Atlas Hungaricus*-t, s a színen megjelennek a Vitézség (*Fortitudo Bellica*) és az Igazság (*Justitia Forensis*) megszemélyesítői, és a halhatatlan hírnév koszorúját fonják, míg Kapisztrán János halotti beszédét tartja a hős hamvai fölött.

Íme, mindjárt az első színben együtt van mindaz a „kellék”, ami nélkül el sem lehet képzelni egy XVIII. század elején játszott darabot: megvan a csodás elem, az antik mitológia, az allegorizálás, intézmények, közéleti jelenségek, emberi tulajdonságok megszemélyesítése. A *Fata Ungariae* rosznyói közönsége számára ez a stílus nem volt idegenszerű, mert a kor irodalmi és színi ízléséhez tartozott. Már az első szín hangulatából megérezhette: nagy események következnek, Hunyadi János halálával egy korszak zárult, s új kezdődik, tele titokkal és veszéllyel. A kórusok alkalmazása mindjárt a darab elején csak fokozta a sejtelmességet és a várakozást.

A második szín a legrövidebb, csak két jelenetből áll: hazatér Magyarországra a fiatal király, V. László, első Habsburg királyunk, Albert utószülött fia, s az első jelenetben örömmujongással fogadja a Hunyadi-ház és híveinek serege. A második jelenetben a király tisztességet tesz a nagy nemzeti hős hamvainak.

Békés idő következnék a hazára, ha dolgába bele nem avatkoznék a magyar vitézségre fenekedő Irigység (*Infestus Hungaricae Fortitudini Livor*) s fel nem ingerelné a király nagybátyját s bizalmasát: Ultricus-t, a történelem Cillei Ulrik-ját. A harmadik szín első jelenete *Livor* mesterkedését mutatja be. A második jelenetben Ultricus megjelenik a király előtt, gyanúra s bizalmatlanságra ingerli a két Hunyadi: László és Mátyás ellen. A harmadik jelenetben bekövetkezik a katasztrófa: a Hunyadiak nehéz álmot látnak, *Morpheus* — alakja nincs benn a szereposztásban — álmokképekkel retenti őket, szerencsétlenségtől tartanak, s ez hirtelen be is következik: Ultricus életére tör Hunyadi Lászlónak, de ez megelőzi, s megöli támadóját. A jelenet azzal zárul, hogy *Odium*, a gyűlölködés szelleme — az ő neve sem fordul elő az *Actorum ordo*-ban — Európa népeit viszálykodásra ingerli.

A negyedik szín négy jelenetében beteljesedik a Hunyadiak végzete. Midőn a király elé idézik őket, hiába mentik magukat (1. jelenet), az idegenek felbízatták ellenük a királyt; V. László összehívja a tanácsot, s ez halálra ítéli Hunyadi Lászlót. (2. jelenet.) László és Mátyás a börtönben hazájuk sorsát siratják. (3. jelenet.) Következik a kivégzés szörnyű jelenete: a hóhér (*Carnifex Cruskovitz*) csak öt csapással tudja levágni Hunyadi László fejét. A rab Mátyást a király magával hurcolja Bécsbe. (4. jelenet.)

Íme, az idegen király uralmának szörnyű eredménye! A darab tragikus vonala itt emelkedik legmagasabbra. Megszólal a kórus, jajongva-sírva a hősök sorsán. Színre lép *Hungaria*, a reménységétől megfosztott Magyarország s haját tépi keserűségében. De *Amor Patriae*, a haza megszemélyesített szerelme, esdekel Isten előtt a megmaradottakért.

Az ötödik színben a játék átfordul idegen földre, a cseh kormányzó, Podjebrád György udvarát mutatja be. Itt változik jóra Mátyás sorsa, itt ér rossz végét V. Lászlóé. Podjebrád ünnepélyesen fogadja a királyt (1. jelenet), a francia király lányával való házasságát határozzák el (2. jelenet), de nemsokára mérge oltja el az élvezetekben elfajuló fiatal király életét. (3. jelenet.) Podjebrád most már Mátyás ügyét segíti elő: egy levélben kiszabadítására inti a magyarokat — a király nevében, s a levelet a halott király ujjáról lehúzott gyűrűvel pecsételi meg. (4. jelenet.) Egy lakomán szövetséget köt Mátyással és odaadja neki leánya kezét. (5. jelenet.) A szín utolsó jelenete: Magyarországból a cseh udvarba érkezik Rozgonyi, egy Hunyadi-párthoz tartozó főúr, és 800.000 aranyért kiváltja Mátyást.

A színjáték hatodik, utolsó színében az öröm, a győzelem képei váltogatják egymást, a sírás nevetésre válik. Mátyást örömkönnyek, ujjongó kiáltások kísérik vissza a hazába. Kik? A program szövege néhol nem világos, s a szavak értelmét csak képzeletünkkel tudjuk megsejteni. Ilyen bizonytalan értelmű az a mondat, amely az ötödik szín levél, illetve gyűrű jelenetét jelzi: *Podbragius annulo subducto Hungaros per litteras eliberandi Mathiam admonet*. Ilyen a hatodik szín első jelenetét jelző mondat is: *Mathias praesagis pueri inter laetas lacrymas acclamationesque reducit in Patriam*. Kik ezek a *praesagi pueri* — a jövődőt jelentő fiúk? Arról van-e szó a darabban, hogy a gyermekek idehaza megjövendölnek a gyermek királyjelölt kiszabadulását, s eléje mennek, s örömrivalgások között ők kísérik? A kissé hiányos *Actorum ordo* nem ad feleletet a kérdésre. Csak akkor tudnánk magunk elé képzelni a darab jeleneteit, ha nem csak a programot, a színjáték szövegét is ismerünk.

Az utolsó szín második jelenetében a magyar történeti hagyomány két legnagyobb hőse jelenik meg a színpadon: Mátyás és Toldi. Mátyás nem akar király lenni addig, míg a koronát vissza nem szerzi Frigyes császártól, megbízza Toldit: fogadjon katonaságot, rendeljen el nemesi felkelést. Most következik a darab egyik fő látványossága: Mátyás hadiszemlét tart, s a hadizajba belevegyül az idegen földre harcolni induló katonákat sirató asszonyok kórusa. A dráma diadalmas vége: Mátyás győz Frigyesen, zsákmányolást enged vitézeinek. (3. jelenet.) Összehívja az országgyűlést, s békéről tárgyal a császárral. (*Scena ultima*.)

A színjáték a boldog jövő ígéretével zárul: a színen megjelennek együtt, egyet akarva a *Libertas*, a *Concordia* és a *Fatum* — a Szabadság, az Egyetértés és a Végzet.

A mai olvasónak olyan érzése van, mintha a *Fata Ungariae* befejezése nem lenne elég kerek, elég hatásos. Az az eseménysorozat, amelyet Missovitz a darabban feldolgozott, Mátyás királlyá választásával és megkoronázásával zárult, miért nem ezekkel a nagyszerű eseményekkel zárta meséjét? Mi a magyarázata annak, hogy éppen a legfontosabb pillanatban ejtette ki kezéből a történet fonalát?

Ez a kérdés már átvezet bennünket a következő fejezetbe, ahol a darab politikai jelentéséről fogunk szólni. Tárnya a történelem, de nem csupán Mátyás korának, hanem a szerző korának története is. A *Fata Ungariae*-t akkor fogjuk megérteni, ha allegóriának fogjuk fel: a múlt eseményeit elvenni meg, de ezek által a jelenről, a jelenvaló idő problémáiról és reményeikről beszél. Nem a mese a fontos benne, hanem a tanulság.

III.

Ha a *Fata Ungariae*-t Missovitz történeti epigrammáinak fényénél vizsgáljuk, rögtön felismerjük: mire akarta tanítani darabjával iskolájának diákjait és Rózsnyó hazafias lakosságát. Tanulsága: az idegen király uralma tönkretette Magyarországot, az ország csak akkor lehet erős, népe boldog, ha leveti magáról az idegen uralom jármát és nemzeti királyt választ magának. Már idéztük a szerző figyelmeztetését: „Tanuljatok meg Pannónia fiai itthon keresni királyt!”

A színjáték Hunyadi László kivégzésével lezáruló első, tragikus részéből ugyanaz a keserű tapasztalat szól, mint amelynek Rákóczi is mindig hangot adott, mikor kiáltványai-ban, országgyűlési beszédeiben, történeti műveiben nemzetéhez szólt: „Annyiszor akadtak királyaink között olyan pásztorok, akik juhainak gypájával idegeneket akartak ruházni és zsírkokkal idegeneket hizlalni; mindig a királyok szegték meg először a törvényt, ők kényszerítették a magyarokat a törvényes védekezésre”.⁴⁴ A nemzet milyen lelkesen fogadta V. Lászlót, s az milyen rútul visszaélt a magyarok bizalmával! A nézőközönségnek eszébe juthattak a közelmúlt véres és fájdalmas eseményei: Hunyadi László igazságtalan kivégzésekor az eperjesi véres *theatrum*, amikor — és nemcsak ekkor — „atyáink, atyánk fiai vérei ki öntetnek és tagjaik koncoltatnak”; Hunyadi Mátyás bécsi, prágai rabságát látva pedig: a még gyermek Rákóczi Ferenc elhurcolása Munkácsról Bécsbe, Prágába, és csaknem halállal végződő raboskodása. Lehet-e más tanulsága ennek a résznek, mint az, hogy nem kell idegen király?

Az utolsó nemzeti királyról szólva, s Habsburg Ferdinánd királlyá választásáról emlékezve, Missovitz így elmélkedett:

*Pertaesi. Patrii vecordes Sangvinis Hunni
Externum poscunt exiliumque sibi.
Sed sero sapere Phryges dum ferrea sceptrum
Ferdinandi debent ferre diu miseri.*

Missovitz mindig aktualizálja a történelmet, s mindig hozzáfűzi a kettős királyválasztás történetéhez az időszériú figyelmeztetést:

*Fraude Duces Austri regno potiuntur et armis
Hunorum: rursus res ea finis erit.
Fraus, dolus et vis haud possunt bene patrocinari
Quo quis peccavit crimine solvat eo.*

A nemzeti király eszménye a kuruckor nemzedékei előtt is a nagy Mátyás király. Paraszt és úr, jobbágy és nemes az ő alakját idézte fel a múltból azokban az évtizedekben, amelyek Erdély és a Wesselényi-összeesküvés bukásától a Rákóczi-szabadságharc kitöréséig a Habsburg-ház elviselhetetlen uralma alatt teltek el:

*Minden rend sóhajtja, ifjúság és aggság:
Megholt Mátyás király, elholt az igazság!*⁴⁵

⁴⁴ Idézet *Emlékiratai*-ból: Mémoires du prince François Rákoczy sur la guerre de Hongrie. (Histoire des Révolutions de Hongrie, Bécs, 1739. II. 34.)

⁴⁵ Az *Imago veritatis* című versorozat második részének (*Ad principem*) 18. strófájában. Az első rész (*Ad Hungaros*) 23. strófájában: „Ohajtván említjük régi Mátyás királyt.” (L.: Magyar költészet Bocskaytól Rákócziig. Bp., 1953. Magyar Klasszikusok. 174., 176–177.)

Néhány évvel Rákóczi előtt így énekelt egy névtelen nemesi énekszerző:⁴⁶

*Nézd el csak : mint regnál rajtad a németiség,
Már az te országod, életed is kétség.
Gondolod olyankor, hol magyar szabadság?
Hol van Mátyás király, kinél volt igazság?
Földben temetett vele az uraság,
És az szép nemesség lón keserves rabság.*

Hogy milyen erős és általános volt e korban a Mátyás-hagyomány, azt éppen Missovitz történeti epigrammái bizonyítják: nem tud betelni a nagy király dicséretével. Elmondja, hogy „Rómában a Flora mezején, a Damascusi Szent Lőrinc kerületében látható Mátyás királynak lovas, aranyos fegyveres képe; lábai alatt a megvert török sereg, feje felett jobb felől egy angyal, balról az ördög. Az angyal ezeket mondja: A menny magának követel téged, győzhetetlen Mátyás, de még a földön van a helyed, ezt oltalmazd még soká.” Egy új Mátyás király — ez a nemzet igaz fiainak vágya és reménysége történetünk Habsburg-korszakában, erről szól Missovitz Mátyás-epigrammája is:

*Fortunae pila, laus Patriae, vindex decus Hunnum
Hunnorum nomen detulit ad Tumulum.
Libertas, Leges, Hunnorum bellica Virtus
In tumulo tecum magne jacent Matthis.
O exurgat si cinere ex hoc tempore Phoenix
Hoc nostro qui nos Pace virente beat.*

„Bár támadna késő százak után egy bosszúálló, ki a háborús idők után visszahozza a békét!” — ez a váradalom meg-megszólal Missovitz verseiben. A haza függetlensége és a nemzeti királyság, — történeteszemléletének ezek a vezérlő gondolatai. Verset ír a Hazához (*Ad Patriam*), s ezt kívánja neki:

*Tot Gentis annis tot pro Te Bella gerebant
Hungara terra tamen nullius esse potes.
Post varios casus post tot discrimina Martis
Fac Deus haec proprii juris ut esse queat.*

A kurucok talán azért nem tudtak soha kiegyezni a Habsburg-házzal, mert — sokszor egészen reménytelen körülmények között is — ragaszkodtak a teljes függetlenség és a nemzeti királyság gondolatához. A *Thököly haditanácsa* című versben,⁴⁷ amely voltaképpen versbe foglalt jegyzőkönyv a kurucok egyik sorsdöntő tanácskozásáról, a nagytudású és nagytekintélyű Szepeßy Pál így beszélt:

*válasszunk egy királyt,
Ezzel nem csinálunk első históriát.
Hívjuk ki magunkhoz nemzetünknek fiát,
Támasszuk fel azon magyar Mátyás királyt!*

1705 nyarán, a nagy kuruc szabadságharc harmadik esztendejében, mikor a kurucok a Dunán túli föld kivételével kezükben tartották egész Magyarországot és Erdélyt, s a Dunántúl visszafoglalására készülődtek, úgy látszott, hogy a nemzeti reménység beteljesedőben van. A magyarság megtalálta Mátyáshoz méltó vezérét II. Rákóczi Ferencben, s a meghirdetett országgyűlés szabad, független országnak fogja deklarálni Magyarországot.⁴⁸ Missovitz I. Géza királyról szólva nyilván Rákóczira gondolt:

*Hungara Germaniae potuit se opponere Genti
Olim: cur Teuto despicit arma Ducum.
Sanguinis Heroici superest et nunc quoque germen
Non omnes Geyzas abstulit una Dies.*

A *Fata Hungariae* rabságból szabadult, idegenből győzelmesen hazatérő, katonát gyűjtő, nemesi felkelést hirdető, császárral hadakozó, diadalmas háborúja után békéről

⁴⁶ A *Cantio de portione* című ének 3. és 16. strófájában. (Uo. 236–238.)

⁴⁷ A vers 48. strófájában. (Uo. 213.)

⁴⁸ A kurucok katonai és politikai helyzetére 1705 nyarán I. Eszter Tamás, Rákóczi dunántúli hadjáratának terve 1705-ben. Hadtörténelmi Közlemények, 1954, 176–212.

tárgyaló, országgyűlést proklamáló Mátyása — Rákóczi. A darabban még az is jelképes értelmű, hogy Mátyás a *koronát*, a független nemzeti királyság szimbólumát akarja visszaszerezni a császár kezéből.

„Ugyan fejedelemnek termett szép ember volt — írja Rákócziról az egykorú feljegyzés⁴⁹ — magas termetű, szép ábrázatú, gesztenye színű bodor hajú. Ha egy néhány ezer lovas egyben állott is, ki látszott közülök, mint régenten Saul.” E magyar embertől származó kép hitelségét ellenőrizhetjük egy francia rajzával⁵⁰ : „Nagy és jól megtermett ember, haja gesztenyeszínű; telt arcú, élénk tekintetű szép ember. Nagyon szellemes, éleselméjű és józan ítéletű. Általánosan szeretik és becsülik egész Magyarországon, különösen tábornokai, akiket testvéreinek tekint s akik úgy tisztelik, *mintha ő volna a királyuk*. Gyöngéden parancsol és szigorúan büntet. Mindennap igen korán kel, négy-öt óra hosszat dolgozik, azután megszemléli csapatainak gyakorlatait s őket arra a vitézségre és nemeslelkűsége buzdítja, amely az ő természetes tulajdonsága.” „Nem tudnám kifejezni a szeretetnek, hűségnek, állhatatosságnak, odaadásnak azokat a jeleit, melyeket a nemességtől és a katonaságtól kaptam” — mondja maga Rákóczi is.⁵¹ Nem nehéz elképzelnünk, milyen nagy reménységgel és hódoló szeretettel tekinthetett Rákóczira a rozsnyói evangélikus iskola történeti oktató mestere, ki tanítványait a Habsburg-ház elleni gyűlöletre és a nemzeti királyság kívánására nevelte, s azok a diákok — köztük Rákóczi katonai és gazdasági tisztjeinek, főembereinek fiai —, akik egy ilyen mester keze alatt tanulták a magyar történelmet, egy olyan iskolában, amely létét és virágzását a fejedelem felekezeti érdekek fölé emelkedő emberségének és magyarságának köszönhette. A *praesagi pueri*, azok a fiúk, akik a darabban újjongással köszöntik Mátyást — a rozsnyói iskola diákjai.

Nem tudjuk: az 1705. év melyik hónapjában adták elő a Mátyás-dramát, két körülményből mégis következtethetünk rá. Az egyik: a program címlapján levő chronostikon, a másik: látszólagos befejezetlensége. Említettük már: a címlap a *Fata Ungariae* keletkezési évét így jelöli meg: *Anno quo Spe aCCenDaMVr* — abban az évben, mikor újul a reménység. Missovitz és a nemzeti függetlenséghez ragaszkodó hazafiak reménysége a készülő országgyűlésre irányult, ott kellett megvalósulnia a Habsburg-háztól független Magyarországnak és a nemzeti királyságnak. A darabban — meggyőződésünk szerint — azért, nincs szó Mátyás királlyá választásáról és megkoronázásáról, pedig a történet és a műalkotás rendje szerint ezzel kellene végződnie, már a színi hatás kedvéért is, mert a szerző csak annyit mond el a darabban Mátyásról, amennyit, mint megtörtént dolgot, elmondhat Rákócziról: az országgyűlés összehívását, s a küszöbön levő béketárgyalásokat. Azért nem nyújt történetileg és esztétikailag kerek egészet, mert mondanivalója az igaz magyarok szívét eltöltő reménységben csendül ki. Missovitz a *Fata Ungariae*-t 1705 nyarán, a *regalis* kibocsátása után írta, talán éppen a *regalis* hatása alatt, s szeptember elején, az iskolai év kezdetén adták elő, mikor már indulóban volt az országgyűlés.

A reménység jogosult volt, mert 1705. május 5-én 48 esztendőre terjedő dicstelen uralkodás után meghalt I. Lipót király, s hogy halála mekkora örömet jelentett a nemzet számára, erre nézve igen jellemző Bercsényi nyilatkozata: „Istennek megfoghatatlan ítélet: midőn az császár külömb-külob szín és közbenjárók által folytatná már a békesség szerzését, ime interregnumot mutatott az Isten!” A kurucok közjogi felfogása szerint Lipót halálával a trón megüresedett, beállott az interregnum, mert az 1687-es országgyűlésen megkoronázott Józsefet nem ismerték el törvényes királynak. A királyválasztó országgyűlés mindjárt József megválasztása után eltörölte a szabad választást és törvénybe iktatta a Habsburg-ház örökös királyságát. Ez az országgyűlés törölte el az Aranybulla ellenállási záradékát is. Rákóczi már első kiáltványában szólott arról, hogy az osztrák-ház a nemzet jogait biztosító törvények eltörlését „rettentéssel élván” vitte keresztül, József királyságáról pedig így gondolkozott: „Amore et timore: az elfajzottak színes szerelmével és az igaz haza fiainak méregtől, ... kínzás és haláloktul származott félelmével tette fejében koronánkot.” Ezért mondotta Bercsényi: itt a *rediviva libertas*, a csalárdul kicsikart törvények érvénytelenek, a nemzetre visszazállott a királyválasztás joga.

Missovitz osztotta a kuruc szabadságharc vezéreinek közjogi meggyőződését. 1707-ben, a függetlenségünket proklamáló ónodi országgyűlés („Eb ura fakó, József nem királyunk!”) alkalmából *Palladium Sacrum* címen darabot írt és adott elő II. András királyról, hogy igazolja „amaz nagy királynak Jerusalemi Andrásnak nagy törvényét, mely minden rendeknek legfőbb szabadságát ez alább való időkgig nemzetünknek maradandó örök ditsőségére magában fogalta, mely az haza törvényei megrontásakor a királyok ellen való állásra

⁴⁹ Kivonatok a kassai szent Ferencrendű szerzetesek Historia Domusából. (Adatok az Egri Egyházmegye Történetéhez. (1908. 525.)

⁵⁰ CHAMILLARD jellemzése. (L. a 6. jegyzetet.)

⁵¹ *Emlékirataiban* (Histoira, II. 43.)

örökös hatalmat engedett".⁵² Ne felejsük el: a magyar jogot is ő tanította a rozsnyói iskolában.

Az országgyűlés meghívóját (*regalis*) Rákóczi 1705. július 1-én írta alá, de csak július 16-án küldte szét. Ebben is az interregnum alapján állott, s vitatta József királyságának törvényes voltát. A nemzeti királysághoz való ragaszkodását azzal is kifejezésre juttatta, hogy a gyűlést Rákos mezejére, „a régi hajdani országgyűlések helyére és formája szerint” hívta össze. Ez az intézkedése is mutatja, milyen mélyen és milyen biztos érzékkel nyúlt vissza példamutató hagyományért a nemzet múltjába, hogy a múlt is segítse győzni a jelent és kibontakozni a jövőt. A rákosi mező Mátyás királyt és a nemzeti királyságot való harckat idézte a hazájuk függetlenségéért harcoló kurucok emlékezetébe. Rákoson vertek tábornokot a királyválasztás előestéjén a Hunyadi-párt köznemesei és innen sereglettek Pestre, hogy királlyá emeljék Mátyást. 1505. október 13-án a rákosi konföderációba összeszövetkezett rendek nyilatkoztatták ki történelmünknek azt a nagy tanulságát, hogy Magyarország idegen uralkodók alatt rendszerint pusztulásnak indult. A rákosi határozat: nem választunk többé idegen királyt, a szabad nemzetnek ez a szabadon hozott döntése az első kuruc gesztus történetünkben. Az utolsó nemzeti király megválasztásakor az ország bírja lándzsahegyen mutatta fel a rendeknek az idegen király ellen tiltakozó rákosi végzést, s ez az okirat egyik alapirata a Habsburg-uralom ellen támadt nemzeti felkeléseknek is.

A nemzeti közvélemény nagy várakozással nézett az új rákosi gyűlés elé, azzal a reménnyel, hogy „meg ujjítyuk régi szabadságunknak virágát”. Az újabb történeti kutatás kiderítette, hogy Rákóczi már első országgyűlésén fel akarta vetni az interregnum kérdését, de az új király megválasztását még nem tartotta időszérűnek: „Az említett interregnumnak proclamatíójával nem kívánom én bé hozni vagy is inkább javallani az új király választást, mellyel nemzetünknek sok hatalmasságoknak elméjét függőben kel tartani” — mondotta országgyűlési előterjesztésében. Tudjuk, kik voltak Rákóczi királyjelöltjei, de élt egy olyan reménység is, hogy magát a szabadságharc vezérét fogja a nemzet a királyi székbe emelni. „Adja Isten: király lehessen Rákóczi” — olvassuk egy korai kuruc versben.⁵³ Ez a remény csillog a *Fata Ungariae* utolsó jeleneteiben is. Szerzője azt hirdeti, hogy Rákócziiban jelen van a „fortitudo Corvinorum rediviva”,⁵⁴ méltó a királyságra. Rákóczi királyságát látja a nemzet érdekében való megoldásnak. Hivatkozhatunk megint egyik epigrammájára:

*Cum fontes habeas, stultum est inquirere rivos
Externae praestat natio nata Domi.*⁵⁵

A kurucok alkotmányozó és fejedelmválasztó országgyűlése nem tudta a teljességig megvalósítani a reá váró feladatokat. Az interregnumot csak 1707-ben Ónodnál mondták ki a rendek. A reménység csak részben teljesült. Ez is egyik bizonyítéka annak, hogy a rozsnyói Mátyás-darabot nem az országgyűlés után írták és adták elő, hanem előtte.

A politikai tartalom, a benne frissen megszólaló nemzeti reménység emeli a *Fata Ungariae*-t legjelentősebb iskoladrámáink közé. A Rákóczi-szabadságharc irodalmának fontos alkotása, s értékes dokumentuma a magyarság Mátyás-hagyományának, melyet meghamisított, eltorzított és idegen hatalmi célok szolgálatába állított a jezsuiták Mátyás-kultusza.

IV.

Rozsnyót a kuruc küzdelmek idején újjáéledő evangélikus iskolai színjátszásban is előkelő hely illeti meg. A Thököly-korban, már szólottunk róla, a protestáns iskoladráma az evangélikusok eperjesi kollégiumában virágzott, és Schwartz János professzor volt a mestere, Eperjesen a Rákóczi-szabadságharc idején is adtak elő színjátékot Rezik János professzor diákjai, de az eperjesi színjátszás ekkor már meg közelíti a rozsnyóit.

Végigtekintve a kuruckor evangélikus iskoladrámáin, három kutatásra érdemes kérdéssel találkozunk. Az első kérdés: hatott-e az eperjesi iskola színjátszása a rozsnyóira, tanult-e

⁵² Idézet Rákóczi 1704 elején kibocsátott kiáltványából: *Universis Orbis Christiani Principibus et Rebuspublicis*. (Histoire, I. 167–168.)

⁵³ Idézet az *Abecearium Hungarorum sub motibus Rákocziensis, Anno 1706* című vers 19. strófájából. (THALY KÁLMÁN, Irodalom- és műveltség-történeti tanulmányok a Rákóczi-korból. Bp., 1885. 387.) A *Tanulmányok* könyvtárában levő példányában a vers alá Thaly ezt írta: „Tulajdonképp 1704. közepéről való lesz, mert csak ekkor terjedt eseményeket emleget.”

⁵⁴ L. a *Palladium Sacrum* VI. actusának VI. scenáját. — Tanulságos a magyar Mátyás-kultuszt összevetni Bonnac danzigi francia követ 1704. február 8-án Rákóczinak írt levelével: „Il ne faut pas douter, que vous ne surmontiez facilement le peu d'obstacles, qui peuvent encore s'y rencontrer, que Vostre Altesse n'ait l'honneur de restaurer la patrie dans l'estat florissant, et libre ou elle estoit du temps des Hunniades, et qu'elle n'acheve, s'il plait à Dieu, dans l'année que nous commençons, un ouvrage dont tout ce qu'il y a de Hongrois illustres n'ont pas peu venir à bout pendant le cours de plus de deux siècles.” (Országos Levéltár. Rákóczi-szabadságharc levéltára. Rákóczi-Aspremont rész. Caps. B. Fasc. 27.)

⁵⁵ Ez az epigramma Péter királyról szól.

belőle Missovitz? Kétségtelen, hogy valahonnan kapott ösztönzést, valahol el kellett sajátítania a drámaírást és előadás technikáját. S bizonyára személyes tapasztalatból tudta, milyen fontos eszköze az iskoladráma az iskolában folyó és az iskolából a családra, a közönségre is kisugárzó hazafias nevelésnek. A második kérdés: milyen összefüggés van a jezsuita és az evangélikus iskolai színjátszás között? Kimutatható-e Schwartz János eperjesi darabjában a jezsuita iskoladramák hatása? S ha Missovitz nem eperjesi forrásból merített, nem közvetlen jezsuita hatáshoz kapott-e ösztönzést, példát, gyakorlati tudást? A harmadik már távolabbi, de egyáltalán nem mellőzhető kérdés: milyen példát és ösztönzést kaptak a magyarországi evangélikusok a német protestáns iskolai színjátszástól, s ezt is milyen mértékben hatotta át, termékenyítette meg jezsuita hatás, s milyen mértékben haladt, régebbi hagyományokat őrizve és fejlesztve, a *maga* útján?

Olyan kérdések ezek, amelyekre csak hosszúságos és alapos részletkutatások eredményei alapján lehetne válaszolni. Az iskolai színjátszás múltjának kutatását azonban az utolsó évtizedben eléggé elhanyagoltuk, nyilván azért, mert az iskoladramát jellegzetesen egyházi műfajnak tekintettük, s nem bízunk abban, hogy a kutatás módosíthat azon a képen, amelyet róla igen derék, de kissé szűk látókörű s egyházas szemléletű kutatók kialakítottak. Visszariasztotta a kutatókat az is, hogy az iskolai színjátékok túlnyomó többségükben latin nyelvűek, s még mindig szívesen felejtkezünk el irodalmunk egyik lényeges sajátosságáról: be egészen a XIX. századba, kétnyelvű irodalom. A rozsnyói darabok is arra figyelmeztetnek bennünket, hogy irodalmunknak ezt a kétnyelvűségét nem szabad figyelmen kívül hagyunk, mert különben hamis, csonka képünk lesz egy-egy kor irodalmáról. Latin nyelvű iskolai színjátszásunk nem kevésbé jelentős, mint a magyar nyelvű, s az idegen nyelvi köntösben értékes nemzeti tartalom lehet. S — amint még látni fogjuk — a színi előadások nem minden esetben voltak egy nyelvűek, sőt olykor egy-egy előadás során a diákok három nyelven is szóltak a közönséghez.

A rozsnyói darabok előzményeit keresve, Eperjesre kellene gondolnunk azért, mert a *Fata Ungariae* politikai tendenciája az eperjesi Thököly-dramára emlékeztet: mind a két darab a nemzet függetlenségi harcát magasztalja, segíti. De még az sem bizonyos, hogy Missovitz ismerte az eperjesi színjátszást, maga soha nem volt Eperjesen diák; mikor itt a Thököly-darabot adják, ő Rozsnyón diákoskodik, sorsa a bűdosás idején sem fonódott össze az eperjesiekével. Mikor az eperjesi kollégium⁵⁶ a rozsnyóival egyidőben életre kelt, már nem gyakorolta a színjátszást olyan mértékben, mint Thököly idejében. Eddigi ismereteink szerint a Rákóczi-szabadságharc idején csak egyetlen darabot hozott színre: 1707-ben a *Pigritius scholarum hostis ad Caucasum deportatus* című játékot. A március 18-án tartott ünnepélyes vizsga mutató látványossága volt, 77 diák szerepelt benne. Nem volt politikai mondanivalója,⁵⁷ s ezen csodákozhatunk, mert szerzője, Rezik János együttértett a kuruc függetlenségi törekvésekkel. Thököly bukása és az eperjesi kollégium megszüntetése után majd két évtizeden át ette külföldön, Thornban a bűdosás kenyerét 1687 és 1705 között, s csak a nagy kuruc szabadságharc győzelmekor tért haza. Neve mindig emlékezetes név marad a kurucok irodalomtörténetében: ⁵⁸ ő írta meg az 1687-ben végbement eperjesi vérengzés szörnyűségeit. (*Lugubre theatrum Eperjesiense sub regimine Leopoldi imperatoris et regis Hungariae erectum.*)⁵⁹ Különös, hogy e „gyászos theatrum” nem ihlette őt drámában való megjelenítésére, mint korábban Schwartz Jánost a protestáns gályarabok mártírsága, s Rákóczi alakját sem vitte színpadra, pedig lelkes híve volt a fejedelemsnek: 1708-ban Ferenc napján *panegyricussal*, magasztaló ünnepi beszéddel⁶⁰ bizonyította, hogy „az evangélikus rendek illusztris eperjesi kollégiuma... mindenképpen a felséges és fenséges fejedelemsnek, II. Rákóczi Ferenc Urnak járó dicsőséget szolgálja”. Azt kell mondanunk, hogy a korabeli evangélikus színjátszáshoz egyetlen szál sem fűzi Missovitzot.

Mi fűzi vagy inkább fűzheti a jezsuitákhoz? A jezsuitákra kell gondolnunk, mert Missovitz külföldön nem járt, onnan nem hozhatott semmit. Jezsuita hatást keresve, két város jöhet számításba: Rozsnyó és Trencsén.

Rozsnyón is kaphatott példaadást és ösztönző hatást, hiszen egy darabig a jezsuiták diákja volt, de ami kevés adatunk van a rozsnyói jezsuita színjátszásról, az inkább kezdetle-

⁵⁶ Történetét I. HÖRK JÓZSEF, a 19. jegyzetben említett könyvében.

⁵⁷ RMK II. 2282. Tárnya: A lustaság akadályozza a diákokat a tanulásban. Megszemélyesítőjét: Pigritiusz szamúzik Kaukázusba, s ennek következtében megjavul a *Regnum Literatorum* állapota.

⁵⁸ Nincs jelentőségéhez méltó életrajza. A róla szóló irodalmat I.: SZINNYEI XI. 926–931. — Figyelemreméltó Thornban készített és előadott iskoladramája: a *Petram Horeb, olim in deserto Raphidim Israelitis, exhibere mediator* (RMK III. 4050.) melyben magyar diákok is szerepeltek: „a breznóbányai Hagymási András Egyptom génlusát, Füzesséry István a hírnököt ábrázolta.” A darab tagolását görögös címek mutatják: *Prologus, Protasis, Epitasis, Catastasis, Catastrophe, Apodosis.*

⁵⁹ Latinul és magyarul GÖMÖRY JÁNOS és POGÁNY GUSZTÁV adta ki: Az eperjesi vértörvényszék 1687-ben. (Theatrum Eperjense seu Laniena.) Liptószentmiklós, 1931. (A Szlovenszkoí Ág. Hitv. Ev. Egyház Történeti Emlékei. I.)

⁶⁰ RMK II. 2326.

ges, mintsem fejlett voltára utal.⁶¹ Láttuk: Missovitz már jóval rozsnói rektorsága előtt, 1701-ben Osgyánban is írt és adatott elő iskolai színjátékot. Nincs is nyoma annak házuk *Historia Domus*-ában, hogy a jezsuiták, míg a városban maradhattak, a szabadságharc folyamán darabokat adtak volna elő, s akaratlanul is ösztönözték volna színjátszásra az evangélikus iskolát.

Több okkal gondolhatunk Trencsénre, ahol a jezsuiták noviciusait képezték, s ahol bizonyára arra is gondot fordítottak, hogy az iskolai színjátszás elméletével és gyakorlatával megismertessék őket. Emlegettük már a trencsényi jezsuiták nagypénteki darabját 1688-ból, amelyben Krisztus helyett Lipót császárt magasztaltak mint szabadítót. Politikai tartalmú volt egyik előző évben előadott darabjuk is: a *Chabus sive Buda a Carolo Magno Hunnis iuvantibus expugnanti eleganti dramata adumbrata*.⁶² Missovitz trencsényi rektorsága idején láthatott ilyenfajta darabokat, hiszen tudjuk: a jezsuita rendházak és a protestáns egyházi férfiak között gyakori volt a barátságos jellegű érintkezés. Felvethetjük ezt az ötletet: nem Trencsénben ismerte-e fel az iskolai színjátszás nagy pedagógiai értékét a rozsnói kuruc drámák szerzője?

Egyelőre csak annyit mondhatunk, hogy Missovitz darabjai és a jezsuita darabok között sok rokon vonás van. Annyira egy típusúak, hogy Alszegehynék fel sem tűnt a *Palladium Sacrum* protestáns volta, s aggály nélkül sorozta be — a jezsuiták hazafiasságának elméletétől befolyásolva — a jezsuita darabok közé.

Közös vonása a rozsnói daraboknak a jezsuita darabokkal a politikai nevelő szándék: Missovitz mindegyik színjátéka politikai jellegű. A *Fata Ungariae*-ről ezt már nem kell bizonyítanunk. Az *Europa Comico-Tragica* a magyar ügyet a béketárgyalás alkalmából európai távlatba állítja. A *Palladium Sacrum* az abrenunciáció esztendejében az Aranybullára hivatkozó nemzeti ellenállás jogos voltát hirdeti. Cyrus Rákóczi magasztalja s egy igen népszerű nemzetközi vándormonda hősenek vonásait ruhazza reá. („Cyrus mint az isteni gondviselés új példányképe.”) Van azonban politikai darabjainak egy olyan tulajdonsága is, mely teljességgel hiányzik a jezsuiták és a protestánsok színjátékaiból: nála ne is keressünk vallási, egyházi érdeket védő-igazoló, polemikus-apologetikus szándékokat. Pedig éppen Rozsnóyn, ahol a kuruc valláspolitikai jóvoltából éledt fel és jutott jogaihoz a két evangélikus egyház, lett volna oka arra, hogy Rákóczi, mint korábban az eperjesiek Thökölyt, a vallásszabadság hősenek ábrázolja; személyes emlékei is erre biztathatták volna. Ez azért is figyelemre méltó, mert öntudatos protestáns volt, de olyan protestáns, mint amilyen katolikus Rákóczi: a haza érdekét ő is a felekezetek érdeke fölé helyezte. Epigrammaiban is feltűnően kevés a vallási utalás. II. Ferdinándról szólva dicséri Gusztáv Adolfot, s III. Ferdinándról emlékezve kárhoztatja Loyolát, de mindjárt hozzá is teszi:

*Has extingue faces furiarum sanguine Christe,
Ut post tot motus pax remeare queat.*

Ez a felekezeti érdekekkel nem elégyített tiszta hazafiság egyik értéke Missovitz darabjainak.

Jezsuita hatást sejtet a *Fata Ungariae* tárgyváltása is. Mondottuk, hogy a Hunyadi-ház története, s különösen László bukásának és Mátyás felemelkedésének históriája nemzetközi témája volt a jezsuita színjátszásnak, s a Rákóczi-szabadságharcot megelőző időkben is gyakran felhasználták. 1689-ben Pozsonyban, 1642-ben és 1701-ben Nagyszombatban, egy félszázaddal korábban, 1642-ben Kolozsvárott is adtak elő Mátyás-darabot.⁶³ Mivel a *Fata Ungariae* László történetét is feldolgozza, sőt a darab hosszabb első fele erről szól,

⁶¹ A rozsnói jezsuiták *Historia Domus*-ában (L. a 24. jegyzetet) az iskolai színjátszásról 1694-től 1700-ig ezeket az adatokat találjuk:

1694. „Producta in publico pro premissis Actio, habuit Patronum Liberalem Generosum Dominum Gasparum Posgay, Celsissimi Archiepiscopi Strigoniensis Bonorum Inspectorum, cum commendatione Societatis in educanda et efformanda Juventute.” Lapszálen: „Proemialis lusus theatralis.”

1696. „Producta est actio publica pro averse simul et invide spectantibusque copiosis A catholicis nihil simile valentibusque, bene meritis remunerati liberalem sumptum conferente Maecenate Generoso Domino Posgay, Eminentissimi Cardinalis Bonorum Inspectore.” Lapszálen: „Ludi theatrales exhibiti proemiales.”

1697. „Data sunt in Scena bina Dramata, in quorum uno sunt ex liberalitate Generosi Domini Caspari Posgay, Bonorum Eminentissimi Cardinalis Inspectoris bene meritis proemia distributa.” Lapszálen: „Proemiales ludi theatrales exhibiti.”

1698. „Prodierunt in theatro publico Actiones binae ita comparatae, ut etiam ab invitis A catholicis commendationem obtinuerunt.” Lapszálen: „Ludi theatrales exhibiti.”

1699. „In fine Anni scholastici in scenam dant: Aman suspensus. In recens erecta theatro, ubi etiam proemia bene meritis distributa sunt, sumptos conferente Reverendissimo Domino Abatae Nicolao Francisco Miticky Maecenate gratiosissimo.” Lapszálen: „Ludus exhibitus theatralis.”

1700. „Duae actiones exhibitae desiderato successu, post quarum unam pia munuscula pro meritis distributa ad excitandum fervorem juventutis; provisum est etiam aliquibus melioris loci et alibi bene accommodati, ut studia continuare possint.”

⁶² TAKÁCS, 34. l.

⁶³ Takács könyve szerint, Nagyszombat: 23., 40., Pozsony: 35. Kolozsvár: GERENCSEI ISTVÁN, Adalékok a magyar iskolai drámák történetéhez. Bp., 1909.

bizonyos, hogy nemcsak a magyar Mátyás-hagyomány inspirálta. Két olyan jezsuita darabról is tudunk, amely Hunyadi László tragédiáját dolgozta fel, de egyik sem magyarországi. Az egyik a *Cupressus Laureata sive Providentia Divina*, amelyet 1689-ben Hildesheimben adtak elő, a másik a cseh Kolczava darabja: *Vindex livor sui ultor, seu Ulricus de Cilli*, mely 1703-ban nyomtatásban is napvilágot látott a szerző *Exercitationes dramaticae* című gyűjteménye első kötetében.⁶⁴ Kolczavát kortársai kitűnő drámaírónak tartották, s darabjait szinte mintának tekintették. A *Vindex livor*-ban sok az elmélkedés: a darab elején Hunyadi László arról elmélkedik, hogy ki a bölcs uralkodó, Cillei és Robertus nevű barátja azon vitatkoznak: vajon a néppel egyetértő vagy pedig a néppel ellenkező uralkodás-e a jobb? Nyilván Hugo Grotius nevezetes tételéről folyik köztük a szó, amelyet a kuruc publicisztika is felhasználott (*Egy lengyel királyi tanácsosnak levele*)⁶⁵ az ellenállási jog igazolására: „Ha felső hatalomnak egyik része a királynál, más része pedig a népnél vagy tanácsnál vagyon, törvényesen ellene lehet állani a fejedelemsnek akkor, ha ő az őtet nem illető hatalomnak részével törvénytelenül akar élni.” Erről a *Palladium Sacrum* tárgyalásakor fogunk szólni. Sok a darabban a jezsuita darabokra általában is jellemző cselvőzés: Cillei a Hunyadiakat, Hunyadi László Cilleit akarja eltenni láb alól. „A bajt maga Ulrik idézi fejére; mikor a Chorea Ungarica magasztalja Hunyadi, ő becsmérli azt. Apja védelmére megfelel neki László, mikor pedig Cillei kardot ránt és Lászlót megsebzí, a kiáltásra beözönlő katonák a plurimae fraudis faber-t megölik.” „Kolczava bonyolítása az udvari cselvetés és a Chorea Hungarica.” Cselvetés V. László udvarában a Hunyadiak ellen, cselvetés Podjebrád udvarában V. László ellen — ezen sarkallik Missovitz darabja is. A *Chorea Ungarica*, a megszemélyesített *Livor* a *Fata Ungariae*-ban nem arra mutatnak-e, hogy Missovitz ismerte, használta is Kolczava *Vindex livor*-ját?

Ha azonban Missovitz színjátékát összevetjük ezzel a jezsuita mintadarabbal, a *Fata Ungariae* egészen egyszerűnek tetszik mellette. Valójában alig több, mint megjelenítése kiemelt, némileg módosított és egyszerűsített történelmi eseményeknek, s ha nem volna olyan mély értelmű nemzeti allegória, történelmi látványosságnál alig lenne több. De éppen a történelthez való ragaszkodása menti meg a darabot a korabeli színjátékok számunkra elviselhetetlen terheitől: az agyonmitologizálástól, a szertelen allegorizálástól, a képtelen perszifikációtól, amelyekre éppen egy protestáns dráma: a *Helena Menelao reddita* is elretentő példa.⁶⁶ Milyen mértéktartó és szerencsés Missovitz az emberi indulatok megszemélyesítésében! A darab első felének mozgatója a *Livor* és az *Odium* — a személyes irigység és a népek között támadt gyűlölet, s amit ezek elrontottak, helyrehozza a játék másik felében az *Amor Patriae* — a haza szeretete.

Missovitz darabjaiban a szereplők százát megközelítő száma is a jezsuita drámák mozgalmasságára és tömegjeleneire mutat. A programban olvasható vázlatos jelenetsorozat magában nem ad képet a darabban fellépő diákok nagy számáról, az *Actorum ordo*-t kell segítségül hívunk, ha el akarjuk képzelni például V. László és Podjebrád udvarát vagy a Hunyadi László halálos ítéletét kimondó tanácsulást. A szereposztásban feltüntetett 89 szereplő közül 57-et minden nehézség nélkül el tudunk helyezni az egyes jelenetekben, jórészt azért, mert a program is említi őket, a többi 32 szereplő a magyar királyi udvar, a királyi kancellária, a Hunyadi-párt és a cseh kormányzó hádi, udvari népe.

Vajon milyen volt a rozsnói iskola színpadi apparátusa? A jezsuiták „nem közönséges felszereléssel”, pompás külsőségek között hozták színre darabjaikat, közönségüket kápráztatták „a csillogó ruhák, jelmezek sokaságá”-val. Viszont egy 1697-ben Nagyszombatban előadott darabjukról azt olvassuk, hogy „az író nem törődik a színváltozással, a színpadon valószínűleg nem is jelezte semmi a színváltozást: a szereplők szava adta meg a színtér meghatározását”.⁶⁷ De ez aligha volt mindig, mindenütt és mindegyik darabnál így, hiszen tudjuk: a pozsonyi evangélikus gimnázium teátruma „hét színváltozásra volt berendezve”, s elképeszti a kései szemlélőt „a színpadi gépezeteknek ügyességé”-vel.⁶⁸ Rozsnón, egy alig újjászervezett iskolában nemigen lehetett meg a pozsonyi előadás „barokk pompá”-ja és színpadi technikája. Ilyen kérdésekről szólva látjuk: milyen sok kutatnivalója van még a magyar iskoladráma-kutatásnak.

A *Fata Ungariae*-nek, ennek a latin nyelven írt magyar darabnak van két magyar irodalomtörténeti érdekessége, az egyik: Toldi szerepeltetése, a másik: magyar nyelvű prólógusa:

⁶⁴ L.: ALSZEGHY tanulmányát: Magyar tárgyú latin jezsuita drámák. (Egyetemes Philológiai Közlöny. 1911. 113.)

⁶⁵ *Lettre d'un Ministre de Pologne à un Seigneur de l'Empire sur les Affaires de la Hongrie*. Ratisbona, 1711. — Egykorú magyar szöveget THALY KÁLMÁN adta ki: Történelmi kalászkok 1693–1711. Pest, 1862.

⁶⁶ L. DÉZSI említett tanulmányát, a 44. lapon.

⁶⁷ ALSZEGHY, A tizenhetedik század. 211. A darab címe: *Triumphus innocentiae, seu Abagarus Rex Orsoenorum post plurimos adversae fortunae casus paternum thronum repositus*.

⁶⁸ Uo. 227.

A darab hatodik színének második jelenetében Toldi gyűjti a hadat Mátyás számára, mikor ez a Frigyes császár elleni hadjáratra készülődik, mintegy fővezére Mátyás hadseregének. Bár a program keresztnevet nem említ, nem éppen erre esik-e a hangsúly a szerző szándékában: a Mátyás—Rákóczi párhuzam mellett nem a Toldi Miklós—Bercsényi Miklós párhuzam járt-e elméjében?

Ráday Pál, II. Rákóczi Ferenc kancelláriájának direktora is úgy tudta — Bél Mátyás tudósítása szerint, — hogy Toldi Mátyás király korában élt.⁶⁹ Ráday Losoncon Missovitz tanítványa volt, szinte bizonyos, hogy Missovitztól hallott Toldiról, Mátyás király vitézéről.

A darabot magyar nyelvű prologus vezette be. Ezt olvassuk róla a programban: *Prologus. Fatum Inclytae vicissitudines Gentis patrio carmine ridet, miratur, gemit.* Talán magyarul énekelt az a kórus is, amelyet Missovitz Hunyadi László kivégzésének jelenete után szólaltatott meg. (*Chorus Hungaridum deflentium Fata Heroum.*) Nem ez az egyetlen adat arról, hogy a latin nyelvű iskolai színjátszás anyanyelven is szól közönségéhez. Az iglói evangélikus ifjúság bibliai drámáját (*Melos paschale rhythmicum*) 1669-ben latin-német óda vezette be. Az evangélikusok leghíresebb színműirójának, Ladiver Illésnek Eperjesen 1669-ben előadott darabjában (*Iusum comitorum artifex ingeniosissimus*) „az interludium egyike német, másika magyar, harmadika szláv nyelvű”. Számos ilyen adatot idézhetnénk még a protestáns és a jezsuita színjátszás köréből.⁷⁰ Talán ilyen, szindarab éléről leszakadt magyar prologus a Lőcsén 1694-ben megjelent *Maga síralmas sorsát kesergő Magyar Thalia*,⁷¹ melyben Thalia húsz négy soros versben kesereg a haza nyomorult sorsán a kuruckor hazafias költészetének hangján:

Hallydók meg zokogását,
Magyar Thalia síralmát,
Miként kesergé romlását,
Szomorú sorsát.

Ki valék tündöklő haza,
Vagyok idegenek váza,
El hullott szépségem máza,
Szemem megáza.

Ez a *Thalia* — *Hungaria* jól beleillenek Missovitz darabjába is.

Тамаш Эсе:

КУРУЦКАЯ ДРАМА «МАТИАШ»

Очерк говорит об одной неизвестной подробности из истории венгерского школьного театрального искусства, о драмах рожньовской евангелической школы и о самой значительной из них пьесы: *Fata Ungariae*. Эту пьесу в 1705 году поставил Михаил Мишшовиц ректор рожньовской школы, с участием учеников.

Во вводной части научной статьи автор доказывает, что театральное искусство иезуитских и протестантских школ не всегда преследовало цель пропаганды того или другого вероисповедания или морального воспитания, но в большинстве случаев пьесы имели политическую цель: иезуитские драмы прославляли господство Габсбургов, а протестантские драмы героев борьбы за независимость и результаты борьбы.

Очерк в своей большей части в первой главе рассказывает историю рожньовской школы, автобиографию Михаила Мишшовица, знаменитого ректора эпохи Ракоци, прозванного *Præceptor Hungariae*. Вторая глава это — содержание драмы *Fata Ungariae*: пьеса основываясь на Бонфини, изображает историю династии Гуниади, от смерти Яноша Гуниади до превозглашения королём Матиаша. В третьей главе автор использует исторические эпиграммы Мишшовица объясняет политическое значение пьесы: по случаю сеченского парламентского собрания (1705) пропагандирует идею народного королевства и предлагает народу избрать королём Ференца Ракоци II. Последняя глава анализирует значение пьесы как литературного произведения и значение её в истории театрального искусства и говорит главным образом о связи иезуитского театрального искусства с пьесой Кольцавы «Матиаш».

⁶⁹ L. Dézsi tanulmányában a 45. lapon a 4. jegyzetet.

⁷⁰ Az iskoladrámák és a környezeteken előadott jelenetek többnyelvűségéről igen érdekes adatok találhatók Alszegehynél és Jablonkay dolgozatában.

⁷¹ Megjelent *Az Szikszai Templomon gyakorlott Istennek titeli... Mellyet versekben szedett edgy az bujdosok közzül című versesfüzet második éneke gyanánt.* „Ad notam: Jaj melly siralmas ez világ”. A füzetet, amelyet nyilván ponyván árusítottak és csak egyetlen példányban maradt fenn, OVÁL BÉLA hasonlóan adta ki: *Hungarica Vitebergensia*. Halle, 1909. — L. a Magyar Klasszikusok említett kötetében is, 230 — 232.